

TC
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE KÜRT SORUNU (1926-1990)

Yüksek Lisans Tezi

Onur ÖZTÜRK

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRKİYE- İRAK İLİŞKİLERİ VE KÜRT SORUNU (1926-1990)

Yüksek Lisans Tezi

Onur ÖZTÜRK

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ KUZUCU

Ankara - 2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRKİYE- İRAK İLİŞKİLERİ VE KÜRT SORUNU (1926-1990)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Özlem KAYGUSUZ KUZUCU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Böyle bir çalışma yapmak ilk defa 2007 yılında aklıma gelmişti. O tarihlerde Türkiye kamuoyunda, Irak'ın kuzeyine yeni bir operasyon yapılıp yapılamayacağı tartışılmaktaydı. Özellikle çeşitli televizyon kanallarında gerçekleşeni açık oturumlarda, Türkiye ve Irak ilişkilerinin geçmişine yönelik göndermeler ve bazı antlaşma metinlerine referanslar yapılmaktaydı. Konunun, özellikle hem Irak'taki hem de Türkiye'deki Kürt sorununu ilgilendiren yönü de dikkate alındığında, Türkiye-İrak ilişkilerinde Kürt sorununun tarihsel boyutu konusunda kapsamlı bir çalışmanın yapılması gerektiğini hissettim. Ancak, geçen zaman içerisinde araya farklı konuların girmesi bu konunun kendi gündemimden düşmesine neden oldu. 2009 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans çalışmasına tekrar başlama fırsatı elime geçince, daha önce tasarlamış olduğum bu planı hayata geçirme imkanı buldum. Neticede ortaya çıkan çalışmanın ne kadar başarılı olduğunu okuyucunun takdirine bırakıyorum.

Çalışmamda bana yardımcı olan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, İletişim Fakültesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi ve Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü çalışanlarına, değerli jüri üyeleri, başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr.Özlem KAYGUSUZ KUZUCU olmak üzere, Doç. Dr. Erel TELLAL ve Yrd. Doç. Dr. Serhat ERKMEN'e ve her şeyden önce, bütün eğitim hayatım boyunca benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme teşekkürlerimi ve saygılarımı iletmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE KÜRT SORUNU

1-1 Irak Devletinin Oluşum süreci	13
1-2 Milli Mücadele ve Kürt Sorunu	17
1-3 Lozan Süreci – Musul Sorunu	25
1-4 1930’lu Yıllarda Türkiye-İrak Arasında Yakınlaşma	36
1-5 Türkiye-İran İlişkileri ve Kürt Sorunu	41
1-6 Sadabad Paketi 1937	44
1-7 Döneme İlişkin Genel Değerlendirme.....	47

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ’IN İLK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE KÜRT SORUNU (1946-1960)

2-1 Soğuk Savaş’ın İlk Yıllarında Türkiye-İrak İlişkilerinin Temel Karakteri ve İlişkilerin Kürt Sorunu Boyutu	52
2-2 Bağdat Paketi	55
2-3 Bağdat Paketi Sonrası Ortadoğu’da Gelişmeler (1956-1960).....	63

2-4 Darbe Sonrası Irak'ta Türkmenler ve Kürtlerle İlgili Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu	65
2-4-1 Barzani'nin Ülkeye Dönüşü ve Irak Yönetimi ile Kürtler Arasında Yakınlaşma	66
2-4-2 Irak'taki Gelişmelerin Türkiye'deki İlk Etkileri	68
2-4-3 Irak'ın Kuzeyinde Yaşanan Çatışmalar ve Türkiye'nin Diplomatik Girişimleri	68
2-4-4 Türkiye'nin, Irak Darbesinin Etkilerine karşı İç Politikada Aldığı Önlemler	71
2-5 Döneme İlişkin Genel Değerlendirme.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1980 YILLARI ARASI TÜRKİYE VE IRAK'TA KÜRT SORUNU VE SORUNUN İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

3-1 1960'lar ve 70'lerde Irak Kürt Hareketi	75
3-2 Türkiye'de Kürt Hareketinin Yeniden Canlanması.....	86
3-3 1960-80 Yılları Arası Kürt Sorunu ve Türkiye-Irak İlişkileri.....	99
3-3-1 Türkiye Türkmenler İçin de Hak Talep Ediyor	100
3-3-2 Kriz Yılları	101
3-3-3 1963 Sonrası İşbirliği Arayışları	102

3-4 Döneme İlişkin Genel Değerlendirme	110
--	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1980'li YILLAR: İRAN-IRAK SAVAŞI GÖLGESİNDE KÜRT

SORUNU

4-1 İran-İrak Savaşı'nın Etkisi	112
---------------------------------------	-----

4-2 PKK'nın Irak'ın Kuzeyine Yerleşme Çabası ve Türkiye'nin Kuzey İrak Operasyonları	116
---	-----

4-3 Irak'ın Kürtlere Yönelik Enfal Operasyonları ve Mülteci Krizi.....	122
--	-----

4-4 Dönemin Genel Değerlendirmesi	126
---	-----

SONUÇ.....	128
------------	-----

KAYNAKÇA	135
----------------	-----

EK-1:Ankara Antlaşması'nın Tam Metni	153
--	-----

EK-2:Yazışma , Telgraf ve Diğer Belgeler	162
--	-----

EK-3: İngiltere-İrak İttifak Antlaşması Orijinal(İngilizce) Metni.....	182
--	-----

EK-4: Harita-1:1988'de Irak'lı Mültecilerin Türkiye'ye giriş yaptığı noktalar.....	188
--	-----

Harita-2: Irak Haritası	189
-------------------------------	-----

EK-5: Basında çıkan haberlerden örnekler.....	190
---	-----

ÖZET	198
------------	-----

ABSTRACT	200
----------------	-----

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.r.	: Adı geçen rapor
ARGK	: Arteşe Rızgariya Gele Kürdistan/ Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Der.	: Derleyen
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları
Edit.	: Editör
ERNK	: Eniya Rızgariya Netawiya Kürdistan/ Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi
Haz.	: Hazırlayan
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
KTC	: Kürdistan Teali Cemiyeti
KYB	: Kürdistan Yurtseverler Birliği

- MC** : Milletler Cemiyeti
- PKK** : Partiya Karkeren Kürdistan/ Kürdistan İŖçi Partisi
- s.** : Sayfa
- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TCBCA** :Türkiye Cumhuriyeti BaŖbakanlık Cumhuriyet ArŖivleri
- TİP** :Türkiye İŖçi Partisi
- t.y.** : Tarih yok.
- T-KDP** : Türkiye- Kürdistan Demokratik Partisi
- v.d.** : Ve devamı

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu: 1926-1990 yılları arası Kürt sorunu ve sorunun Türkiye-Irak ilişkilerine etkisidir.

Ortadoğu'da 20.yüzyılın başından günümüze kadar süregelen ve belki de Filistin meselesinden sonra en köklü problemlerden biri de Kürt sorunudur. Sorunun tanımını yapmak oldukça güçtür. Konunun temelinde, feodal ilişkilerden bölgeler arası gelişmişlik farkına, kimlik sorunundan Türkiye Cumhuriyeti'nin iç politika tercihlerine, komşu ülkelerle ilişkilerden uluslararası politikaya kadar çok çeşitli veçheleri vardır. Bu alanda, konunun Türkiye boyutu açısından farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tanımlamaları aşağıdaki kategoriler etrafında özetleyebiliriz:¹

Sorun, bir ekonomik geri kalmışlık sorunudur: Bu bakış açısı, Türkiye'de 1960'larda, daha ziyade merkez sol siyasi çevrelerde yaygın olan bir görüştür. Bu düşünceyi paylaşanlara göre, konu etnik bir sorun değildir. Özellikle, Doğu Anadolu Bölgesi ekonomik açıdan geri kalmıştır, pek çok hizmet bu bölgeye gitmemektedir. Ayrıca bölgedeki feodal yapı iktisadi gelişmenin önündeki engellerden biridir. Sorunun çözülmesi için, acil bir toprak reformunun yapılması, adil bir toprak dağılımı ve eğitim-sağlık seferberliğinin gerçekleştirilmesi gerekir. "Ortanın solu" hareketinin fikir babalarından Bülent Ecevit bu konuda şunları söylemektedir:

"Bu etnik bir sorun değil, ekonomik bir sorundur. Doğu Bölgesi'nin Türkiye'nin öteki bölgelerine nazaran geri kalmış olmasıdır. Bölgedeki feodal unsurlar hala varlığını sürdürmektedir."²

---

¹ Altan Tan, **Kürt Sorunu, Ya Tam kardeşlik, Yada Hep Birlikte Kölelik**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s.21.

² Bülent Ecevit, **Bu düzen Değişmelidir**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1968, s.204-208.

Aynı dönemlerde Türkiye'deki sosyalist hareket de önceleri benzer görüşleri savunmaktaydı. Behice Boran ise, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları** adlı kitabında bu konuda şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Ekonomik ve kültürel gelişmenin, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin öbür bölgelere göre geri kalmış olması, bu bölgelerle öbür bölgeler arasında sosyal yapı bakımından da büyük farklılıklar doğmasına yol açmıştır. Tarımda derebeyliği artığı üretim ilişkileri sistemi ve buna ilişkin sosyal-politik ilişkiler en güçlü biçimde bu bölgede devam etmektedir....Sınır boylarında veya sınıra yakın olmalarından dolayı büyük çaplı mal ve hayvan kaçakçılığına neden olmuştur. Bu durum da eski sosyal düzenin çözülmesine yardımcı ve dış etkilere yol açan bir faktördür.”³

Konu ulusal veya etnik sorundur: Konuya etnik bir sorun olarak yaklaşanlara göre, Ortadoğu bölgesinde Kürt halkı yaşamaktadır. Kürt halkı, kimliğinden dolayı baskı görmekte ve kimliğini, kültürünü, dilini yaşayamamaktadır. Konuyu etnik sorun olarak görenlerin çözüm önerileri ise, anayasal vatandaşlık ve kültürel hakların güvenceye alınması biçiminde tarif edilmektedir.⁴ Bir diğer görüş ise problemi “ulusal sorun” çerçevesinde ele alır. “Ulusal sorun” yaklaşımı, daha çok, Marksist eğilimli siyasi akımların savunduğu bir görüştür. Bu iddiayı savunanlar, Marksist-Leninist literatürde yer alan “ezen-ezilen ulus” karşıtlığı ve “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” gibi kavramlardan hareket etmektedirler. Buna göre bir ülke içersinde veya o ülkenin egemen olduğu siyasi coğrafyada bir tarafta hakim ve baskın konumda olan “ezen ulus” yer almakta, buna karşılık diğer yanda ezen ulusun egemen sınıfı tarafından tahakküm altında tutulan ve üzerinde her türlü ulusal baskının uygulandığı ezilen ulus bulunmaktadır. Bu

---

³ Behice Boran, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, İstanbul, Gün Yayınları, 1968, s.188-189.

⁴ Tarık Ziya Ekinci, **Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu**, İstanbul, Küyerel Yayınları, 1997,s.89. v.d.

yaklaşımı savunanlara göre, Kürtler; Türkiye, Irak Suriye gibi devletlerce toprakları işgal edilmiş ezilen bir ulustur. Kimilerine göreyse “Kürdistan” coğrafyası söz konusu devletlerce sömürgeleştirilmiştir ve bu statü uluslararası bir niteliğe sahiptir. Bu konuda daha radikal görüşleri ile tanınan sosyolog İsmail Beşikçi’ye göreyse, Kürtlerin yaşadığı topraklar “sömürge” statüsünün de gerisindedir. Beşikçi, bu tanımına açıklık getirirken, Irak’tan örnek verir. Irak 1920’lerin başında manda yönetimi altında iken 1932 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Benzer şekilde geçmişte pek çok Afrika ülkesi sömürge iken, bugün bağımsız birer devlettir. Oysa Kürtler hiçbir zaman böyle bir statüye sahip olmamışlardır. Yine, Beşikçi’ye göre, sorunun bugüne kadar çözüme kavuşamaması ve bu problemin süreklilik arz etmesi “Kürdistan” coğrafyasının “uluslararası sömürge statüsüne” sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁵

Sorun; şekavet, asayiş ve terör sorunudur: Bir başka önemli nokta da Türkiye Cumhuriyeti’nin konuya yaklaşımıdır. Kürt sorunu söz konusu olduğunda, Devletin konuya yaklaşımında dönem dönem farklılıklar gözlenir. Cumhuriyet tarihi boyunca, sorun adlandırılırken, etno-politik yönünden arındırılmıştır. Devletin merkezileştirme politikalarına karşı gerçekleşen Kürt ayaklanmaları modernleşme, merkezileşme ve ekonomik kalkınma. paradigmaları çerçevesinde yorumlandığı için, problem telaffuz edilirken; “aşiret direnci”, “şekavet”, “irtica”, “ecnebi kışkırtması” gibi kavramlar kullanılmıştır. Konu, 1950’ler sonrası, iç pazarın bütünleşme eğiliminin artması ile birlikte “iktisadi geri kalmışlık” olarak da adlandırılmaya

---

⁵ İsmail Beşikçi, **Devletlerarası Sömürge Kürdistan**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990, s.23-28.
Mustafa Kahya, **Ulusal Sorun, Sömürgecilik ve Kürt Sorunu**, Ankara, Erginbay Yayıncılık, 2008, s.57-70.

H.Fırat, **Ulusal Sorun ve Devrim**, İstanbul, Eksen Yayıncılık, 1999, s.33-79.

başlandığını da söyleyebiliriz.⁶ Anılması gereken bir başka değerlendirme de, problemin “ terör ve asayiş sorunu” ve “bölücü faaliyetler” olarak görülmesidir.⁷ Bu anlayış uzun süre Türkiye’de devletin resmi görüşü olmuştur. Bilhassa, 1984 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu’da çatışma ortamı ile birlikte bu görüş günlük devlet söyleminde daha fazla ağırlık kazanmıştır. Bu değerlendirme ister istemez, problemin sosyolojik, kültürel, siyasi ve uluslararası veçhelerini göz ardı etmektedir. Ancak bu tarz, salt güvenlik eksenli, algılamalar günümüzde giderek etkisini kaybetmektedir.

Yukarıda sıraladığımız tanımlamalardan birinci ve üçüncü kategoride yer alanlar, sorunun etno-politik ve uluslararası yönünü pek dikkate almamaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından sorunun en önemli veçhesi kuşkusuz konunun etno-politik boyutu ve bu boyutun devletlerin güvenliğine ve dış politikalarına etkisidir. Yukarıda sıraladığımız tanımların yanı sıra, Kürt meselesini, cumhuriyet döneminde ulus inşa sürecine paralel olarak gelişen dış politika algılayışı ile açıklamaya çalışan isimler de vardır. Asa Lundgren bu isimlerden biridir. Lundgren, **İstenmeyen Komşu: Türkiye’nin Kürt Politikası** adlı çalışmasında,

“...Yurttaşlığa dayalı ulusçuluk resmi ideoloji oldu. Ama daha 1920’lerde politikalar ve uygulamalar, resmi açıklamalardan uzaklaşmaya, ulus kurma projesi de giderek etnik bir hale bürünmeye başladı. Gerçekten yurttaşlığa dayalı ulus devlet yaratma potansiyeli bu şekilde engellendi ve cumhuriyet tarihi boyunca Türk kimliği tartışmalı hale geldi. Bu resmi ulusal kimliğin herhangi bir şekilde sorgulanması hep devletin varlığına bir tehdit olarak algılandı. Türklükten başka herhangi bir etnik kimliğe yapılan herhangi bir

---

⁶ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.109 v.d.

⁷ Ahmet Kahraman, **Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil**, İstanbul, Evrensel Basın Yayın, 2004, s. 398 v.d.

vurgu, tehlikeli merkezkaç kuvvetlerle dolu Pandora'nın kutusunu açması muhtemel bir olası tehdit unsuru sayıldı. Bir etnik grubun daha fazla özerklik istemesi, diğerlerinin de aynı talepleri istemesine yol açacak ve devletin ve nihai sonuç parçalanma olacaktır. Türk devletin güvenlik düşüncesi, her zaman bölünme duygusu ile dolu olmuştur...Türk ulusu tanımının tartışmalı olduğundan, toprak özel bir anlam kazanmış, güvenlik, dış politika ve toprak bütünlüğünün korunmasıyla yakından bağlantılı hale gelmiş...”⁸

İfadesini kullanmaktadır. Kürtlerin tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Mcdowall'a göreyse,

“Türkiye'nin Kürdistan sınırı konusunda özel bir tutumu vardır. Türkiye'de, sınırlarının cumhuriyetin temellerini tehdit etmeksizin değiştirilemeyeceğine dair duygusal ve ideolojik bir görüş hakimdir.”⁹

Yukarda yaptığımız alıntılarda da belirtildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tanımlamış olduğu ulusal kimliğin dışına çıkabilecek hareketler, Devlet tarafından, ülke güvenliği açısından en önemli tehlike olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, ülke sınırları içinde oluşabilecek etnik veya ayrılıkçı bir hareketin varlığı bir yana, komşularında ortaya çıkması muhtemel benzer bir durum bile(O hareketin pan-Kürdist karaktere sahip olup olmamasından bağımsız olarak) Türkiye açısından tehdit olarak algılanabilmektedir.

Çokuluslu imparatorlukların çözülme aşamasında, bilhassa ulus devletlerin oluşum sürecinde, sınır çizgileri ile etnik toplulukların yaşadığı coğrafya, her zaman birbiri ile örtüşmemiştir. Bu durum da kimi etnik toplulukların farklı ülkeler arasında bölünmesini beraberinde getirmiştir. Bu parçaların birinde başlayan milliyetçilik akımının en sonunda siyasi bir entitenin oluşumu ile sonuçlanması, beraberinde,

---

⁸ Asa Lundgren, **İstenmeyen Komşu: Türkiye'nin Kürt Politikası**, Çev. Necla Ülkü Kuglin, İstanbul, Kitapyayınevi, 2008, s.10.

⁹ David Mcdowall, **Modern Kürt Tarihi**, Çev.Neşenur Domaniç, İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2004, s.29.

komşu ülkelerde yaşayan etnik veya dinsel akrabalıklardan dolayı irredentist politikaları da besleyecektir¹⁰. Bu bağlamda, bazı demografik veriler de bize, neden konunun sadece Türkiye'yi ilgilendiren bir mesele olmadığı hususunda ipuçları verecektir. Ortadoğu coğrafyasında Kürtlerin nüfusu, tahmini rakamlara göre: Suriye'de 1.5 milyon, İran'da 8 milyon, Türkiye'de 15 milyon(?)¹¹, Irak'ta 4.5 milyon olduğu ileri sürülmektedir.¹²

Dört ülkeye dağılan ve sınır aşan bu nüfus yapısı Kürt meselesini bu ülkelerin bir iç sorunu olmaktan çıkartmakta, problemi etno-politik bir temele dayalı bölgesel hatta bunun ötesinde gerek Soğuk Savaş dönemi, gerekse Soğuk Savaş sonrası süreçte, büyük aktörlerin bölgedeki nüfuz mücadelesi de dikkate alındığında, uluslararası bir boyut da kazandırmaktadır. Etnik sorunlar genellikle, bir devletin egemenliği altında yaşayan bir topluluğun kendisini dil, kültür ve kimlik açısından hakim veya baskın konumda olan topluluklardan farklı hissetmesi ve böylece siyasallaşarak kendisini ulus olarak örgütleme çabası ve ayrı bir devlet kurma çabasından kaynaklanır. Bazen bu siyasallaşma devlet kurma hedefinden ziyade fiziki varlığını koruma ve bu doğrultuda da dil ve kimlik konusunun yasal-hukuki

---

¹⁰**Irredentizm:** İtalyanca kökenli bir sözcük. Kavram önceleri, İtalyan ulusal birliğinin oluşumu sırasında İtalya Krallığı dışında, özellikle de Avusturya'nın egemenliği altında yaşayan İtalyanca konuşan nüfusu İtalya'ya dahil etme çabasını ifade etmekteydi. Terim daha sonraları daha geniş bir kullanım alanı buldu. Geniş tanıma göre irredentizm: Bir ülke, başka bir ülkede yaşayan dil ve etnik köken bakımından kendisinden saydığı topluluklar üzerinde hak iddia etmesi ve bu toplulukları yaşadığı bölgeleri kendi topraklarına katma isteği. Faruk Sönmezoğlu(Der.), **Uluslar arası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2000,s.383 ,Naomi Chazan(Edit.), **Irredentism and International Politics**, Boulder-Colorado, Lynne, Rinner Publishers, 1991, s.1-3.

¹¹Mcdowall, **a.g.e.**,s.24-25.

Türkiye'de, "ana dil" sorusunun yöneltildiği son nüfus sayımı olan 1965 sayımı verilerine göre, anadili Kürtçe olan kişi sayısı 2.219.502'dir. Bu konuda sayım yıllarının ayrıntılı bilgileri için bakınız Fuat Dündar, **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, İstanbul, Çivi Yazıları / Mjora , 2000.

¹² Tan, **a.g.e.**, s.18-35.

statüye kavuşması veya özerklik gibi amaçlara da yönelebilir.¹³ Etnik sorunun bir diğer yönü ise etnik gurubu hakimiyeti altında tutan ulus devletin kimlik politikasıdır. Bu politika, söz konusu etnik grubu dışlayıcıysa veya asimilasyona¹⁴ esas alıyorsa, bu durum sorunu tetikleyici bir nitelik taşır. Soruna dış politika açısından yaklaştığımız zaman, diğer devletlerin etnik soruna yaklaşımı; etnik anlaşmazlık konusunda tarafsız kalma, ayrılıkçı grubu destekleme veya benzer sorunlara sahip olması nedeniyle etnik sorun yaşayan devletle işbirliği yapma yada çatışan gruplar arasında arabuluculuk gibi farklı biçimler alabilir. Herhangi bir devlet rakip devlet karşısında kendi konumunu güçlendirebilmek, karşısındaki devlete çeşitli diplomatik pazarlıklar konusunda baskı yapabilmek amacıyla bazı ayrılıkçı hareketleri desteklediği gözlenmiştir. Ancak uluslararası hukuk, devletlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyması esasına dayandığı için bu destek genellikle resmi kanallardan gerçekleşmez. Bunun dışında etnik çatışmadan kaynaklanan göç ve mültecilik sorunu da etnik problemleri uluslar arası nitelik kazanmasına yol açan bir başka faktördür.¹⁵

Bu bağlamda düşündüğümüzde Türkiye-İrak ilişkilerinin de bir ölçüde bu problemlerden etkilenmiş olduğundan söz edebiliriz. Geçmişten günümüze Türkiye-İrak ilişkilerini belirleyen tarihsel, coğrafi, kültürel vb. etkenler vardır. Bunun yanı

---

¹³ Erol Kurubaş, "Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri" , Ankara, Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:8, Sayı: 1 (2009),s.40-42, Kemal Kirişçi, Gareth.W.Winrow, **The Kurdish Question and Turkey An Example of Trans State Ethnic Conflict**, London, Frank Cass & CO.ltd, 1997, s.13-14.

¹⁴ **Asimilasyon**: Bir toplum içerisinde etnik, dini veya kültürel grupların egemen kültür içerisinde eritilmesi süreci. Sönmezoğlu(Der.), a.g.e., s.s.56. Metin Heper, Türkiye'de Kürtlere yönelik asimilasyon politikası uygulandığı iddiasını reddeder. Heper'e göre, uzun yıllar boyunca Türk ve Kürt kimlikleri arasında etkileşim oluşmuştur. Erken cumhuriyet döneminde ulus yaratma süreci esnasında ortak bir kimliğin oluşması ve ikincil kimliklerin bu ortak birincil kimliğin önüne geçmemesi ve toplumlar arası iletişimin tersine dönmemesi için Devlet bir dizi tedbir almıştır ve bu tedbirler geçici önlemler olmuştur. Metin Heper, **The State and The Kurds The Question of Assimilation**, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s.6-12.

¹⁵ Erol Kurubaş, "İrak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 3, (Mart 2009), s.42-49.

sıra her iki ülke de birbirlerinin toprak bütünlüğüne her zaman önem vermiş ve iki ülkenin de “ulusal çıkar” olarak tanımladığı politikaların çatıştığı alanlar genellikle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu'da ilişkilerinin en iyi olduğu ülkelerden biri de Irak olmuştur.

Yukarıda bütün anlatılanlar çerçevesinde bu çalışmada,

- Türkiye-Irak ilişkilerinde Kürt sorununun etkisi nedir, bu bağlamda iki ülkenin birbirini destekleyen veya birbirine rakip politikaları nelerdir?

- Türkiye ve Irak'ın iç politikasında Kürt sorunu bağlamında yaşanan gelişmelerin iki ülke ilişkilerine etkisi nedir?

Sorularına yanıt aranacaktır. Savunulan temel tez ise, Türkiye-Irak ilişkilerinin 1990'lar öncesinde de en önemli boyutu güvenlik konusu ve bu güvenlik boyutunun en önemli alt başlığı ise Kürt sorunu olmuştur. Bugüne kadar farklı yönleriyle Türkiye-Irak ilişkileri, üzerinde fazlaca durulmuş bir konudur. Özellikle 1990'larla birlikte ve 2000'li yıllarda Türkiye'de iç siyasette resmi politikanın esnemesi dolayısıyla Kürt sorununun kamuoyunda daha sık tartışılır hale gelmesi ve eş zamanlı olarak 1991 Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde fiili Kürt oluşumunun ortaya çıkması Kürt sorunu çerçevesinde Türkiye-Irak ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda 1990 sonrasına yoğunlaşılmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak Soğuk Savaş döneminde ve öncesi süreçte iki ülke ilişkilerinde Kürt sorunu boyutu ihmal edilmiş bir konudur. Bu çalışma bu alanda oluşmuş boşluğu bir ölçüde doldurabilecektir.

Çalışma ağırlıklı olarak 1926'dan 1980'lerin sonuna kadar geçen dönemi ele almakla birlikte, tarihsel arka plan olması açısından 1920'lerin başında yaşanan gelişmeleri de kısaca incelemiştir. Çalışmada kronolojik bir sıra izlenirken, ele alınan dönemin çok geniş bir zaman dilimini kapsaması nedeniyle çalışma alt dönemlere ayrılmıştır.

Konu araştırılırken, antlaşma ve protokol metinleri, bazı arşiv belgeleri ve resmi bültenler gibi birincil kaynakların yanı sıra konu üzerine yazılmış kitap, makale gibi ikincil akademik çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde, Birinci Dünya Savaşı sonrası Irak devletinin ortaya çıkış sürecinde ve Anadolu'da Milli Mücadele sırasında Kürt sorununun oluşumu, 1920'li yılların başında Musul meselesinin çözümü ve iki ülke sınırının şekillenmesi kısaca ele alınmıştır. Ardından 1930'lu yıllarda yaşanan gelişmeler ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

İkinci aşamada ise Soğuk Savaş'ın başlangıç döneminde Türkiye-İrak ilişkileri, 1955 yılında iki ülkenin de dahil olduğu Bağdat Paktı ve 1958 Irak darbesinin yarattığı etkiler Kürt sorunu bağlamında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, 1960'lı ve 70'li yıllarda iki ülkede gelişen Kürt hareketleri ve bu hareketlerin iki ülkenin ilişkilerine etkisi değerlendirilmiştir.

Son bölümde ise 1980-88 İran-İrak savaşı, PKK faktörü ve mülteci sorunu gibi gelişmelerin Türkiye-İrak ilişkilerinde oynadığı rol tartışılmıştır. 1990 Körfez Krizi ve sonrası gelişmeler araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ VE KÜRT SORUNU

Kökenleri 19.yüzyıla¹⁶ dayanan Kürt sorununun uluslararası politikanın gündemine geldiği dönemlerden biri de 1.Dünya savaşı sonrası süreçtir. Savaş sonrasında, çokuluslu yapıya sahip Avusturya Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmesi, milliyetçi hareketleri de beraberinde getirmiştir. İtilaf Devletleri safında yer alan Britanya ve Fransa henüz daha savaş devam ederken Ortadoğu'yu aralarında paylaşma konusunda antlaşmalar yapmışlardır Bu antlaşmalardan en önemlisi Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'dır. Ayrıca Britanyalı yetkililer Hicaz Şerif'i Hüseyin ile görüşerek Osmanlı egemenliğinde bulunan Arap toplumlarına bağımsızlık vaadinde bulunmuştur. Ancak, Rusya'da 1917'de meydana gelen Bolşevik Devrimi, Britanya ve Fransa'nın planlarını altüst etmiştir. ¹⁷ Bolşeviklerin ilan ettiği "Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" tezi, aynı yıl 1.Dünya Savaşı'na girmiş olan ABD'nin

---

¹⁶ 1514 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve Safevi Devleti arasında yaşanan Çaldıran Savaşı sırasında İdris Bitlis-i liderliğindeki Kürt beylikleri Osmanlı tarafında yer almış, bunun karşılığında Kürt beylikler Osmanlı'ya bağlı kalmakla birlikte özerk bir konuma sahip olmuşlardır. 19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin merkezleştirme politikaları Kürt beyliklerinde tepkiye yol açmış, Abdurrahman Paşa, Bedirhan ve Ubeydullah ayaklanmaları gibi bazı isyanlar yaşanmıştır. Kürt milliyetçiliğinin ilk izleri de bu dönemde ortaya çıkmıştır. Kahire'de 1898 yılında "Kürdistan" adıyla ilk Kürtçe gazete yayımlanmıştır. İlk siyasal Kürt örgütlerine 1908'den yani İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren rastlanmaktadır. Bu dönemde kurulan başlıca Kürt dernekleri: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Kürt Talebe Hevi Cemiyeti'dir. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt: 1, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 430-435. Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybün Yayınları, 1992, s.38-40, 218-228 . Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005, s. 66-91.

¹⁷Henry Laurens, "Yakındoğu Nasıl Paylaşıldı.", Çev. Tülay Claude Güvenç, **Le Monde Diplomatique Türkiye**, Sayı:3, (15 Nisan- 15 Mayıs 2003), s.11-17.

Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982, s.96-103.

David Fromkin, **Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Epsilon, 2004, s.139-163.

Devlet Başkanı Wilson tarafından, farklı gerekçelerle de olsa, 8 Ocak 1918 tarihindeki ünlü konuşmasında yinelenmiştir. Bu bağlamda, “Self determinasyon” ilkesi, Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeni ve yeni ulus devletlerin şekillenmesinde oynadığı rol göz ardı edilemez bir gerçektir. İşte bu noktada Kürt meselesi, hem sınırların yeniden şekillendiği koşullarda, hem de Ortadoğu’da Osmanlı’dan arta kalan toprakların bölüşülmesi konusundaki güç mücadelesinde belirgin bir yere sahiptir. Savaş sırasında O dönemde Mezopotamya olarak anılan bugünkü Irak topraklarını kademeli olarak işgal eden Britanya, Mezopotamya’nın kuzeyinde Kürtlerle karşılaşmıştır. Bu durum, Britanya’nın Kürt meselesi konusunda, özerklik ve bağımsızlık vaatlerini de içeren bir dizi politika arayışını da zorunlu hale getirmiştir. Bilhassa 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından, Mütareke sırasında Osmanlı denetiminde bulunan Musul’un tartışmalı bir şekilde Britanya tarafından işgal edilmesi, 1926 yılına kadar sürecek olan yeni bir problemi başlatmıştır.¹⁸ Savaş sonrası izleyen yıllarda bölgedeki politik dengeler, Mezopotamya’da Britanya mandası altında bir Irak devletinin oluşmasına neden olurken, Anadolu’da ise 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasını sağlamıştır. Aynı süreç, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını engellemiş ve Kürt toplumunun dört ayrı devletin egemenliği altına girmesi ile sonuçlanmıştır¹⁹ ve her devlet içerisinde yer alan Kürt nüfus farklı statüye sahip olmuştur. Örneğin, Irak’ta Kürtler için çoğu zaman hukuki metinlerle sınırlı kalıp pratiğe geçmese de kimi kültürel haklar tanınırken, Türkiye’de ise Kürtlerin

---

¹⁸ Oğuz Karaca, **Lozan’dan Bugüne Musul-Kerkük ve Kuzey Irak**, İstanbul, Resital Yayınları, 2007, s.12-23.

Britanya, Musul’un işgal edilmesini Mondros Mütarekesi’nin 7.maddesine dayandırmaktaydı. İlgili madde şöyleydi: Madde 7: Müttefikler, güvenliklerini tehdit edecek bir durum olduğunda Osmanlı topraklarının herhangi bir stratejik noktasını işgal hakkına sahiptir. Seha L.Meray, Osman Olcay(çev.), **Osmanlı’nın Çöküş Belgeleri**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1977, s.2.

¹⁹ Robin Michelle Ushewood,, World War-1 and Principles of Self Determination A Closer Look At Kurdistan, Georgia State Universty, 2005(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi.), s.26-39, 62-75.

Türk kimliği içersinde asimile olmaları istenmiştir. Ancak, Kürt meselesi 1920'lerden günümüze Ortadoğu bölgesinde. varlığını sürdürmüştür. Bu nedenle Kürt nüfusu barındıran bölge ülkelerinde bu sorundan kaynaklanan isyanlar, ayaklanmalar ve benzeri ayrılıkçı faaliyetler eksik olmamıştır. Benzer iç güvenlik sorununa sahip olan ve bu sorunun bölgesel hatta uluslararası eğilim kazanmasından endişe eden Türkiye ve Irak gibi iki devletin dış politikasında ve birbiri ile olan ilişkilerinde Kürt sorununun önemli bir yer tutması kaçınılmazdır. 1920'lerden İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde Kürt sorunu çerçevesinde Türkiye-Irak ilişkilerini iki aşamada incelemek mümkündür.

1- İlk aşama, Anadolu'da Milli Mücadele'nin devam ettiği, Mezopotamya'da ise Britanya mandası altında Irak devletinin kurulduğu süreç ve onu izleyen senelerde Türkiye-Irak sınırı ve Musul meselesinin belirleyici olduğu dönem. Bu dönemde taraflar arasında rekabetin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde Kürt meselesi Britanya ve Türkiye arasında Musul pazarlıklarının konusu olmuştur.

2- 1930'lı yıllar, Irak'ın bağımsızlığını kazanmasıyla bu ülke ile ikili ilişkilerin geliştii bir dönemdir. İlişkilerin temelini güvenlik kaygısı oluşturur. Bu yaklaşma 1937 yılında İran'ın da katılımıyla bölgesel işbirliğine dönüşecektir.

Ayrıca iki savaş arası dönemde Türkiye'nin Irak'la ilişkilerinin yanı sıra İran'la olan ilişkilerinde de ağırlığını hissettiren konulardan biri de yine Kürt sorunu olduğu için Türkiye'nin bu ülkeyle 1920'lerin sonunda ve 1930'lardaki siyasi ilişkilerini de kısaca anmadan geçmek mümkün değildir.

1-1 Irak Devletinin Oluşum Süreci

1917 ve 1918 yıllarında Mezopotamya ve Musul bölgesini ele geçiren Britanya yönetimi, bölgede stratejik konumda olmaları nedeniyle Kürt aşiretleri ile ilgili politikalar geliştirdi. Britanyalı temsilcilerin Kürtlere yönelik “özerklik” veya bağımsızlık gibi vaatleri de oldu. Britanya’nın Kürt politikasında iki etkili isim öne çıkmaktaydı. Bu isimlerden biri Arnold J.Toynbee, diğeri ise Mark Sykes’tı. Arnold J.Toynbee’nin önerisine göre, tıpkı Hindistan’ın güvenliği için tampon bir ülke olarak Afganistan’ın kurulması örneğinde olduğu gibi Mezopotamya’da kurulması planlanan Arap devletinin güvenliği için Kuzey’de özerk bir Kürt oluşumu meydana getirilmeliydi. Söz konusu Kürt yönetiminin kapsayacağı alan, muhtemel bir Ermeni devletinin güney sınırlarından başlayarak, güneyde Küçük Zap Suyu’na kadar uzanmalıydı.²⁰ Sykes’in görüşüne göreyse, Doğu Anadolu’da şekillenecek bir Ermeni devletinin hayata geçirilebilmesi için Kürt devletinin de oluşturulması gerekliydi.²¹ Aslında Britanya’nın önceleri net bir Kürt politikası oluşmamıştı. Ancak, Britanyalı yetkililer için önemli olan Mezopotamya ve Kürt bölgesinin mümkün olduğu kadar tek bir gücün(Mümkünse kendi egemenliği altında) hakimiyeti altında olmasını istiyordu. Bu politika çerçevesinde atılan en somut adım, Kürtlerle temasa geçilmesi ve Binbaşı Noel’in Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeye gönderilmesi oldu. Binbaşı Noel, özellikle Süleymaniye çevresinde etkin bir konumda olan Şeyh Mahmut Berzenci ile temasa geçti. Britanya’nın Irak Yüksek Komiseri Arnold Wilson’ın da katıldığı bir toplantıda kırk kadar Kürt aşiret reisi Berzenci’yi liderleri olarak görmek istediklerine dair bir bildiriye Irak’taki

²⁰ İhsan Şeref Kaymaz, **Musul Sorunu(Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı Tarihsel, Siyasal Bir İnceleme)**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003, s.33-34.

Nevin Yazıcı, **Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955, İstanbul**, Ötüken Neşriyat, 2010, s.31.

²¹ **A.g.e.**, s.313.

İngiliz siyasi komiserlerine sundular. Böylece Mahmud Berzenci bölgede yönetici olarak atandı. Diğer yandan Binbaşı Noel, Anadolu'daki Kürtlere ilişkin rapor hazırlamak için 1919 yılında Güneydoğu Anadolu gezisine çıktı. Britanya yönetimi, Noel'in izlenimleri sonucu hazırlanan raporlara karşın, Kürt meselesi konusunda ilgisini Kuzey'den ziyade, petrol kaynakları bakımından zengin olan Güney'e yoğunlaştıracaktı ve ilerleyen yıllarda özellikle Musul bölgesini, Basra ve Bağdat bölgelerinin bir araya getirilmesi sonucu kurulacak olan Irak devleti ile birleştirmek isteyecekti.²²

Irak Kürtlerinin liderliğini üstlenen Mahmut Berzenci'nin keyfi hareketleri ve kendisini adeta bir "Kürdistan imparatoru" olarak görmesi Britanya yönetimini endişelendirmişti. Bir süre sonra Berzenci ile yakın ilişkileri olan Binbaşı Noel'in görevinden alınarak, Kürt bölgesinden sorumlu olarak Binbaşı Soane'nin atanması Berzenci ve Britanya temsilcileri arasında güvensizlik ortamının oluşmasına neden oldu. Britanya yönetiminin kimi olumsuz uygulamaları da bunun üzerine eklenince Berzenci, çevresindeki güçlerle birlikte Britanya yönetimine karşı ayaklandı. Ayaklanma üzerine Berzenci yakalandı ve yargılanarak idam cezasına çarptırıldı. Ancak Kürt toplumundan gelen tepkiler üzerine infaz gerçekleştirilmedi ve Berzenci, Hindistan'a sürgüne gönderildi.²³

1921 yılına gelindiğinde Britanya'nın Mezopotamya'nın geleceğine ilişkin politikası netleşmeye başladı ve bu konudaki nihai karar 1921 yılının Mart ayında

---

²² Mim Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.C.Noel'in Faaliyetleri**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988, s.29.47.

Mim Kemal Öke, **Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926**, İstanbul Bilge Karımca Yayınları, 2002, s.35-47.

²³Eskander, Saad, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919", **British Journal of Middle Eastern Studies**, Cilt:27, Sayı:2 (2000) ,s.139-163.

M.S.Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çev.Mehmet Demir, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 2000,s.35-47, 61-63.

Kahire’de toplanan konferansta verildi. Toplantıda hem Irak’ın, hem de Britanya Ortadoğu’sunun geleceği masaya yatırıldı. Konferansa katılanlar arasında Britanya Sömürgeler Bakanı Winston Churchill’in yanı sıra Britanya’nın Irak Yüksek Komiseri Percy Cox, Irak Savunma Bakanı Cafer Paşa, Irak Maliye Bakanı Sasun Efendi ve Britanya’nın Ortadoğu uzmanlarından Gertrude Bell de bulunmaktaydı. Kahire Konferansı’na Gertrude Bell’in önerilerinin damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Bell’in savunduğu görüşe göre, eski Osmanlı vilayetleri olan Basra, Bağdat ve Musul bir araya getirilerek bir devlet oluşturulmalıydı. Bu çerçevede petrol bakımından zengin olan Musul bölgesi Irak devleti içersinde yer almalıydı. Bell’in önerileri büyük ölçüde kabul gördü. Böylece Musul’un da dahil olduğu, Britanya mandası altında bir Irak devletinin kurulmasına karar verildi. Ayrıca İslam Peygamberi Muhammed’in soyundan olduğuna inanılan Haşimi ailesinden gelen Hicaz Emiri Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal’ın Irak kralı olmasına karar verildi.²⁴ Faysal’ın Irak lideri olarak belirlenmesinde, Şii çoğunluğa karşılık genellikle Sünni anlayışı benimsemiş olan Kürt nüfusun da desteğini alabilme kaygısı belirleyici olmuştu. İngilizlere göre bağımsız bir Kürt devleti, Musul çevresinde hak iddia eden Kemalistlerin bölgeyi ele geçirmesi sonucunu doğurabilirdi. William Polk, İngiliz politikasının güvenlik endişesine ve petrol bölgelerini kontrol altında tutma anlayışına dayandığını belirterek, Britanya’nın değişen politikası konusunda şunları yazmaktadır:

---

²⁴Sabit Duman, “Irak: Bir Ulus Yaratma Çabaları.”, **Irak Dosyası-2 İçinde**, Ali Ahmetbeyoğlu(Yayına Haz.), TATAV Yayınları, 2003,s.46.
Ayfer Yazgan Kubal, Britanya İmparatorluğu’nun Irak Dış Politikası 1914- 1932, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi),s .136-155.
Bu konuda ayrıntılı belgeler için b.k.z : Buttler ROHAN, (Ed.), , J.P.T Bury,.M.E,Lamber **Documents on British Foreign Policy (1919-1939) Series:1 Vol:9**, London, Her Majesty’s Stationery Office, , 1963, s.220-225.

“ ..Devletin kuruluş sürecinde, İngilizler Kürt meselesini halledilmesi çok zor bir konu saymışlardı. Kürtlerin oturduğu topraklarda Kerkük yakınlarında petrol bulunmasaydı ve dost olmayan bir gücün Kürt topraklarını üs olarak kullanma tehlikesi söz konusu olmasaydı, İngilizler, onların bağımsız olmasına izin verebilirdi. Böyle bir yola gitmediler, ama Kürdistan’ı daha çok kuzeybatı Hindistan sınır eyaletleri gibi gördüler.”²⁵

Faysal’ın Irak tahtının başına getirilmesi bazı tepkileri de beraberinde getirdi. Kürtler, Arapların denetimindeki bir monarşiye razı değillerdi. Kürtlerin kaygılarını yatıştırabilmek amacıyla İngiliz yüksek komiserlerince Musul, Süleymaniye ve Kerkük bölgesinde yaşayan Kürtlere iletmek üzere bir bildiri yayımlandı. Bildiride, yaşanan kaygıların anlaşıldığı belirtildikten sonra Kürtlerin Irak yönetimini kabul etmeleri durumunda bazı idari reformlara gidilebileceği belirtilmekteydi. Ardından bir süre sonra da reform programı açıklandı. Program üç bölümden oluşuyordu. Birinci bölümde, Musul bölgesindeki dört Kürt kazası Zaho, Dohuk, Akra ve Amadiye birleştirilerek bir ilçe haline getirilecekti. Bu ilçe İngiliz bir mutasarrıf tarafından yönetilecek, hali hazırda görevde bulunan İngiliz kaymakamlar ise, uygun kişiler bulunur bulunmaz, Kürtlerle veya Kürtlerin itiraz etmeyeceği Kürtçe konuşabilen Araplarla değiştirilecekti. Hem mali, hem de hukuki açıdan Bağdat’a bağlı olacak, buna karşılık kurucu meclis temsilci gönderme hakkına sahip olacaktı. İdari komiserler, Erbil, Revanduz ve Koy-Sancak ilçelerinde halkın isteklerini dikkate alarak yöneticiler atayacaklardı. Son aşamada ise Süleymaniye mutasarrıflık(Eyalet) haline dönüştürülecek, Konsey tarafından belirlenecek mutasarrıf tarafından yönetilecek ve yüksek komiser tarafından atanacak olan bir

---

²⁵ William.R.Polk, **Irak’ı Anlamak**, Çev:Nurettin Elhüseyini, İstanbul, NTV Yayınları, 2007, s.135.

İngiliz danışmanla birlikte çalışacaktı. Ancak sunulan bütün bu öneriler Kürt yerel liderlerce tatmin edici bulunmayacaktı.²⁶

Faysal'ın Irak kralı olması yönünde karar alındıktan sonra Britanyalılar bu kararı Irak halkına da onaylatmak istemişlerdi. Bu amaçla yapılan referandum sonucunda, Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı iki ilde itirazların yükseldiği görülmüştü. Kerkük halkının büyük bir bölümü Faysal aleyhinde oy kullanırken, Süleymaniye'de ise referandum boykot edilmişti²⁷

1-2 Milli Mücadele ve Kürt Sorunu

İngiltere'nin denetimindeki Irak'ta gelişmeler bu doğrultuda ilerlerken, Anadolu'da ise durum çok daha farklı bir boyuta sahipti. İttihatçı hükümetin sona ermesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından İstanbul'da bazı Kürt milliyetçisi dernekler kurulacaktı. Bu derneklerin en dikkat çekenini ise Kürdistan Teali Cemiyeti'ydı. Cemiyet'in kurucuları arasında Seyid Abdulkadir Efendi, Şeyh Abdullah Efendizade, Hüseyin Şükrü Bey gibi Kürt politikacılar ve liderler vardı. Dernek, Wilson Prensiplerinin öngördüğü "self determinasyon"²⁸ ilkesinin "Kürt ulusu" için de uygulanmasını istemekteydi. Cemiyet önceleri İstanbul merkezli kurulmuş, sonradan Diyarbakır, Mameratülaziz(Elazığ), Hozat, Arapkir gibi merkezlerde şubeler açmıştır. Cemiyet'in İstanbul ve Anadolu'da faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan uluslar arası alanda lobi faaliyetler de yürütmüştür.²⁹

---

²⁶Wadie Jwadih **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, Çev: İ.Çeken, A.Duman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.372-373.

C.J.Edmunds, **Kurds, Turks and Arabs**, London, Oxford Universty Press, 1957,s.118.

²⁷E. Ghareeb, **The Kurdish Question in Iraq**, New York, Syracuse Universty Press, 1981, s..29.

Jwaideh ise Kerkük'teki referandumda % 4'lük bir farkla oyların Faysal lehinde çıktığını yazmakta. Jwaideh, **a.g.e.**, s.373.

²⁸ ABD Devlet Başkanı W.Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde açıkladığı ve barış koşullarını belirleyen 14 prensipten 12.madde, Osmanlı egemenliği altındaki azınlıkların kendi geleceklerini serbestçe belirleme ilkesine dayanıyordu. Fourteen Points, http://en.wikipedia.org/wiki/Fourteen_Points

²⁹ Tarık, Zafer Tunaya, **a.g.e.**, **Cilt:2, Mütareke Dönemi**, s.199-215.

Önde gelen Kürt politikacılarından Şerif Paşa, İtilaf devletlerinin, mağlup devletlerle yapılacak anlaşmaların koşullarının tartıştığı Paris Konferansı'na Kürtlerin temsilcisi olarak katılmıştı. Ancak Şerif Paşa'nın konferansta başına buyruk hareket etmesi ve Ermeni temsilcilerden Bogos Nubar Paşa ile yaptığı anlaşma nedeniyle Anadolu'daki önde gelen Kürt isimlerden tepki alacaktır ve faaliyetlerine Kürtlerce pek de ilgi gösterilmeyecektir. Bunun üzerine Şerif Paşa kısa bir süre sonra bu görevden istifa edecektir.

Kürdistan Teali Cemiyeti ilerleyen yıllarda bölünme sürecine girecekti. Bölünmenin temelinde, otonomi yanlısı Seyid Abdulkadir ve taraftarları ile bağımsızlık yanlısı Bedirhanlar ve Cemilpaşazdeler grubu arasındaki politik anlaşmazlık yatmaktaydı. Bölünme Cemiyeti etkisiz hale gelmesine neden olacaktı. Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer Kürt milliyetçi örgütü de Mısır'da kurulan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi'dir. Komite, Paris Barış Konferansı'nda Kürt delegasyonunun temsili ve Kürtlerin "self-determinasyonu" konusunda kimi politik faaliyetler ve kampanya çalışmaları yürütmüştür.³⁰

Diğer yandan Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine dayanarak İtilaf Devletleri Anadolu'nun farklı bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. Hem işgal hareketlerine, hem de Ermeni ve Rum milliyetçiliğinin Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dair hak iddialarına karşı çeşitli bölgelerde "Müdafaa-i Hukuk" adıyla anılan dernekler kurulmaktaydı. Derneklere özellikle Türk ve Kürt yerel eşrafın destek verdiği dikkat çekmekteydi. Özellikle Mustafa Kemal'in 9.Ordu(Daha

---

³⁰ Rohat Alakom, **Şerif Paşa, Bir Kürt Diplomatın Fırtınalı Yılları**, İstanbul, Avesta Basın Yayın, 1998 s.92-93.

Mehmet Bayrak, **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üzerine**, Ankara, Öz-Ge Yayınları, 1993, s.20 v.d.

Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:13, (Mart 1992). S.35-34.

sonradan 3.Ordu) Müfettişi ve Padişahın Fahri Yaveri sıfatıyla Anadolu'ya geçmesi ile birlikte Anadolu'daki Milli Mücadele daha merkezi bir nitelik kazanacaktı. Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin başlangıç döneminde yerel Kürt liderlerle ilişkiye geçmek istemişti. Kendisi 1.Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da 2.Ordu bünyesinde 16.Kolordu komutanlığında görev yaptığı sıralarda bölgedeki pek çok yerel lideri tanıma imkanı bulmuştu. Mustafa Kemal bu avantajlardan yararlanarak, Milli Mücadele sürecinde yerel Kürt liderlere çeşitli telgraflar gönderecekti.³¹ Çeşitli mesajlar gönderilen isimler arasında Kamil Bey, Cemil Çeto Diyarbakır'lı Cemilpaşazade hatta Mahmut Berzenci gibi bölgede tanınmış isimler de vardı. Telgraflarda işlenen temel mesaj, Britanya yönetiminin Kürdistan'dan ziyade Ermenistan'ın çıkarlarını tercih edeceği, hilafeti ve saltanatı kurtarmak gerektiği, Türk ve Kürtlerin kardeş olduğu ve ortak hareket etmesi gerektiği biçimindeydi. Mustafa Kemal'in bu politikasındaki temel amaç, Britanya'nın Kürt politikasına karşı koymak(Özellikle Binbaşı Noel faaliyetleri.), Kürdistan Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerine engel olabilmek ve Milli Mücadele sürecinde Kürt aşiret reislerinin desteğini alabilmektir. Diğer yandan da bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek ve dış dünyaya "Kürtlerin Türklerle ortak hareket ettiği" mesajını vermektir. Bu nedenle çekilen telgraflarda "Ermeni tehlikesi" vurgulanmış ve İslam olgusu öne çıkarılmıştır. Örneğin, Norşinli şeyhlerden Şeyh Ziyaettin Efendi'ye yazdığı mektup buna tipik bir örnektir.

“Harbi Umumi süresince Osmanlı ordusuna yapmış olduğunuz seçkin hizmetleriniz ve yüce hilafet ve saltanat makamına göstermiş olduğunuz kalpten bağlılığınızı yakından biliyorum. Bu sebeple mahallinize kalben büyük hürmetim

---

³¹ Andrew Mango, “Ataturk and Kurds”, *Middle Eastern Studies*, Vol.35, No.4, (1999), s.2.
Şaban İba, *Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu Ve Kemalist Hareket*, Ankara Özgür Üniversite Kitaplığı, 2008, s.243-246.

vardır. Bugün hilafet makamının Osmanlı saltanatının ve mukaddes vatanımızın düşmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve doğu vilayetlerimiz Ermenilere hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduğu malumu arifaneleridir...Acı olayların tesiriyle her tarafa teşekkül eden milli ve vatani cemiyetler delegelerinden mürekkep olmak üzere Erzurum'da toplanan bir Kongre ile Doğu Anadolu Müdaafa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu ve milli birliğimiz dahil ve harice karşı temsil etmek üzere bir Heyet-i Temsiliye kabul edildi. Bu hususa dair bir beyanname ve nizamnamelerden yüce kişiliğinize takdim ediyorum.”³²

Ayrıca, Mustafa Kemal, 1919'da meydana gelen Berzenci Ayaklanması'nı yakından takip etmiş ve 13 Ağustos 1919 tarihinde Mahmut Berzenci'ye bir dayanışma mektubu göndermiştir.³³

Kongreler sürecinde de Kürt katılımı konusunda gayretler olmuştur. Erzurum Kongresi'ne katılan 56 delegeden 22 tanesi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeden temsil edilmişti. Ayrıca Kongre sonrasında oluşturulan 9 kişilik Heyet-i Temsiliye'de de sembolik de olsa Kürt temsilciye yer verilmişti.³⁴ Temsil Heyeti, 4-11 Eylül tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nin ardından genişletilerek, yürütme gücüne sahip olması sağlanmıştı. Sivas Kongresi ile ilintili olan ve üzerinde durulması gereken önemli bir gelişme de Ali Galip Olayı'dır. Elazığ Valisi Ali Galp'in Bedirhanların yardımıyla ve o sıralarda o bölgede tekrar faaliyetlere başlayan Noel'in de desteğiyle Sivas Kongresi'ni engelleyip Mustafa Kemal'i tutuklayacağı haberleri üzerine, önlemler alınmış ve Ali Galip olayının arkasında

---

³² Kemal Atatürk, **Nutuk, Cilt: 3 Vesikalar**, Ankara Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1969, s.942.
Atatürk'ün Bütün Esreleri, Cilt:3, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s.268-269.

³³ K. Atatürk, **a.g.e**, s.941-942.

³⁴ Heyet-i Temsiliye'de şu isimler yer almıştı: Mustafa Kemal(Eski 3.Ordu Müfettişi), Rauf Bey(Eski Bahriye Nazırı), İzzet Bey(Eski Trabzon Mebusu), Servet Bey(Eski Trabzon Mebusu), Hoca Raif Efendi(Eski Erzurum Mebusu), Sadullah Efendi(Eski Bitlis Mebusu), Bekir Sami Bey(Eski Trabzon Valisi), Ahmet Fevzi Efendi(Erzincan Nakşibendi Şeyhi.), Hacı Musa Bey(Mutki'li aşiret reisi) Mahmut Goloğlu, **Milli Mücadele Tarihi-1 Erzurum Kongresi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Bankası Yayınları, 2008, s.111.

İstanbul Hükümeti'nin olduğu gerekçesi ile İstanbul ile olan iletişim kesilmiştir. Ali Galip Olayı, Mustafa Kemal tarafından İstanbul'a karşı bir koz ve baskı aracı olarak kullanılmıştır. Anadolu'da gerçekleşen Sivas Kongresi ve Kongre esnasında yaşanan olaylar. İstanbul hükümeti üzerinde de etki yaratmış, İstanbul'da yeni kurulan kabine Anadolu hareketi ile anlaşarak, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yeniden toplanabilmesi için seçimlerin yapılmasına karar vermişti.³⁵ Bir taraftan da İstanbul Hükümeti ve Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında Amasya'da 20-22 Ekim tarihlerinde görüşmeler yapılmış, görüşmeler sonucu 5 protokol imzalanmıştır. Protokollerde Kürtlerin özerk gelişimine ilişkin ibareler de bulunmaktaydı. İlgili bölüm şu şekildeydi:

“1.Beyannamenin birinci maddesinde Osmanlı Devleti'nin düşünülen ve kabul edilen sınırı, Türk ve Kürtlerin oturduğu araziye içine aldığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkansızlığı izah edildikten sonra bu sınırı en küçük bir istek olmak üzere elde etmeyi sağlamanın gerekli olduğu müştereken kabul edildi. Bununla birlikte Kürtlerin gerçek gelişimini sağlayacak şekilde sosyal ve geleneksel haklar yönünden imtiyazlara nail olmaları da desteklenip, yabancıların Kürtlerin bağımsızlığı adı altında yayılmakta olan yalanların önüne geçmek için de, bu noktanın şimdiden Kürtlerce bilinmesi hususu uygun görüldü...”³⁶

İstanbul'da 12 Ocak 1920 tarihinde toplantılarına tekrar başlayan Osmanlı Mebusan Meclisi, 28 Ocak 1920 tarihli bir gayr-ı resmi oturumunda, İtilaf Devletleri ile yapılacak bir barışın koşullarını saptayan ve esasları büyük ölçüde Erzurum ve Sivas kongrelerinde şekillenmiş olan “Misak-ı Milli” adlı belgeyi kabul etmiştir. Belge altı maddeden oluşmaktaydı ve 17 Şubat tarihinde kamuoyuna açıklanmıştı. Konumuz açısından en önemli madde birinci maddeydi. Belgenin birinci, ikinci ve

³⁵ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt:1 , Mutlakıyete Dönüş(1918-1919)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.534-600.

³⁶ İsmail Göldaş, **Lozan, Biz Türkler ve Kürtler**, İstanbul Avesta, 2009, s.250.

üçüncü maddeleri Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Osmanlı Devleti'nin elinde olan toprakların bir bütün olduğunu belirtmekteydi. Ancak, birinci maddede yer alan “mütareke hattının dahili ve harici ifadeleri”, Belgenin net bir sınır çizmediğini gösteriyordu.³⁷ Buna karşın Arapların yoğun olarak yaşadığı topraklarda, Trakya'da ve “Elviyey-i Selase” olarak anılan Kars, Ardahan ve Batum bölgeleri için ise gerekirse bir referandumun yapılabileceğini belirtmekteydi.³⁸ Ancak 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf güçlerince fiili olarak işgal edilmesi ile birlikte 18 Mart'ta Meclis yeniden dağılmış, bunun üzerine Anadolu'da bulunan ulusal hareket 23 Nisan 1920'de yeni bir meclis toplamıştır ve hareketi bu tarihten sonra yeni kurulan meclis idare etmiştir.³⁹

Diğer yandan İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanacak olan nihai barış antlaşması son şeklini Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı sırasında almıştır. Konferans esnasında oluşturulan metin Osmanlı Devleti'ne iletilmiş, Osmanlı Devleti antlaşmanın bazı hususlarına itiraz etmiş olsa da 10 Ağustos 1920 tarihinde Fransa'da Paris Sevr'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında antlaşma imzalanmıştır. Sevr Antlaşması'nın Kürt sorunu açısından önemi, Antlaşmanın 3..bölümde 62, 63 ve 64 maddelerle Anadolu Kürtlerine teritoryal

---

³⁷ Mete Tunçay, “Misak-ı Milli'nin Birinci Maddesi Üstüne”, Birikim, Sayı:18-19, (Ağustos-Eylül 1976), s.12-16.

³⁸ Misak-ı Milli'nin birinci maddesi:”Devleti Osmaniyenin münhasıran Arap ekseriyetle meskun olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin bin-i akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı ahaliilerinin serbestçe beyan edecekleri araya tevfikan tayin edilmek lüzum geleceğinde, meskun hatt-ı mütareke dahili ve haricinde dinen, örfen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekaabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuki itkiye ve içtimaiyeleriyle ve şerait-i muhitiyelerine tamamen riayetkar. Osmanlı-İslam ekseriyetiyle, meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez. Bir küllidir.” Aktaran: Seda Altuğ , “Misak-ı Milli: Sınırları Zorlayan Tartışmalar.” Toplumsal Tarih, Cilt:19, Sayı: 118, (Ekim 2004), s.50-53.

³⁹ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, Milliyet Kitaplığı, (t.y.), s.165-233.

özerklik tanınması, uzun vadede ise Kürtlere bağımsızlık yolunu açmasıdır.⁴⁰ İkinci önemi ise ilk defa uluslar arası nitelikteki bir antlaşmayla Kürtlere özerklik tanınmasıdır. Ancak yine aynı Antlaşmanın 88-89.maddelerinde, kurulması düşünülen Ermenistan devletinin kapsayacağı alan Kürtlerin yaşadığı bazı bölgeleri de içine alması bir belirsizlik yaratacak, bu belirsizlik nedeniyle Kürtler tarafından antlaşmaya fazla ilgi gösterilmeyecektir. Zaten Antlaşma, ülke parlamentoları tarafından onaylanmadığı için kadük kalacaktır.

Ankara Hükümeti her ne kadar bu süreçte Kürtlerin desteğini alabilmiş olsa da, Ankara'ya karşı kimi isyanlar da görülecektir. Çeto ve Milli aşiretlerinin isyanlarının yanı sıra 1921 Martında patlak veren Koçgiri Ayaklanması bu kapsamda ele alınabilecek olaylardır. 1921 yılında gerçekleşen Koçgiri Ayaklanması diğer ayaklanmalardan farklılık göstermektedir. Sivas'ın doğusunda ve Batı Desim-Erzincan Kürt-Alevi aşiretlerin arasında patlak veren ayaklanmada Kürdistan Teali Cemiyeti'nin rolü olup olmadığı tartışmalı olmuştur. Bazı kaynaklar isyanda

---

⁴⁰Sevres Antlaşması'nın İlgili Maddeleri Şu Şekildedir:

Madde 62: İstanbul'da ikamet edecek ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerince belirlenecek üç üyeden oluşacak bir komisyon, bu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak, altı ay içerisinde Kürt halkının hakim bulunduğu Fırat'ın doğusu ve Ermenistan'ın daha sonra belirlenecek olan sınırının güneyinde, Antlaşmanın 27.maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları gereğince çizilecek Türkiye-Suriye ve Irak sınırlarının kuzeyinde bulunan bölgelerin dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oybirliğine varılamaması halinde Komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine intikal ettireceklerdir. Söz konusu plan bu bölgeler dahilinde Asuri-Keldani ve diğer etnik cemaatlerin tüm azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır. Ve bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen doğrudan kurulacak bir komisyon, doğrudan yerinde incelemelerde bulunacak, ve gerek Türkiye, gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir sınır değişikliği ortaya çıkacak olursa bu değişiklikleri Antlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirecektir.

Madde 63: Osmanlı Hükümeti, bu komisyonlardan birinin veya öbürünün kararlarının kendisine bildirildiği günden itibaren üç ay içinde yerine getireceğini taahhüt eder.

Madde 64: Antlaşma Başkanlığının tespit ettiği tarihten itibaren geçen bir yıllık süre içerisinde, şayet 62.maddenin kapsamında bulunan Kürt halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu, Türkiye'de ayrılarak tamamen bağımsız olma arzusunu ortaya koyar ve Milletler Cemiyeti'ne başvurursa şayet cemiyet de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğu kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgedeki bütün hakları ile unvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder Bu vazgeçme işlemlerinin detayları, başlıca müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir sözleşmeye bağlanacaktır.

Seha L.Meray, Osman Olcay(Çev.), a.g.e, s.67-68.

KTC'nin rolünü vurgularken⁴¹, kimi kaynaklar ise ayaklanma ile KTC arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ileri sürer. Örneğin, ayaklanmada rol alan isimlerden Nuri Dersimi, kendilerinin bölgeye, örgütlenme faaliyetleri için bizzat KTC tarafından gönderildiklerini doğrulamakla birlikte, ayaklanmadan uzun bir süre önce KTC ile aralarındaki haberleşmenin kesildiğini belirtmektedir.⁴² Fakat şurası bir gerçek ki, Ayaklanma'yı Sevr Antlaşması tetiklemiştir. 6 Mart 1921 tarihinde Ümraniye çevresinde bir ayaklanmanın patlak vermesi ile birlikte dile getirilen taleplerden biri de Sevr Antlaşması'nda öngörülen Kürt özerkliğinin veya bağımsızlığının tanınmasıdır. Ayaklanma Nurettin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu tarafından bastırılmıştır.⁴³

Ayrıca Ankara Hükümeti bir yandan iç politika da Kürt aşiretlerle ilişkiler kurmaya çalışıp, bir dizi ayaklanmayla uğraşırken, diğer yandan da Musul meselesi konusunda da askeri çözüm arayışlarını da hesaba katar. Bu nedenle Irak'ın kuzeyinde Revanduz bölgesinde bazı operasyonlara girişilir. Remzi Bey Revanduz'a gönderilir ve ardından Özdemir Bey(Asıl adı Ali Şefik) komutasındaki bir silahlı birlik de yine Ankara'nın isteğiyle bölgede askeri faaliyetlere başlar. Iraklı Kürt liderlerle temas kuran Özdemir Bey önceleri çeşitli askeri başarılar da elde eder. Özdemir Bey'in faaliyetleri karşısında Britanya yönetimi ise, sürgünde bulunan Mahmut Berzenci'nin geri dönmesine izin verir.

---

⁴¹ Uğur Mumcu, **Kürt İslam Ayaklanması**, Ankara, Um-Ag Yayınları, 1997, s.23-25.

⁴² Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, İstanbul, Doz Yayınları, 1997, s.133-138.

⁴³ Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyana Koçgiri, Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa**, Ankara, Babil Yayınları, 2003, s.128-142. 1919 yılında bölgedeki hareketlilikten rahatsız olan Mustafa Kemal, bölgede faaliyet yürüten Nuri Dersimi ve Alişan Bey'le Sivas Valisi Reşit Bey aracılığıyla görüşme yapmak ister. Görüşmeye sadece Alişan Bey gider. Mustafa Kemal, Ali Şan Bey'e Sivas-Dersim bölgesinin temsilcisi olmasını ister. Ali Şan Bey önce bu öneriyi kabul eder, sonradan Nuri Dersimi'nin telkinleri ile bu görevden vazgeçer. Daha sonraları Ankara Hükümeti olası bir ayaklanmayı önleyebilmek için Dersim bölgesinden Diyar Ağa, Meço Ağa, Hasan Hayri Bey gibi isimleri de Meclis'e temsilci olarak atar.

Diğer yandan 1922 yılında Britanya ile Irak yönetimi arasında imzalanan antlaşma, Irak'ta Şiiiler ve Kürtler arasında genel anlamda huzursuzluklara neden olmuştur. Bunun üzerine Berzenci liderliğinde yeni bir ayaklanma başlar. Ayaklanma, Ankara Hükümeti tarafından desteklenir ve Özdemir Bey, Berzenci'ye askeri açıdan yardım eder ve böylece isyancılar pek çok bölgeyi ele geçirir. Britanya bu durum karşısında, hava kuvvetlerinin de kullanıldığı yeni bir askeri operasyon başlatır. 1923 yılının başında Süleymaniye başta olmak üzere pek çok yerleşim yeri tekrar Britanya kuvvetlerinin kontrolüne geçer. 1923 yılının bahar aylarına doğru Özdemir Bey'in bölgedeki faaliyetlerinin sona erdiği gözlenir.⁴⁴ Britanya'nın Musul konusunda askeri üstünlüğü de ele geçirmesi, kendisine Lozan pazarlıklarında büyük avantaj sağlayacaktır. Ankara Hükümeti'nin Musul çevresindeki askeri faaliyetlerinin yanı sıra yine 1922 yılı içerisinde El Cezire Komutanlığı'na gönderdiği tamimde de Kürtlerin mahalli idaresinden söz etmektedir. Ayrıca bölge komutanı olan Nihat Paşa, gelen şikayetler üzerine görevinden alınır ve yerine Cevat Paşa getirilir.⁴⁵

1-3 Lozan Süreci Musul Sorunu

11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Mütareke'sinin imzalanması ile birlikte İtilad Devletleri ile Ankara Hükümeti arasında barış görüşmelerinin yolu da açılmış oldu. 20 Kasım 1922'de başlayan Yakındoğu Meseleleri Hakkında Lozan Konferansı'nda Kürt meselesi iki ana konuda gündeme gelecektir. Bu konulardan biri azınlıklar meselesi, diğeri ise Musul sorunudur.

---

⁴⁴ Lazarev, **a.g.e.**, s.200-202.

Bu konuda daha kapsamlı bir çalışma için b.k.z, Murat Göztoklusu, **Musul Özdemir Harekatı**, İstanbul, Pozitif Yayıncılık, 2008, s.273-280.

Konferans'ın 12 Aralık 1922 tarihli öğlen oturumundan itibaren azınlıklar konusu gündeme alınır. İlerleyen oturumlarda özellikle Türk heyeti ırk, dil veya soya dayalı azınlık kavramını reddedecektir. Ayrıca gündeme getirilmeye çalışılan Müslüman azınlık kavramı da Ankara tarafından kabul edilmez. Türkiye tarafı açısından azınlık kavramı dinsel azınlık olarak anlaşılmaktaydı. Türkiye'nin de baskısıyla, Antlaşma metninin 3.Bölümünde yer alacak olan ve Türkiye'deki azınlıklar konusunu düzenleyen 37 ila 45.maddeler arası bölüm şekillenmiş oldu.⁴⁶

---

⁴⁶ Göldaş, a.g.e., s.90-94.

Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleri şöyledir: 37. maddesine göre Türkiye Devleti, Lozan Antlaşmasınının 38'den 44'e kadar olan hükümlerini temel kanun olarak kabul eder. Bu hükümlerin dışındaki hiçbir kanun, tüzük ya da resmî işlemleri, sözü edilen hükümlerden üstün tutamaz.

Antlaşmanın 38. maddesine göre, Türk Hükümeti doğum, milliyet, dil, soy veya din ayırmaksızın Türkiye halkının tümünün yaşam ve özgürlüklerini tam olarak korumayı yükümlenir. Müslüman olmayan azınlıklar, tüm uyruklara uygulanan ve Türk Hükümetince milli savunma ve kamu düzeninin korunması için ülkenin her yanında ya da bir kısmında, alınan önlemler saklı kalmak şartıyla özgür seyahat ve yer değiştirme hakkından yararlanacaktır.

Antlaşmanın 39. maddesine göre bütün Türk halkı, din farkı gözetilmeksizin yasalar önünde eşit olacaktır. Din, inanç veya mezhep farkı, hiçbir Türk vatandaşının vatandaşlık ve siyasi haklardan yararlanmasına ve özellikle kamu hizmetlerinde çalışmasına, memurluğa ve üst dereceye terfisine ya da türlü meslekleri ve teknik işleri yapmasına bir engel oluşturmayacaktır. Herhangi bir Türk uyruklu kişinin gerek özel veya ticarî ilişkiler; gerekse din, basın ya da her türlü yayın alanında ve sosyal toplantılarda herhangi bir dilin özgürce kullanılmasına karşı hiçbir kısıtlama getirilmeyecektir. Resmî dilin varlığı ile Türkçe'den başka bir dil ile konuşan Türk uyruklulara, mahkemeler önünde kendi dillerini sözlü biçimde kullanabilmeleri hususunda kolaylık gösterilecektir.

Antlaşmanın 40. maddesine göre, Türk vatandaşı olup, Müslüman olmayan azınlıklar diğer Türk vatandaşlarıyla, hukuk bakımından aynı işlemde ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Her türlü hayır kurumu, dinî kurumlar ve sosyal kurumlarla, her türlü okul ve diğer eğitim kurumlarını, giderlerini kendileri karşılamak şartıyla kurma, yönetme ve denetleme hakkına sahip olacaklardır. Bu okullarda kendi dillerini serbestçe kullanma hakkına sahip olacaklardır.

Antlaşmanın 41. maddesine göre genel eğitim ve öğretim konusunda Türk Hükümeti, gayrimüslim halkın önemli oranda oturdukları il ve ilçelerde bu gayrimüslim Türk vatandaşlarının çocuklarının ilkokullarda, kendi dilleriyle serbestçe eğitim görmeleri için gereken kolaylı gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümeti'nin söz konusu okullarda, Türk Dili'nin öğrenilmesini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır. Azınlıklara mensup Türk uyrukluların önemli oranda var oldukları kent ve ilçelerde devlet bütçesi, belediye veya diğer bütçelerce eğitim, din ve hayır amacı ile genel gelirlerden ayrılacak paralardan adı geçen azınlıklar eşit bir biçimde yararlanacaktır. Söz konusu paralar ilgili kuruluşun yetkili temsilcilerine ödenecektir.

Antlaşmanın 42. maddesine göre, Türkiye Hükümeti Müslüman olmayan azınlıkların, aile hukuku veya kişisel hakları konusunda, bu sorunların adı geçen azınlıkların gelenek ve göreneklerine göre çözümlenmesine yardımcı olacak her türlü yasayı çıkarmaya izin verir. İşbu yasalar, Türk Hükümeti ile ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden oluşan komisyonlarca düzenlenecektir. Türk Hükümeti ile Milletler Cemiyeti birlikte, Avrupa Devletleri hukukçuları arasından seçilecek bir üst makam atayacaktır. Türkiye Hükümeti adı geçen azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki dinî kuruluşlara her türlü koruma önlemi almayı yükümlenir. Bu azınlıkların bugün Türkiye'de var olan vakıflarına dinsel ve hayırsal her türlü kolaylık gösterilecek ve Türkiye

Böylece, Lozan Antlaşması metninde Anadolu'daki Kürtlerle ilgili özel bir düzenleme getirilmezken, azınlık kavramı da Müslüman olmayan Türk vatandaşları çerçevesinde ele alınacaktı. Fakat bazı çalışmalar, Lozan Antlaşması ile tanınan hakların bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını kapsadığı için ilgili maddelerin Türkiye Kürtleri için de uygulanabileceğini ileri sürmektedir.⁴⁷

Kürt sorunu çerçevesinde önem kazanan konulardan biri de Britanya ile Türkiye arasındaki Musul pazarlıklarıdır. Musul'a ilişkin ilk toplantı Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1923 tarihli oturumunda yapılır.⁴⁸ Türkiye açısından Musul'un tarihsel nedenlerle ve petrol zenginliği açısından önemi büyüktü. Benzer şekilde, Britanya açısından da hem petrol zenginliği açısından hem de Hindistan gibi Güneydoğu Asya'da bulunan sömürgelerinin güvenliği açısından ayrı bir öneme

---

Hükümeti, yeni dinsel ve hayırsal kuruluşların çalışması için, benzeri diğer özel kuruluşlara sağlanmış olan kolaylıkları sağlayacaktır.

Antlaşmanın 43. maddesine göre Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları, inançlarına ya da dinî ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili (dinî istirahat) günlerinde mahkemelerde bulunmadıkları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden hakları kaybolmayacaktır. Ancak bu hüküm, söz konusu Türk vatandaşlarını, kamu düzeninin korunması için, diğer Türk vatandaşlarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir. Bölümün son, yani 44. maddesine göre Türkiye, işbu faslın yukarıdaki maddelerinin Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi (garantisi) altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça değiştirilmeyecektir.

⁴⁷ Baskın Oran, "Lozan'ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken.", AÜSBFD, Cilt:49, No:3-4,(1994),s.283-301.

⁴⁸ Aynı tarihlerde İzmit'te bir basın toplantısı düzenleyen Mustafa Kemal(Atatürk) , Kürt meselesine ilişkin gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın sorusu üzerine şu cevabı verecektir: "Kürt meselesi, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildiğiniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerleşmişlerdir ki pek sınırlı yerde yoğun durumdadırlar. Fakat yoğunluklarını kaybede kaybede ve Türk unsurlarının içine gire gire öyle bir sınır oluşmuştur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istemek, Türklüğü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Söz gelişi, Erzurum'a kadar giden Erzincan'a, Sivas'a kadar giden , Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir.Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt aşiretlerini de gözden ırak tutmamak gerekir. Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük tasavvur etmektense, bizim anayasa gereği zaten bir tür yerel özeklikler oluşacaktır. O halde hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan başka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. İfade olunmadıkları zaman, bundan kendilerine ait mesele çıkarmaları daima beklenir. Şimdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin, hem de Türklerin yetkili vekillerinden oluşur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birleştirmiştir. Yani onlar bilirler ki, bu ortak bir şeydir. Ayrı bir sınır çizmeye kalkışmak doğru olmaz."Doğu Perinçek, **Kurtuluş Savaşı'nda Kürt Politikası**, Ankara, Kaynak Yayınları, 1999, s.358-359.

sahipti. Kürtler, Musul hususundaki bu pazarlıkların konusu olmuştur. Oturumda, Türk tarafını temsil eden İsmet Paşa, kendisinin Türklerin ve Kürtlerin ortak temsilcisi olduğunu ve Türklerle Kürtlerin aynı etnik kökenden geldiğini ileri sürer ve bölgenin nüfusuna ilişkin istatistikler verir. İngiliz tarafının temsilcisi Lord Curzon ise Türklerle Kürtlerin farklı kökenlerden geldiğini, ve bölgenin nüfusu incelendiğinde, Türklerin oranlarının çok düşük olduğunu(1/12) ileri sürerek, Musul'un Türkiye'ye verilemeyeceğini belirtir.⁴⁹ Müzakerelerde neticeye varılmayınca Musul konusu Lozan'da çözülememiş olur. Lozan'ın Türkiye-Irak sınırı konusundaki 3/2.maddesine göre taraflar, konunun çözüme kavuşması için 9 ay içerisinde dostane yöntemler kullanacaklardır. Eğer bu girişimlerden de sonuç alınamazsa konu Milletler Cemiyeti Meclisi'ne götürülecektir. Milletler Cemiyeti Meclisi'nin konuyu görüşmesi esnasında taraflar birbirlerine karşı düşmanca eylemlerden kaçınacaklardı. Lozan Antlaşması, Sevr'in aksine Anadolu'daki Kürtler için özel bir hüküm içermiyordu. Böylece Lozan süreci ile birlikte Kürt sorununun 1919'da kazandığı uluslar arası boyutunu kaybedecekti. Artık sorun, uzun bir süre için Irak ve Türkiye'nin bir iç meselesi olarak görülecekti.⁵⁰

Lozan sonrası İngiltere'nin önerisi ile konunun(Musul meselesi.) yeniden müzakere edilmesi için 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da bir konferans toplanır(Haliç Konferansı.). Konferansta her iki taraf da benzer tezleri yineler. Türk tarafını temsil eden Ali Fethi Bey(Okyar), Türkler ve Kürtlerin kader birliği yaparak Cumhuriyeti kurduğunu belirtir. Türkiye, bu Konferans'ta farklı olarak, Musul, Süleymaniye ve Kerkük'ün Türkiye'de kalması durumunda petrol gelirlerinin

---

⁴⁹ Bu konudaki belgelerin ayrıntısı için b.k.z Seha, Meray(Çev.), **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım:1. Cilt:1, Kitap:1**, Ankara, AÜSBFY, 1969, s.343vd, **a.g.e**, Takım:1, Cilt:4, s.28-30.

⁵⁰ Erol Kurubaş, **Başlangıcından 1960'a Değin Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997, s.145-147.

paylaşılabilceği önerisini getirir. İngiliz tarafının temsilcisi Percy Cox ise Hakkari'nin bir bölümünü de içine alan daha geniş bir bölgeyi talep eder. Türkiye'nin referandum önerisi yine reddedilir.⁵¹ Bu arada Hakkari'nin güney çevrelerinde 7 Ağustos tarihinde Nasturi Ayaklanması patlak verir ve ayaklanma İngiltere tarafından havadan desteklenir. Haliç Konferansı'ndan da netice alınmayınca konu Milletler Cemiyeti gündemine getirilir. Milletler Cemiyeti üç kişiden oluşan bir komisyon oluşturur. Bu arada taraflar arasında yaşanan gerginlik ve çatışmalar üzerine MC tarafından 29 Ekim 1924 tarihinde Hakkari'nin hemen güneyinde geçen alanda Brüksel Hattı adı verilen bir çizgi çekilir. Milletler Cemiyeti'nin görevlendirdiği Komisyonca, bölgede yapılan incelemelerden sonra bir rapor hazırlanır Komisyonun sunduğu rapora göre, bölge halkı iki tarafa da bağlanma konusunda isteksiz görünmektedir. Bölge 25 yıl Britanya mandası altında kalacaktır. Adalet işlerinin sağlanması ve okullarda eğitimin sağlanması için Kürtlerden memur istenecektir. Bu süreçte Kürtçe de resmi dil olarak kabul edilecektir. Eğer manda yönetiminin sona ermemesi durumunda bölgede Türkiye'ye katılma yönünde bir eğilim ortaya çıkabilir. Raporda, bölgenin taksim edilmemesi gerektiği üzerinde de durulmaktaydı ve taksim edilmesi zorunlu hale gelirse Brüksel hattının uygun bir sınır olacağı belirtilmekteydi.⁵² Bu süreçte Türkiye'nin kaygılarından biri de, Musul'un İngiltere'ye bırakılması durumunda bölgedeki Kürt unsurunun Türkiye aleyhine İngilizler tarafından sık sık kışkırtılması ihtimaliydi.⁵³

Bütün tartışmalara rağmen MC Meclisi'nin 16 Aralık 1925 tarihli kararıyla, Brüksel Hattı'nın kuzeyinin Türkiye'ye, güneyinin ise Britanya mandası altında

---

⁵¹ Baskın Oran(Edit.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar, Cilt: 1 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s.265.

⁵² Raporun ayrıntısı için b.k.z. Mesut Aydın, **Türkiye ve Irak Hududu Mes'alesi**, Ankara, ASAM Yayınları. 2001, s.163-168.

⁵³ Yazıcı, **a.g.e.**,s. 316.

bulunan Irak'a bırakılması uygun bulunur. Ayrıca, Milletler Cemiyeti, Musul'u Irak'a verilmesi yönünde aldığı kararda, "Kürtlerin ülkelerindeki idari, adliye işleri ve okullarındaki eğitim için Kürt kökenli memurların tayin edilmesi ve Kürtçenin bu işlerde resmi dil olarak kullanılması talepleri hesaba katılmalıdır." tavsiyesi ile bir ölçüde Kürtlere özerklik tanınmasını uygun bulduğunu açıklamış olur.⁵⁴ Türkiye her ne kadar sonuçtan hoşnut olmasa da konuya dostane yöntemlerle çözüme yoluna gider. Britanya ile Türkiye arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması olarak da bilinen, "Türkiye ile İngiltere ve Irak Arasında Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanır.⁵⁵ Antlaşmayla birlikte Brüksel hattında Türkiye lehine küçük bir düzenleme yapılır. Ayrıca Türkiye, Musul petrolerinden de % 10 oranında pay alacaktır. Konumuz açısından Antlaşmanın 6-13.maddelerini kapsayan bölümü önemlidir. İlgili maddeler, "sınır güvenliği", "her iki tarafta faaliyet gösteren silahlı guruplar gibi konular" içermektedir. 6.maddede tarafların, sınır bölgesinde silahlı gurupların girişebilecekleri eylemleri bütün çabaları ile önlemeyi, bu kişileri veya gurupları her ne suretle olursa olsun sınırdan geçirmemeyi taahhüt ettiklerini, 7.maddede, silahlı gurupların eşkıyalık veya yağmacılık gibi faaliyetlerinin ilgili görevliler tarafından öğrenilmesi durumunda diğer tarafın da konu üzerine bilgilendirilmesini; 8.maddede, tarafların birin sınırları dahilinde eşkıyalık veya yağmacılık gibi faaliyetlerde bulunup, diğer ülkenin sınırları içersine kaçmayı başaran kişilerin yağmaladıkları eşyalarla birlikte ilgili ülkeye iadeleri için

---

⁵⁴ Kemal Burkay, **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1979, s.139.

⁵⁵ Öke, **a.g.e.**, s.217-277.

tutuklanmalarını öngörmektedir. Antlaşma’’da sınır bölgesi, sınır çizgisini her iki yanından 75 km’lik alan olarak tanımlanmıştır.⁵⁶

Musul pazarlıkları sırasında Türkiye’de gerçekleşen ve bu süreci etkileyen önemli bir iç politika gelişmesi de Şeyh Said İsyanı’dır. İsyanın düzenlenmesinde Azadi adlı örgütün belirleyici olduğu bilinmektedir. Azadi örgütünün hangi tarihte kurulduğu konusunda kesin bir bilgi yoktur. Genel kanı ya 1921 veya 1923 yılında Erzurum merkezli kurulmuş olduğu yönündedir. Örgütün kurucuları arasında Cibranlı Halit Bey başta olmak üzere kimi eski Osmanlı subaylarının da yer alması dikkat çekmektedir.⁵⁷ Azadi, 1924 yılında topladığı kongresinde, 1925 yılı Mayıs ayında bir ayaklanmanın başlatılması kararını almıştır. Toplantıya, bölgede özellikle Zazaca konuşan Kürtler arasında nüfuza sahip olan Nakşibendi Şeyhi Şeyh Said de katılmıştır. Azadi, ayrıca dış destek arayışı içersindedir. Bunun için üç alternatif vardır. Ya Suriye yolu ile Fransa’dan, ya Irak üzerinden İngiltere’den veya kuzey’den Sovyetler Birliği’nden destek aranacaktır. Örgüt’ün iki önemli ismi Halit Bey ve Yusuf Ziya Bey, 1924 yılı içersinde tutuklanmıştır. Bu nedenle Şeyh Said Ayaklanması planlanandan erken patlak vermiştir.⁵⁸ Şeyh Said’in de bulunduğu Bingöl’e bağlı Piran köyünde Jandarma, kanun kaçaklarını yakalamak gerekçesi ile

---

Ömer Kürkcüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri(1918-1926)**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1978, s.315-320.

⁵⁶İsmail Sosyal, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, Cilt:1, Ankara, TTK Yayınları, 2000, s.309-320.

⁵⁷ Robert Olson, **The Emergence of Kurdish Nationalism and The Sheik Said Rebellion**, Austin, University of Texas Press, 1991, s.41-44.

⁵⁸ Şeyh Said Ayaklanması’nın ve diğer bazı ayaklanmaların nedenleri arasında, Cumhuriyetin ilanının ardından uygulamaya koyulan demografik açıdan homojen ulus devlet yaratma ve laiklik yönünde atılan bir dizi reformun da etkisi vardır. Örneğin, 1924 Anayasası’nın 88.maddesinde vatandaşlık tanımı Türk kimliği üzerinden yapılmaktadır. İlgili madde şu şekildedir: “Madde 88: Türkiye ahalisine ırk ve din ayrımı olmaksızın vatandaşlık bakımından (Türk) itlak olunur.“ Diğer yandan halifelüğün kaldırılması önemli dönemeçlerden biridir. Şeyhlik, tarikat gibi geleneksel kurumların Kürt kimliğinin belirleyici bir unsuru olması, Kürt aşiretleri ile Ankara Hükümeti arasındaki bağın kopmasına neden olmuştur. Cumhuriyet’in merkezileştirme politikaları da, o güne kadar, Osmanlı siyasi yapısı içersinde özerk bir konuma sahip olmuş olan aşiretler için ayrı bir tedirginlik kaynağıdır. Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.240-241

arama yapmak isteyince isyanın fitili ateşlenmiş olur. İsyancılar kısa sürede Lice ve Hani bölgesini ele geçirir ve Diyarbakır istikametine doğru ilerlemeye başlarlar. Hükümet ise Takrir-i Sükun kanunu çıkartarak ayaklanmayı güçlüklerle bastırır.⁵⁹

Ayaklanma, Türkiye-Britanya arasında, Türkiye-Irak sınırı konusunda pazarlıkların sürdüğü bir döneme denk gelmesi nedeniyle bugüne kadar hep tartışma konusu olmuştur. O dönemki Türk basınına göre ayaklanmanın arkasında Britanya vardı.⁶⁰ Bu iddiayı savunanlara göre Britanya Türkiye'yi zayıf düşürmek ve Musul konusunda baskı yapabilmek amacıyla böyle bir ayaklanmayı destekledi. Bu konuda en büyük kanıt ise bulunan silahların kataloglarının İngiliz firmalara ait olmasıydı. Bunun yanı sıra Britanya'nın 1924'te Hakkari'deki Nasturi ayaklanmasına destek vermesi bu iddiaların en büyük kanıtıydı. Buna karşı aksi iddialar da vardı. Önce, silah meselesi ele alındığı zaman, kullanılmış olan silahlar 1.Dünya Savaşı'ndan kalmaydı ya da daha eskiydi. 1917'de Rus askerleri geri çekilirken, silahlarının büyük bir bölümünü çok ucuza satmışlardı. Yine silahların büyük bir bölümü Ermenilerden elde edilmişti. Ayrıca, Savaş sonrası Osmanlı ordusu terhis edilmek istenirken silahların bir bölümü teslim edilmemiş, bölgedeki aşiretlere dağıtılmıştı. Bu anlamda bölgede 1920'lerin başında dolaşımda olan pek çok silah vardı. İkinci husus, İngilizlerin böyle bir ayaklanmaya destek vermeleri de anlamsızdı. Çünkü hareketin liderliği "hilafet" sloganını kullanıyor, bu durum İngiliz sömürgesi olan ve halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde Britanya aleyhine sonuç doğurabilirdi. Zaten Britanya da, mandası altında bulunan Irak'ta sık sık patlak veren Kürt ayaklanmaları ile uğraşıyordu. Bu nedenle Kürt milliyetçiliğini güçlendirebilecek bir ayaklanmaya destek vermesi mantıklı değildi. Diğer yandan

---

⁵⁹ Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev.:Banu Yakut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.413-431.

⁶⁰ Olson, **a.g.e.**, s.129-130.

Fransa da kendi denetiminde kalan demiryolu hattını, 1921 Ankara Antlaşması'nın 10.maddesine uyarak, isyanın bastırılması için asker sevkiyatı sırasında Türk Hükümeti'nin kullanımına açmıştı. Bu nedenle, ayaklanmanın arkasında doğrudan bir dış desteğin olup olmadığını söylemek oldukça güçtür.⁶¹

Şeyh Sait İsyanı sonrası Ankara Hükümeti, Kürt sorunu karşısında daha sert önlemler almıştır. 1925 Şark Islahat Planı, Umumi Müfettişlikler 1927⁶², 1935'te Tunceli Kanunu, zorunlu iskan gibi uygulamalar bu genel politik çerçevenin birer parçasıydı.⁶³ 1930'larda ise ulus devlet inşa etme sürecinde Türk kimliğinin etnik vurgusunun yoğunlaştığı görülmektedir. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi bu bakış açısının bir yansıması idi. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi kuramların geliştirilmesinin ikili bir amacı vardı: Birincisi, Avrupalıların Türkleri küçümseyen, onları ikinci sınıf toplum olarak gören yaklaşımlara karşı, aslında Türklerin büyük uygarlıklar yaratmış ve diğer medeniyetlere örnek olmuş bir kavim olduğunu ispatlamaktı. İkinci yönü ise, içerde, bütün unsurları Türk olarak kabul eden bir kimlik politikası yaratmaktı. Türk Tarih Tezine göre, dünyada medeniyetin, kültürün Orta Asya'da Türkler tarafından geliştirildiği ve yine Orta Asya'dan Türkler tarafından dünyanın her tarafına yayıldığı belirtilmekte, dolayısıyla dünyadaki bütün

---

⁶¹ Kirişçi, **a.g.e.**, s.103-106.

Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s.431-432.

Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1990, s.191.

⁶² Umumi Müfettişlik kurumu, 27 Haziran 1927 ve 1164 sayılı kanunla yasalaşmıştır. Umumi müfettişliklerin temel amacı, 1927 yılında Doğu illerinde sıkıyönetimi uygulamasının süresinin dolmasının ardından bölgede asayişin devamını sağlamaktır. Birinci Umumi Müfettişlik, aynı yıl içersinde kurulmuştur ve Elazığ, Bitlis, Diyarbakır, Van, Siirt ve Mardin illerini kapsamaktadır. 19 Şubat 1934'te ise Çanakkale, Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinin dahil olduğu 2.Umumi Müfettişlik kurulur. 1935 yılında ise Erzincan, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çorum ve Trabzon'u kapsayan 3.Umumi Müfettişlik ve 6 Ocak 1936 tarihinde(Tunceli Kanunu'nun yasalaşmasından hemen sonra) Tunceli ve Bingöl'ü içine alan 4.Umumi Müfettişlik teşkil edilir. Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.72-233.

⁶³ İŞaban İba, "Kemalizm ve Türk-İslam Sentezi", Özgür Üniversite Forumu, Sayı:30, (Nisan-Haziran 2005), s.109-115.

uygarlıkların kökeni Türklere dayanmaktaydı. Örneğin; İtalya’da Etrüsk, Mezopotamya’da Sümer, Anadolu’da Eti(Hitit) vb medeniyetlerin kökeni Türklere dayanmaktaydı. Güneş Dil Teorisi de yine 1930’larda Tarih Tezine paralel olarak geliştirilmişti. Tezde, bütün dillerin Türkçe kökenli olduğu iddia edilmekteydi. Çünkü, insanların kullandığı dillerdeki pek çok kavram güneşe göre tanımlanmış ve bu ilk kavramlar Orta Asya’da kullanılmaya başlanmıştı.⁶⁴Yine aynı dönemde devletin Kürt politikası çerçevesinde devletle uzlaşan aşiret liderleri, o dönemde iktidar tekeli elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi’nden milletvekili olarak parlamentoya girebilmişlerdir. Bu durum 1946 sonrası çok partili sisteme geçilmesi ile ilginç bir durum yaratmış, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti, Batı bölgelerde ve İç Anadolu’da yüksek oranda oy alırken, buna karşılık aşiret sisteminin güçlü olduğu Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da aynı başarıyı gösterememiştir.⁶⁵

Şeyh Sait olayı Türkiye’nin iç siyaseti kadar dış siyasetinde de önemli sonuçlar da doğurmuştur.⁶⁶ Bu sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Türk Hükümeti’nin Türklerin ve Kürtlerin ortak yönetimi olduğu iddiası büyük darbe almıştır.
- Musul konusunda Türkiye’nin eli zayıflamış, bu nedenle Türkiye Musul konusundaki iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

---

⁶⁴ İsmail Beşikçi, **Bilim Yöntemi, Türkiye’deki Uygulama: Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorun**, Ankara, Komal Yayınları, 1977, s.34 v.d.

Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin oluşumu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.139-221.

⁶⁵ Kirişçi, **a.g.e.**, s.106-107.

⁶⁶ Olson, **a.g.e.**,s.130 v.d.

- Ankara Antlaşması'nın öncesinde, aynı yıl içersinde İran'la da benzer bir antlaşma yapılmıştır.

Bütün bu anlatılanlar çerçevesinde Ankara Antlaşması'nın Türkiye-Irak ve Kürt sorunu açısından önemini ise şu maddeler halinde sıralayabiliriz:

- 1- 1918'den beri gündemde olan Musul sorunu Britanya lehine çözümlenmiş olur.
- 2- 20 Ekim 1921 Ankara İtilafnamesi, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile şekillenmeye başlayan Türkiye'nin güneydoğu sınırı netleşmiş olur. Böylece Kürtlerin yaşadığı siyasi coğrafya 4 devletin egemenlik alanına girer, bu durum Kürt sorununu bölge devletleri arasında ortak bir mesele haline getirir.
- 3- 1926 Ankara Antlaşması, sonraki yıllarda Türkiye-Irak arasında imzalanacak protokol ve antlaşmalara genel bir çerçeve ve referans oluşturur.
- 4- Tıpkı Lozan sürecinde olduğu gibi, Britanya'nın Türkiye'de Müslüman azınlık veya Kürt azınlık gibi kavramları gündeme getirme ihtimaline karşı Türkiye, Ankara Antlaşması pazarlıkları sırasında Irak'ta bulunan Türkmen nüfusuna ilişkin hakları gündeme getirmeyecektir.⁶⁷
- 5- Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye-Irak ilişkileri 1980'lerin sonuna kadar ufak krizler dışında(Özellikle 1958-1963 arası yaşanan krizler.) genellikle olumlu bir seyir izleyecektir.

---

⁶⁷ Bilal Şimşir, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2004, s.78.

Britanya, Ankara Antlaşması'nın ardından Türkiye'nin Kürt meselesi konusunda endişelerini gidermek istemiş ve Irak Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs, 15-23 Kasım 1926 tarihleri arası Ankara ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaretin Türkiye'ye Kürt sorunu konusunda güvence vermek amaçlı olduğu konusunda yorumlar yapılmıştır.⁶⁸

Ayrıca bunun dışında 1926 Antlaşması'nın imzalanmasının ardından ilgili antlaşmanın 13. Maddesi uyarınca Türkiye ve Irak arasında daimi bir sınır komisyonu kurulmuştur.

Irak ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler ise, Irak'ın, eski bir Osmanlı subayı olan Sabih Naşad Bey'i Ankara'ya ataması, buna karşılık Türkiye'nin de 1929 yılında Tahir Lütfi Bey'i(Tokay) Bağdat'a büyükelçi olarak görevlendirmesi ile başlamıştır.⁶⁹

1-4 1930'lu Yıllarda Türkiye-Irak Arasında Yakınlaşma

1930'lu yıllar Türkiye-Irak ilişkilerinde iki ülke arasında yakınlaşmanın görüldüğü bir dönemdir. 1926 Antlaşması'nın ardından Türkiye-Irak arasında ilişkiler sıcak bir ortamda gelişmiştir. Bu durumu etkileyen Faktörler; bölgesel gelişmeler, Kürt meselesi ve Türkiye ile Irak'ın iç ve dış politika tercihleridir.

1930 yılında Britanya ile Irak arasında imzalanan İttifak Antlaşması ile birlikte Irak'a bağımsızlık yolu açılmış olur. İttifak Antlaşması, Britanya'ya Irak'ta üs bulundurma hakkını verirken, olası bir savaş durumunda Britanya birliklerinin

---

⁶⁸ Kaymaz, a.g.e., s.320.

⁶⁹ Şimşir, a.g.e., s.69.

Irak topraklarına girme imkanı da tanıyordu.⁷⁰ Dolayısıyla Britanya yönetimi böylece Irak'ın iç ve dış politikası üzerinde söz sahibi olmaya devam ediyordu. 1930 Antlaşması'na dayanarak Irak 1932'de siyasal bağımsızlığını kazandı ve aynı yıl içersinde Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi. Bağımsızlık sürecinde Kral Faysal'ın temel politikası, Britanya'nın çıkarları ile, kendi hedefi olan Arap dünyasının liderliğini üstlenme arasında bir denge politikası izlemektir.⁷¹ İçerde ise ulus devleti güçlendirme ve yeni ordunun kurulması politikasını benimsemektir.

Irak, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne alınırken, Kürtler ve diğer azınlıklarla ilgili özel hükümler içeren beyanatlarda bulundu. Önce 1931 yılında 74 sayılı Dil Kanun kabul edilirken, diğer yandan da 30 Mayıs 1932'de de Manda Yönetiminin Bitimi Münasebetiyle Kanun adıyla bir belge yayımlandı. Bu özel beyanatlarda, Kürt nüfusunun yoğunlukta bulunduğu Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye kazalarında Kürtçenin de Arapçanın yanı sıra resmi dil olarak kabul edilmesi, bu kazalara sadece Kürt kökenli olan veya Kürtçe konuşabilen memurların atanması gibi kimi taahhütler içeriyordu.⁷² Ancak, 1930'lu yıllarda Irak monarşisi yeni Kürt isyanlarıyla yüz yüze gelecekti. Kürtler bu dönemde bağımsızlık talebiyle çeşitli dilekçeler yazıp Irak ve MC yönetimine sunacaklardı. Ancak Kürtlerin bağımsızlık talebi kabul edilmeyecek, buna bağlı olarak tepkiler büyüyecekti.

Böyle bir atmosferde 1930 yılında Süleymaniye'de bir gösteri sırasında 14 kişinin ölmesi üzerine Berzenci liderliğinde yeni bir isyan patlak verdi. Bu isyanın bastırılmasının ardından da 1931-32 yılları arasında Ahmet Barzani'ni liderliğinde

⁷⁰ Antlaşma'nın tam metni için b.k.z. ek-3, Treaty of Alliance Between The United Kingdom and Iraq, **Records of Iraq 1914-1966, Vol:5, 1928-30**, A. De L. Rush, J.Priestland(Edit.) Cambridge , Archive Aditions, 2001,s 500-502.

⁷¹ Ahmad Abdul Razzaq Shikara, **Iraqi Politics, 1921-1941 The Interaction Between Domestic Policy and Foreign Policy**, London, Laam l.t.d, 1987, s.30-31.

⁷² "Local Language Law No:74" Records of Iraq 1914-1966, Vol:6 1930-32, Archive Aditions , 2001, s.494.

başka bir kalkışma yaşandı. Aslında olayın özü, rakip aşiretler arasındaki mücadeleye Irak yönetiminin müdahalesiydi. Irak yönetiminin Britanya'nın da desteğiyle Ahmet Barzani üzerine yürümesi Barzani'yi zor durumda bıraktı ve Barzani Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı. Türkiye ise bir süre sonra Barzani'yi Irak'a geri iade ederken, Irak Hükümeti isyancılar için af çıkardı. Ancak, Barzani ailesi Süleymaniye bölgesinde uzun süre zorunlu ikamete tabi tutuldu.⁷³

Bağımsızlık sürecinde, iç sorunların da yaşandığı bir ortamda Irak yönetimi hem dış politikada kendi hedeflerini gerçekleştirmek, hem de içerde Kürt ayrılıkçılığına karşı mücadele etmek amacıyla özellikle Türkiye gibi komşularıyla iyi ilişkiler kurmak istemekteydi. Diğer taraftan 1930 Antlaşması hükümleri Britanya'nın Irak üzerindeki nüfuzunun sürmesi anlamına geldiği için oluşan milliyetçi tepkileri dengeleyebilmek için bölge devletleriyle ilişkileri geliştirmek zorunlu hale gelmişti.

Türkiye de benzer sorunlarla uğraşmaktaydı. 1925-38 arası irili ufaklı çeşitli Kürt isyanları patlak vermiş, bu isyanlardan en büyüklerinden biri ise 1926-30 arasından aralıklarla devam eden Ağrı Ayaklanması olmuştu.⁷⁴ Ayrıca 1930 yılı içerisinde Ağrı Ayaklanması'na destek vermek için Ahmet Barzani liderliğinde 500 kişilik bir grup Irak üzerinden Türkiye'ye girmiş, bu durum, Oramar bölgesinde küçük çaplı olaylara sebebiyet vermişti.⁷⁵ Kürt ayaklanmalarının yanı sıra sınırlarda yaşanan kaçakçılık olayları komşu ülkelerle krizlere neden olacak önemli sorunlardan biriydi. Bütün bunların yanı sıra Türkiye, Lozan'dan arta kalan sorunlarını çözebildiği ölçüde dış politikasında statükocu tutum almış, bu nedenle

---

⁷³ Jwadih, **a.g.e.**, s.438-441.

Hıdır Göktaş, **Kürtler 2, Mehabad'dan 12 Eylül'e**, İstanbul, Alan, 1991, s.15-16.

⁷⁵ Hıdır Göktaş, **Kürtler 1 İsyân ve Tenkil**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991, s.113.

1930'lu yıllarda Türkiye'nin temel dış politikası, sınırlarının güvenliğini koruma, bu doğrultuda komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurma, yaklaşan savaş tehlikesine karşı da güvenlik kaygısını giderme esasına dayanmıştır.⁷⁶

1926 Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, bütün bu gelişmeler çerçevesinde Türkiye-İrak ikili ilişkileri de başlamıştır .İrak ile Türkiye arasında bu bağlamda ilk üst düzey ziyaret 1931 yılında gerçekleşmiştir. 6-9 Temmuz tarihlerinde Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Said ve Irak Maliye Bakanı Türkiye'ye ziyarette bulunmuş. yapılan görüşmelerin ana gündem maddesi, sınır güvenliği ve Kürt aşiretlerinin yarattığı sorunlar olmuştur. Görüşmelerde bunun yanı sıra Irak- Türkiye arasında gelişen ticari ilişkiler ve ikamet sorunu da ele alınmıştır. 8 temmuz'da yayımlanan ortak bildiri de şu ifadelere yer verilmiştir:

“...Hududun emniyet ve asayişini temin hususunda alınan tedbirlerin samimiyetle tatbik edildiği ve iyi neticeler verdiği iki tarafça memnuniyetle müşahede edilmiştir. Hududun iki tarafında yek diğeri aleyhine harekete ve teşebbüse müsaade etmemek esasının dikkatle ve sebatla takibi teyide ilmiştir”⁷⁷

Faysal'ın ve Nuri Said'in Türkiye ziyaretlerinin ardından 9 Ocak 1932 tarihinde Irak'la Türkiye arasında suçluların iadesi ve ikametgah antlaşmaları imzalanacaktır.⁷⁸ İki ülke arasında imzalanan antlaşmalar Irak tarafında da olumlu karşılanacaktır. Irak Hükümeti'ne yakınlığıyla bilinen Sadel Aht gazetesinde çıkan bir makalede bu konuda şu yorum yapılmıştır:

“Büyük ve Ulu Reisin en son yaptığı büyük iş, Türkiye Hükümeti ile eyi komşuluk ve ticaret anlaşmalarını akt ve imza eylesidir. Bu muahedelerin dahilinde

⁷⁶ Mehmet Gönübol, Cem Sar ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1971**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1974, s.114.

⁷⁷ Bilal Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları** Cilt:2, Ankara, TTK Yayınları, 2001,s.267.

⁷⁸ Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1932-1959)**, Ankara,Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.9-25.

mücriminin iadesi ve her iki tarafın menafine tealluk eyleyen diyer bazı mesail de bulunmaktadır.

“Saidiye” kabinesinin Türkiye hükümeti ile akdine muvaffak olduğu bu muahede, devletler arasında tekerrür etmekte olan adi ve basit muahedelerden deyildir. Belki her iki memleketi birbirine bağlayan menafi’a hüsnü tesir yapan ve güzel neticelere sebep olan azim bir muahedededir...”⁷⁹

Irak Başbakanı Nuri Said ise, Irak Parlamentosu’nda yaptığı konuşmada da Türkiye’ye yapılan ziyaretin önemini vurgulamaktadır.

“...Türkiye’ye azimetimde başka nedenler var idi. Onlardan birincisi Türkiye- Irak ticaret yolunun küşadı, ikincisi Türkiye pazarlarında Irak hurmalarına bir mahreç temini, üçüncüsü, şimal hududlarımızın emniyetine müteallik, bazı hususat idi. İşte bunlar için ciddi tedabirin ittihazına müteallik hususlarda ittifak ettik. Çetelerin önüne geçmek için ittihazına ittifak eylediğimiz tedabirin icrasına bu sene başlanacaktır. İşte mühim bu üç nokta benim Ankaraya seyahatimi icap ettirdi...”⁸⁰

Türkiye- Irak arasında yakınlaşma, Ahmet Barzani Ayaklanması’nın bastırılması esnasında da gözlenir. Şeyh Ahmet Barzani Ayaklanması sırasında iki ülke arasında gerçekleşen bazı yazışmalarda Türkiye-Irak arasında işbirliğine gidildiğine dair işaretler de vardır. Örneğin Türkiye’nin Bağdat Büyükelçiliği’ne Irak Dışişleri Bakanı tarafından gönderilen yazının tercümesinde, bu konuda Türkiye’ye teşekkür edildiği bildirilmektedir.

“...Bir kısım eşkiyayla beraber kısa olmayan bir müddettenberi isyana kıyam eden Barzan’lı Şeyh Ahmed’in işbu isyanını söndürmek bahsinde Muhterem Türkiye Hükümeti Cumhuriyesinin kıymetli yardımları ve azim himmetlen ipzali ile Irak

⁷⁹ TCBCA, Türkiye ile Irak Hükümeti arasında yapılan antlaşmayla ilgili Irak Hükümeti’nin yayın organı Sadel Aht gazetesinde yer alan makale. Tarih: 14.2..1932, Dosya: 43694, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 249.741.2.

⁸⁰ TCBCA, Türkiye-Irak arasında yapılan antlaşmaların Irak meclisince kabulü üzerine Başbakan Nuri Said Paşa’nın konuşması. Tarih:09.04.1932, Dosya:43686, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No:259.741.4.

Hükümetine vaki olan müzaheretinden dolayı Irak Hükümetinin şükranini takdir zimminde bana takdir buyur. akliğinizi reca eylemekle şeref yap oluyorum.

Türkiye Hükümeti Cumhuriyesi cesur askerleriyle asi şeyhin yüne karşı hududi kapamak ve bunların hududun arkasına firarları sırasında kendisini ve etbaini derdest eyleyecek hususunda ittihaz eylediği tedabiri hakimane emniyetten ve asayıştan hayli zemandan beri mahrum bir mintikadan mezkur emniyet ve inazibatin iadesine ve devamına bays olacak esbap cumlesinden olmasına mebni bu hareket her türlü takdir ve stayişe sezadır.

Pek faik olan takdirat ve memnuniyetimin kabul buyrulmasını reca ederim efendim.”⁸¹

18 Temmuz 1932 tarihinde Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’ın Başvekalet’e gönderdiği bir yazıda da şunlar ifade edilmiştir:

“Irak Sefareti Başkatibi 27 Haziran 1932 tarihinde Vekaletimize gelerek İstanbul sefirinden aldığı talimata tevfikan, Irak Hükümeti tarafından Barzan Şeyhi’ne karşı yapılan harekate teshilen tarafımızdan ittihaz olunan tedabirden ve şeyhin Hükümetimize dehaletine müteakip sınır mıntikasında uzaklaştırılmış olmasından dolayı, Hükümeti Cumhuriyeye Irak Hükümetinin teşekkürünü ibrağa memur olduğunu, beyan etmiş olmakla keyfiyeti yüksek makamlarına arz eylerim efendim hazretleri.”⁸²

1930’lu yıllarda Türkiye ile Irak ilişkilerinde bir diğer önemli gelişme de, 6 Aralık 1936 tarihinde Türkiye ve Irak hükümetleri arasında yapılan nota değişimi ile Ankara Antlaşması’nın 6-13.maddelerini kapsayan bölümünün, tarafların istemeleri durumunda feshedilebilmesi koşulu ile süresiz uzatılmasına karar verilmesidir.⁸³

⁸¹ TCBCA, Barzanlı Şeyh Ahmet ve adamlarının yakalanması üzerine Irak Dışişleri Bakanı’nın teşekkür yazısı. Tarih:3.8.1932, Dosya:43696, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer no: 249.741.14.

⁸² TCBCA, Irak Hükümeti’nin Barzan Şeyhi’ne karşı giriştiği harekate yardımlarından dolayı Türkiye’ye Teşekkür ettiği, Tarih:18.7.1932, Dosya:43693, Fon Kodu:30.10.0.0, Yer No: 259.741.11.

⁸³ Canatan, **a.g.e.**,s.30-63.
Soysal, **a.g.e.**,s.326-327.

1-5 Türkiye-İran İlişkileri ve Kürt Sorunu

Türkiye'nin 1920'li yıllarda sınır sorunları yaşadığı bir diğer ülke ise İran'dı Türkiye Cumhuriyeti ile İran arasında ilişkiler güvensiz bir ortamda başlamıştır. Her iki taraf da karşı tarafın, etnik grupları birbirine karşı kışkırttığı kanısındaydı. Her ne kadar Türkiye ile İran arasında sınır 1639'da Kasrı Şirin Antlaşması ile belirginleşmiş olsa da, daha sonradan yaşanan kimi yeni düzenlemelerle birlikte en son 1913 yılında İstanbul Protokolü imzalanmış fakat Antlaşma onaylanmamıştı. 1920'li yıllarda her iki ülkede de yeni rejimler kurulmuştu. Ancak güvensizlik ortamı bir süre daha devam etmişti. İran, Türkiye'nin İran Azerbaycan'ı üzerinde irredentist politikalara sahip olduğu ve Azeri milliyetçilerine destek verdiği şüphesi içersindeydi. Ayrıca 1925 yılında Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında imzalanan "Dostluk Antlaşması'nı" kendisine karşı yapılmış bir ittifak olarak algılıyordu. Buna karşın Türkiye tarafı da İran'ın Kürt toplulukları kendisine karşı kullandığı kanısındaydı.⁸⁴ İşte bu belirsizlikleri gidermek amacıyla 22 Nisan 1926 tarihinde Türkiye-İran arasında Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalandı.⁸⁵ Antlaşmada, ilişkilerde mevcut problemler açısından en önemli maddeler 5 ve 6.maddelerdi. 5.madde taraflara kendi ülkelerinde karşı tarafa yönelik girişilebilecek düşmanca eylemleri önleme yükümlülüğü getiriyordu. 6.maddeye göreyse, taraflar sınır bölgesindeki aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine karşı gerekli önlemleri almayı öngörmüşlerdi. Ancak bir yıl sonra ilişkiler tekrar bozulmaya başlar. İlişkileri geren konu yine Kürt aşiretlerin faaliyetleri olur. Kimi aşiretler İran tarafında eşkıyalık veya kaçakçılık faaliyetinde bulunuyor, sonra Türkiye hudutları dahiline

---

⁸⁴ Baskın Oran (Edit.), **a.g.e.**, s.357-360.

⁸⁵Barış Cin, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri(1923-1928)**,İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 86-87.

geçiyorlardı. Benzer durum Türkiye’den İran’a doğru yaşanıyordu. Türkiye bu alanda sert tedbirler alırken, İran’ı yeterli önlem almamakla suçluyordu. Türkiye, 1. Ağrı Ayaklanması(Mayıs-Haziran 1926)⁸⁶ sırasında sınır boyunca hareket yapıyor, uçaklar bölgeyi bombalıyordu. Haziran-Temmuz 1927’de Türkiye’nin sınır karakollarını daha ileriye taşıma isteği ilişkileri iyice germişti. Bir süre ilişkiler gerilim ve yumuşama doğrultusunda gidip gelirken, 1930 yılında gerçekleşen 3.Ağrı İsyanı ilişkileri adeta kopma noktasına getirdi. İsyanlıların sık sık İran topraklarını kullanması sonucu Türkiye, İran’a nota vererek, iki seçenek sundu: Ya sınırda değişiklik yapılacak Küçük Ağrı Bölgesi Türkiye’ye dahil olacaktı, veya İran sıcak takip izni verecekti.⁸⁷ Türkiye’nin notasına cevap on gün sonra geldi. İran iki öneriyi de reddederken, sınırın her iki tarafında ortak operasyon yapma teklifinde bulundu. Ancak bir süre sonra(Hüsrev Bey’in İran büyükelçiliğine atandığı dönemde.) iki ülke arasında sınır düzeltmesine ilişkin görüşmeler başladı. Hüsrev Gerede anılarında, İran Şahı ile 14 Eylül 1930 tarihinde yaptığı görüşmeyi aktarmaktadır. Bu

---

⁸⁶ Ağrı Ayaklanması’nın kökeni 1925 yılında patlak veren Şeyh Sait İsyanı’na kadar dayanmaktadır. Ayaklanma’nın ardından isyancıların bir bölümü Suriye’ye kaçarken, bazı aşiret güçleri ise Ağrı Dağı çevresinde bir araya geldiler. Hükümet güçleri ile asiler arasında ilk çatışma Mayıs 1926’da patlak verdi. Diğer yandan Ekim 1927’de Lübnan’ın Beyrut kentinde Kürt milliyetçileri bir araya gelerek Hoybun adlı bir örgüt kurmuşlardı. Hoybun cemiyeti, Ağrı İsyanı’na destek vererek, eski Osmanlı subaylarından olan ancak daha sonra Kürt milliyetçi hareketi içerisinde yer alan İhsan Nuri Paşa’yı hareketi yönetmekle görevlendirdi. İhsan Nuri Paşa ise bu görev üzerine o sırada bulunduğu Irak’tan İran’a oradan da Türkiye’ye geçti. 1928 yılında Türk yetkililer ile ayaklanma lideri Nuri İhsan Paşa arasında bazı görüşmeler oldu. Görüşmelerde Türk yetkililer, İhsan Nuri Paşa’ya, ayaklanmanın sona ermesi durumunda af çıkarılabileceğini bildirdiler. İhsan Nuri Paşa, teklifi reddetti ve bütün Türk askerlerinin bölgeden çekilmesini ve “Kürdistan’ın” bağımsızlığının tanınması talebini ileri sürdü. Bunun üzerine çatışmalar yeniden başladı. 9 Aralık 1929 tarihinde Cumhurbaşkanı ve Genel Kurmay Başkanı’nın da katılımıyla gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararla 1930 yılının haziran ayında uygulanmak üzere Tenkil hareketi düzenlenmesi uygun bulundu(1930 yılında operasyon iki ay ertelenir.). Neticede ayaklanma ancak 1930 yılının sonbaharında bastırılabilirdi.

Emin Karaca, **Ağrı Eteklerinde Ateş**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991, s.19-21.

M.Kalman, **Ağrı Direnişleri (1926-1930) Belge, Tamk ve Yaşayanlarıyla**, İstanbul, Peri Yayınları, 1997,s.95.

⁸⁷Mehmet Köçer,“Ağrı İsyan(1926-1930)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı: 2, (2004),s.378-388.

görüşmelerden anlaşıldığı kadarıyla Kürt asilere karşı ortak hareket edilmesi önerilmişti.

“ Şah’a cevaben, hissiyatı necibane ve dostanelerine, Gazi’ye karşı gösterdikleri müvveddet ve muhabbetlerine teşekkürden sonra, asıl meseleye geçtim. Yani Ağrı Dağı ve hudut üzerindeki Kürt asilerine ve eşkıyalarına karşı yapılması gereken müşterek harekate temas ettim. Kendisinin İran ordusunun başkumandanı, yüksek bir asker olduğunu da ileri sürerek, bütün muharebelerde gayenin düşmanı imha olduğunu nazaran, kıtaların hudut mntikasında, karşılarında ricat edecek eşkıya gruplarını imha için süratle şiddetle takibe binaenaleyh hareket esnasında hududa tecavüz meselesinin mevzubahis olamayacağı, her iki memleketin asayişini bozan, hudut üzerinde haydutluk, kaçakçılık yaparak dostluk münasebetlerini ihlal eden bu asilere karşı müşterek askeri hareket yapılmasının ve askeri faydalarını izah ettim...”⁸⁸

İlerleyen süreçte Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in(Aras) Tahran ziyareti ile birlikte sorunların çözümünde yeni bir adım atılmış oldu. Sonunda Türkiye –İran arasında antlaşma 23 Ocak 1932 tarihinde Tahran’da imzalandı. Bu Antlaşma’yla Ağrı Dağı’nın tamamı(Bugünkü Küçük Ağrı da dahil) Türkiye’ye verilirken, Van civarında bulunan Kotur arazisi İran’a bırakıldı.⁸⁹

1-6 Sadabat Paktı 1937

Sadabat Paktı, 1937 yılında Türkiye-İrak-İran ve Afganistan arasında imzalanan saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıdır. Paktın amacı, genellikle, İtalya’nın

---

⁸⁸Hüsrev Gerece, **Siyasi Hatıralarım-1 İran**, İstanbul,Vakit Basımevi, 1952, s.69-70.

⁸⁹Robert.W.Olson, **The Kurdish Question And Turkish-İranian Relations**, Costa Mesa, Calif. :Mazda Publishers, 1998, s.22-25.

Gökhan Çetinsaya, “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)”,**Avrasya Dosyası(İran Özel Sayısı)**, Cilt:3, Sayı:5, (1999), s.149-156.

Doğu Akdeniz ve Afrika'da yayılma politikalarına karşı önlem almak olduğu belirtilse de⁹⁰, asıl belirleyici olanın diğer faktörler olduğu anlaşılmaktadır.

Pakt'ın tarafları olan İran, Irak ve Türkiye arasında 1920'li yıllarda ve 1930'lu yılların başında sınır sorunları yaşanmıştı. 1926 yılında Türkiye ile Irak arasında yapılan Ankara Antlaşması ile Türkiye-Irak sınır sorunu bir ölçüde çözüme kavuşmuş, ardından 1932 yılında Türkiye ile İran arasında sınır düzletilmesi yapılmıştı. Diğer yandan İran ile Irak arasında 1913 İstanbul Protokol'ünden beri gündemde olan Şattül Arap meselesi bulunmaktaydı. Bütün bunların yanı sıra Türkiye-İran-Irak üçgeninde yaşanan en önemli problem Kürt aşiretlerinin ve ayrılıkçıların sebep olduğu sınır ihlalleriydi.

Özellikle Türkiye'nin İran ve Irak'la sınır antlaşmaları imzalamasından sonra üç ülke arasında nispi bir yakınlaşmadan söz edilebilirdi. Yumuşama ortamına paralel olarak Irak, 1933 yılında Türkiye'ye, Türkiye-İtan-Irak arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmasını önerdi. Türkiye ise cevabında böyle bir pakta SSCB ve İngiltere'nin de dahil olmasını istedi.⁹¹ Ardından 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'de Türkiye-Irak ve İran arasında antlaşma parafe edildi. Bu arada Irak'ta 28 Ekim 1936'da General Bekir Sıtkı darbesi gerçekleşti. Darbe sonrasında Kral Gazi, Bekir Sıtkı'nın isteği doğrultusunda Hikmet Süleyman'ı başbakanlığa atadı. Irak'taki yeni hükümetin temel amaçlarından biri de Arap olmayan bölge ülkeleriyle de iyi ilişkiler geliştirmektir. Böylece Süleyman Hikmet Hükümeti, İran ile uzlaşmaya vardı ve iki ülke arasında 1937 yılında önce sınır antlaşması(4 Temmuz

⁹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-3 Yeni Türkiye'nin Oluşumu 2.Bölüm(1923-1938)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s.189.

Gönlübol, Sar ve diğerleri, **a.g.e.**, s.104.

⁹¹ 1930 Irak -Britanya Antlaşması gereği Irak dış politika konusunda Britanya'ya danışacaktı. Türkiye'nin SSCB ile 1929 yılında imzaladığı ek protokole göreyse Türkiye, herhangi bir ittifaka katılırken SSCB'yi durum hakkında bilgilendirmesi gerekmektedir. "Sadabat Paktı'nın Türk Dış Siyasi Tarihi Açısından önemi" **Irak Dosyası-2** içinde, s.39.

1937) ve daha sonra 24 Temmuz 1937’de ise antlaşmazlıkların barışçı çözümü için ayrı bir antlaşma imzalandı.⁹² İran-İrak ilişkilerinde görülen yakınlaşma Türkiye-İrak ve İran arasında öngörülen paktın imzalanmasını kolaylaştırdı. 8 Temmuz 1937 tarihinde İran, Irak, Türkiye ve Afganistan’ın katılımıyla Tahran’ın Sadabad sarayında Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması imzalandı. Sadabad Paktı olarak da anılan antlaşma ile birlikte, taraflar birbirlerine, içişlerine karışmama ve ortak sınırların dokunulmazlığı konusunda güvence veriyorlardı(Madde 1 ve 2). Pakt’ın Kürt sorunu konusundaki en önemli hükmü ise 7.maddede yer almaktaydı.

“Madde 7: Bağıtlı yüksek taraflardan her biri kendi sınırları içinde öteki bağıtlı tarafların kurumlarını yıkmak, düzen ve güvenliği sarsmak veya hükümet rejimini bozmak amacıyla silahlı çeteler , birliklerin veya örgütlerin kurulmasını ve eyleme geçilmesini önlemekle yükümlüdür.”⁹³

Maddenin hükümleri dikkate alındığında, metinde yer alan bu maddede belirtilen temel amacın, sınır güvenliği sorunlarına ve ayrılıkçı hareketlere karşı önlem almak olduğu kolayca anlaşılır. .

1930’lu yıllarda Türkiye, yeni bir savaş olasılığının yaklaştığı dönemde dış politikada doğu ve güneydoğu komşuları ile ilişkilerini geliştirirken, iç politikada ise 1930 yılında Ağrı Ayaklanması’nın bastırılmasından sonra Kürt direncini büyük ölçüde kırarken, en önemli sorunlardan biri olarak gördüğü Dersim meselesi üzerine yoğunlaşacaktı. Dersim bölgesi 1920’li yıllarda hukuki olarak Türkiye Cumhuriyeti toprakları içersinde olmakla birlikte devlet otoritesinin çok zayıf olduğu, çeşitli aşiretlerin özerk olarak var olduğu bir coğrafyaydı. Devlet bu bölgeyi

---

⁹² Kahid Al Izzi, **The Shatt Al Arap Dispute, A legal Study**, London, Third World Center, 1981, s.59-60.

⁹³İbrahim Soysal, **Türkiye’nin Siyasal...**s.594.

denetim altına alabilmek için çeşitli raporlar hazırlattı⁹⁴ ve TBMM, 1934 yılında 2510 nolu İskan Kanunu ve 1935 yılında 2884 sayılı Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanunu'nu çıkarttı. İlgili kanunlar uyarınca, bölgeye olağanüstü yetkilere haiz bir vali komutan atandı. Bölgede karakol, köprü ve yol yapımı yaygınlaştırıldı. Mart 1937'de karakollara yönelik saldırı ve köprülerin yıkılması üzerine Mayıs ayından itibaren bölgeyi kapsayan geniş bir askeri operasyon başladı. Yaz aylarında da operasyonlar sürerken, Türkiye aynı tarihlerde dış politikada da İran ve Irak'la Sadabad Paktı'nı imzalamaktaydı. Ayrıca 1938 yılında Dersim bölgesini ikinci bir operasyon gerçekleştirdi. Dersim operasyonları sonunda, sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte çok sayıda sivil can kaybı yaşanırken, 12 bin kadar kişi de zorunlu iskan kapsamında ülkenin çeşitli bölgelerine gönderildi.⁹⁵

1925-1938 arası patlak veren bütün isyanların bastırılmasının ardından Türkiye'deki Kürt milliyetçiliği bir süre için de olsa etkisini kaybetmiştir.

1-7 Döneme İlişkin Genel Değerlendirme

I.Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından özellikle Osmanlı'dan arta kalan toprakların paylaşımı gündeme gelmiş, bunun yanı sıra yeni ulus devletlerin de oluşum süreci de başlamıştır. Kürt milliyetçiliği de sınırlı da olsa böyle bir ortamda kendisini ifade etme alanı bulmuştur. Kürtlerin bulunduğu coğrafyanın Anadolu, Mezopotamya, İran'ın bulunduğu bir kavşakta yer alması, bunun da ötesinde Musul, Kerkük gibi petrol zengini bir alanı kapsamaması, bölgeye yönelik hedefleri olan devletlerin Kürtlerle ilgili politika üretmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bilhassa Mezopotamya bölgesini ele geçiren Britanya yönetimi de Kürtlere yönelik bir

---

⁹⁴ Faik Bulut, **Dersim Raporları**, İstanbul, Evrensel Basın Yayın 2005, s.219-251.

Baskın Oran, "Dersim İsyan Etmedi", Radikal 2, 29.11.2009.

⁹⁵ Hüseyin Aygün, **Dersim 1938 ve Zorunlu İskan**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s.127-129.

politika arayışı içersine girmiştir. Anadolu'da ise Kemalist hareket hem Kürt ayrılıkçılığına karşı koymayı, hem de İngiltere'nin Kürt politikası(Sonradan da Sevr'i) boşa çıkarmayı amaçlamıştır. Britanya ile Ankara arasında Musul konusunda mücadele dikkate alındığında, her iki tarafın da geçici olarak Kürt otoriteleri ile ittifak arayışları içersine girdileri gözlenmiştir. Ancak 1920'lerin başında dengelerin değişmesi sonucu ve Britanya'nın bölgesel çıkarları gereği bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaması ve Kürt nüfusun dört ülkeye dağılması sorunu derinleştirmiştir. Gerek Türkiye'de, gerekse Irak'ta Kürt isyanlarının patlak vermesi, Türkiye'nin Irak ve İran gibi komşularıyla sınır sorunları yaşamasına neden olmuştur. Bu nedenle 1926 Ankara Antlaşması'ndan başlayarak Irak'la ilişkilerde sınır güvenliği önemli bir yer tutmuştur. Bölge ülkeleri arasında yakınlaşma 1937 Sadabad Paktı ile birlikte bölgesel bir işbirliğine dönüşmüştür.

1930'lu yıllarda Irak'la olan ikili ilişkilerde de Kürt sorunu belirli bir rol oynamıştır. Yapılan antlaşmalarda ve açıklanan ortak bildirimlerde, dolaylı olarak bu soruna vurgu yapılmış ve Barzani ayaklanmasında olduğu gibi ayaklanmaların bastırılmasında taraflar zaman zaman birbirlerine yardım etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ'IN İLK DÖNEMİNDE TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

(1946-1960)

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin hemen ardından uluslararası politikada ABD ve SSCB'nin, kutupların her iki tarafını teşkil ettiği, Soğuk Savaş olarak da anılan iki kutuplu bir sistem oluşmuştur.⁹⁶ Dünyadaki diğer ülkeler de bu kutuplaşmaya paralel olarak kendi konumlarını belirlemiş ve oluşan siyasi blokların birine yanaşmaya çalışmıştır. Bazı ülkeler ise "bağılantısızlık" olarak da anılan ve iki bloğa da dahil olmamayı amaçlayan üçüncü bir yol izlemişlerdir.

Savaş sonrasında Türkiye'nin dış politikasında temel belirleyici faktör, SSCB ile ilişkilerinin bozulmasıdır. SSCB'den tehdit algılayan Türkiye'nin dış politikada, Soğuk Savaş'ın başladığı koşullarda, özellikle de 1945 sonrası hedefi, ABD başta olmak üzere, Batı'nın desteğini alabilmektir. Bu nedenle ilerleyen dönemlerde, bilhassa 1950'li yıllarda Türkiye'nin dış siyaseti adeta Batı'nın bir uzantısı konumuna gelecektir.⁹⁷ Dolayısıyla Türkiye'nin Ortadoğu politikasının da ana hedef, SSCB'nin bölgeye yayılma ihtimalini önlemek ve bu doğrultuda Batı

---

⁹⁶ İki kutuplu sistem, uluslararası ilişkilerde sistem analizlerinde Morton Kaplan'ın öne sürdüğü bir teoridir. Buna göre iki kutuplu sistem, bir blok içerisinde lider bir ülke ve onun etrafında toplanmış devletler grubu ve karşıt tarafta da benzer bir oluşumun olduğu ikili bir yapıyı ifade eder. Bu sistem de kendi içinde, gevşek ve sert iki kutuplu sistem olmak üzere ikiye ayrılır. Soğuk Savaş'ın ilk yılları sert iki kutuplu sistemlere örnek arz ederken, 1960'lardaki detant(Yumuşama süreci) ise gevşek iki kutuplu sisteme örnektir. Sistem gevşedikçe bloklardaki merkezkaç eğilimler artar ve bir blok içerisindeki bir ülkenin karşı bloktaki ülke ile daha yakın ilişkilere girme imkanı artar. Morton A. Kaplan, **System and Process in International Politics**, Wiley and Sons, New York, 1957, s.s45-57.

⁹⁷ Kemal Karpat, **Turkey's Foreign Policy in Transition**, Leiden,: E.J. Brill, 1975,s.1. Soğuk savaşın ilk yıllarında çatışma alanlarından biri de Yunanistan'dır. Savaş sonrasında Yunanistan'da siyasi istikrar tam olarak yerleşmemiştir. Ülkede 1946'dan itibaren 1949 yılına kadar sürecek olan ve sağcılar ile komünistler arasında geçen bir iç savaş yaşanacaktı. ABD ve Britanya'nın gözünde Yunanistan'ın komünistlerin eline geçmesi, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e inmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle Britanya, Yunanistan'da sağcı güçleri maddi açıdan desteklemeye çalışıyordu. Bruce Kuniholm, **The Origin of The Cold War in The Middle East**, Princeton-New Jersey, Princeton University Press, s.211-304, 383-425.

merkezli ittifaklar içersine girmek olacaktır.⁹⁸ Savaş sonrası değişen dünya koşulları ve Türkiye'nin yeni dönemdeki dış siyaset algısı, ülkenin iç politikasına da yansıtacaktır ve 22 yıldır devam eden tek parti dönemi sona erecektir. Ancak, söz konusu çok partili süreç bütün fikirlerin kendisini ifade edebildiği bir dönem olmayacaktır.⁹⁹ SSCB'den algılanan tehdit "komünizm" kavramıyla özdeşleştiği için sosyalist veya Marksist eğilimli siyasi hareketlerin faaliyet göstermesine izin verilmeyecek, dolayısıyla iç politikada da koyu bir anti-komünizm hakim olacaktır. 1920 ve 1930'ların en önemli iç meselelerinden olan "Kürt sorunu" da, her ne kadar 1937- 38 tarihli Dersim Operasyonu sonrası geçici olarak çözüme kavuşmuş gibi görünse de, aynı konu Türkiye'yi yönetenler açısından bu dönemde de hala endişe kaynağı olmayı sürdürecektir. Bu konudaki somut bir gelişme Demokrat Parti'nin kuruluş sürecinde yaşanacaktır. CHP'den istifa eden Celal Bayar ve arkadaşları, yeni partiyi kurmadan önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de onayını almak istemişlerdir. Bu nedenle Celal Bayar, Çankaya Köşkü'nde İsmet İnönü ile Aralık 1945'te bir görüşme yapar. Yeni kurulacak partinin bir muvazaa (Danışıklı dövüş.) hareketi olarak algılanmaması için görüşme gizli tutulur.¹⁰⁰ Naci Kutlay'ın belirttiğine göre, İsmet Paşa, Celal Bayar'dan, kuracakları partinin, ayrılıkçı hareketlere güç kazandırmaması için Doğu ve Güneydoğu'da yaygın bir parti örgütlenmesine gitmemesini ister. İsmet İnönü bu isteğini şu şekilde dile getirmiştir:

---

⁹⁸Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2007,s.37-43.

Mehmet Gönübol, , Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945-1965)", **AÜSBF Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, (1966), s.143-151.

⁹⁹ Cem Eroğul, "Çok Partili Dönemin Kuruluşu 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye İçinde** E.Ahmet Tonak(Der.), İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.115.

¹⁰⁰ Metin Toker, **Demokrasimizde İsmet Paşalı Yıllar 1944-19450 Tek Parti'den çok Partiyeye**, Bilgi Yayınevi, 1990, s.103-104.

“Hudud bölgemizde ve Doğu’da parti teşkilatı kurmayalım. Siz kurmayınız, biz de bizimkileri lağvedelim. Oraların halkı vuruşkan, ateşli kimselerdir. Particiliğin milli birliğimizi bozmasından endişe ederim.”¹⁰¹

Türkiye iç siyasetinde bu gelişmelerle uğraşırken, Ortadoğu’daki en sıcak gelişmelerden biri de İran’da yaşanmaktaydı. SSCB savaş sırasında İran’ın kuzeyini işgal etmişti. 1942 yılında imzalanan Tahran Antlaşması’na göre Savaş’ın bitmesinden en geç altı ay sonra işgalci güçlerin ülkeyi terk etmesi gerekiyordu. Ancak, SSCB ülkeden çekilmediği gibi kendi denetimindeki İran topraklarında Mahabad Kürt Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasını sağlayacaktı.¹⁰² Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası tehdit algılamasında, SSCB’nin İran’da Mahabad Cumhuriyeti’ni kurmasının da etkisi olduğunu ileri süren Yalçın Küçük, bu konuda şunları söylemektedir:

“...Ankara’nın bir tehdit kaynağı yok muydu? Artık kesinlikle var olduğunu söyleyebiliyoruz...tam bu sırada İran’da Türkik Azerilerin nüfusu oluşturduğu Tebriz’de ve Kürtlerin yaşadığı Mahabat’taki oluşumları, “otonom cumhuriyetleri” Ankara’nın kesinlikle tehdit saydığını, bunları kesinlikle içselleştirdiğini, bunları kesinlikle

¹⁰¹ Naci Kutlay, **21.Yüzyıla Girenken Kürtler**, İstanbul, Peri Yayınları, 2002, s.512.

¹⁰² İkinci Dünya Savaşı sırasında 22 Haziran 1941 tarihinden itibaren Almanya’nın Sovyetler Birliği’ne saldırması ile birlikte Savaşın seyri değişmişti. Almanya’nın Sovyet topraklarında üç koldan ilerlemeye başlaması üzerine Müttefiklerin SSCB’ye acil olarak askeri yardım göndermesi gündeme gelmişti. Bu nedenle 1941 yılında İran’ın Kuzeyi, Sovyetler Birliği Tarafından, ülkenin güneyi ise Britanya tarafından işgal edilmiş ve Müttefiklerin çıkarlarına uygun zayıf bir hükümet kurulmuştu. Böyle bir ortamda Mahabad bölgesinde etkin olan Kürt örgütlerinden Komala, SSCB işgali altındaki alanda etkin konuma geldi ve başka bazı örgütlerin de katılımıyla Kürdistan Demokratik Partisi(İran) kuruldu. KDP’nin önderliğinde 22 Ocak 1946 tarihinde Mahabad Cumhuriyeti ilan edildi. Mustafa Barzani liderliğindeki Irak Kürt ayaklanmasının 1945 tarihinde tekrar yenilgiye uğramasının ardından Mustafa Barzani de İran’a geçti. Mahabad Cumhuriyeti’nde kendisine askeri görevler de verildi. Fakat Mahabad Cumhuriyeti uzun ömürlü olmadı ve sadece 11 ay yaşayabildi. SSCB’nin İran’dan çekilmesi üzerine İran merkezi yönetimi hem Azerbaycan Cumhuriyeti’ne, hem de Mahabad Kürt Cumhuriyeti’ne son verdi ve Mahabad Cumhuriyeti’nin lideri Kadı Muhammed idam edildi, Mustafa Barzani ise 500 kişilik silahlı bir grupla birlikte SSCB’ye sığındı ve 1958 Irak darbesine kadar bu ülkede sürgün hayatı yaşadı. Bu konudaki daha detaylı çalışmalar için bkz. William Eagleton Jr, **The Kurdish Republic of 1946**, London, New York, Toronto, Oxford Universty Press, 1963, s.55-111 Bruce r.Kundihum, **a.g.e**, s.211-304, 383-425, Louise, L’strange Fawcett, **İran and The Cold War, The Azerbaijan Crisis of 1946**, Cambridge, Cambridge Universty Press, 1992,s.51-49.

Moskova'ya bağladığını umuyorum, büyük bir netlikte gösterecektir. Ankara'nın Mahabat'ta ilan edilen minyon Kürt Cumhuriyeti'ni, Moskova'nın Ankara'dan toprak istemesi olarak algıladığından artık hiç kuşku duymuyoruz. Türk yöneticileri, Doğu sınırına bitişik bölgelerde, üstelik kendi topraklarında akrabaları bulunan kavimler tarafından Moskova yanlısı otonom cumhuriyetler ilan edilmesini, bunu hemen izleyen zamanda da Elenlerin Ülkesi'nde komünistlerin öncülüğünde bir iç savaşın patlamasını, hem panikle ele alıyor, hem de bunu yeni bir dünya savaşı için değerlendiriyordu."¹⁰³

2-1 Soğuk Savaş'ın İlk Yıllarında Türkiye-Irak İlişkilerinin temel Karakteri ve İlişkilerin Kürt Sorunu Boyutu

Önceki paragraflarda belirttiğimiz, Savaş sonrası gelişmeler ışığında Türkiye-Irak ilişkilerini değerlendirdiğimizde, 1940'ların ikinci yarısından 1958'e kadar geçen süreci, iki ülke ilişkilerinde yakınlaşma dönemi olarak niteleyebiliriz. 1948 İsrail devletinin kurulması ve bölgede bazı Arap devletlerinin Batı ülkelerinden bağımsızlıklarını kazanmaları nedeniyle Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği güçlenecek ve Batı karşıtı genel bir atmosfer oluşacaktır.¹⁰⁴ Böyle bir konjonktürde, Batı ile ilişkileri en iyi olan sayılı Arap ülkelerden biri de Irak'tır.¹⁰⁵ Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin olumlu seyretmesini sağlayan bazı ortak noktalar vardır. Her iki ülkede de Kürt ayrılıkçı hareketleri önemli bir iç sorundur. Türkiye'de 1925-38 arası yaşanan isyanların etkisi hala sıcaklığını sürdürmektedir. Irak ise 1931 Berzenci, 1932-33 Ahmet Barzani ve 1943-45 Molla Mustafa Barzani ayaklanması ile yüz yüze gelmiştir. İki ülke de o yıllarda Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak algılamaktadır. Öyle ki, Irak, 1943-1945 arası yaşanan ve Britanya'nın yardımıyla güçlkle

¹⁰³ Yalçın Küçük, **Sırlar**, İstanbul, İthaki Yayınevi, 2004, s.273-275.

¹⁰⁴ Majid Khaduri(ed.), **Major Middle Eastern Problems In International Law**, Washington, American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1972, s.14-17.

¹⁰⁵ Irak'ta 1941 yılında Raşid Ali Geylani liderliğinde Almanya yanlısı bir darbe gerçekleşir. Britanya ise bu durum üzerine bir askeri müdahalede bulunarak tekrar kendi denetiminde bir yönetimin kurulmasını sağlar. Charles Tripp, **A History Of Iraq**, Cambridge, Cambridge Universty Press, 2007, s.100-104

bastırılan Molla Mustafa Barzani yönetimindeki Kürt ayaklanmasının arkasında Sovyetler Birliği'nin desteği olduğuna inanmaktadır.¹⁰⁶ Mustafa Barzani 1947'de SSCB'ye sığınmış ve Irak yöneticilerine göre, bu ülkenin desteğiyle Irak'a dönme ihtimali vardır. Bu ortak noktaların yanı sıra Irak, Mısır'la rekabet halinde sürdürdüğü Arap dünyasının lideri olma isteğini gerçekleştirebilmek için bölgedeki güçlü ülkelerden biri olan Türkiye'ye yakınlaşma ihtiyacı içersine girmiştir.

Bu koşulların etkisiyle Irak'la ilişkileri yeniden canlandırmak isteyen Türkiye ilk adımı atar ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1945 yılı yaz aylarında Irak Kral Naibi Abdullah ve Başbakan Nuri Said'i Türkiye'ye davet eder. Irak tarafından da bu davet kabul edilir ve Irak Kral Naibi Abdullah ve Nuri Said'in ziyareti Türkiye'de ilgiyle karşılanır. Irak'ın bu sıcak tutumu pek çok gözlemci tarafından, SSCB karşısında kendisini yalnız hisseden Türkiye'ye Irak'ın desteği olarak yorumlanır. Ertesi yıl ise, Türkiye-Cumhuriyeti ile Irak Krallığı arasında "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalanır (29 Mart 1946)¹⁰⁷. Antlaşma 6 maddeden oluşmaktadır ve bu maddeler, 1926 Ankara Antlaşması'nın 2.bölümünde yer alan benzer hükümleri içermektedir. Antlaşma hükümlerine göre taraflar birbirlerinin toprak bütünlüğüne aykırı eylemlerden ve içişlerine karışmaktan kaçınacaklardı(Madde 1-2), 2 numaralı ek protokol, güvenlik işlerinde karşılıklı yardımlaşma konusuna, 6 numaralı protokol ise sınır güvenliğine ilişkindi.¹⁰⁸

Türkiye- Irak arasındaki bu ilişki, Mustafa Barzani Ayaklanması'nın bastırılması, Mahabad Cumhuriyeti'nin beslediği Kürt milliyetçiliği ve buna paralel

---

¹⁰⁶ Mustafa Sıtkı Bilgin, "Yakın Dönem Türk-İrak İlişkilerinde Güvenlik Faktörünün Etkisi (1926-2002)" **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği** içinde Cilt:2 , Ankara: ASAM, 2003. s.191.

¹⁰⁷ Öme Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası 1945-1970**,Ankara, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, s.12-16.

¹⁰⁸ **A.g.e.**,s.16.

olarak gelişen sınırlardaki hareketliliğe karşı önlemler çerçevesinde de gelişmiştir. Mahabad Cumhuriyeti üzerinden gelen silahlı grupların Türkiye ve Irak'a sızma çabaları, iki ülkenin işbirliğiyle önlenmiştir.¹⁰⁹ Bu doğrultuda Irak Hükümeti ülkeye sızmaya çalışan silahlı gruplara karşı yardım isteğini Türkiye'ye iletmiştir. Bu istek, Dışişleri Bakanı Hasan Saka tarafından Başbakanlık makamına gönderilen bir yazı da belirtilmiştir.

“Bağdat elçilimizden alınan bir yazıda dışişleri veziri ile başvezir vekaletini yapan adalet vezirinin bulunduğu, bir toplantıya vaki davet üzerine iştirak eden büyükelçimize adliye veziri; Barzan mıntakasında Çane mevkiinde bulunan Irak müfrezesinden bir kısmının Zeyti karakolunun bulunduğu yere gittiği sırada İran'dan sızmış plan 15-20 kişilik bir Kürt çetesinin taarruzuna uğradığı, Türkiye'de barınacak yer ve yardım temin edemedikleri takdirde bu ve emsali hareketlerin tenkilinin kolay olacağını, her iki taraf için zararlı olduğuna şüphe bulunmayan bu hareketlerin önüne geçilmesinde iki Hükümetin tevhibi mesai etmesini çok yerinde bir hareket tarzı teşkil edeceğini beyan ve bunun için de bu civarda vaziyeti ve tarafların menfaatlarını hakkıyla idrak edebilecek kabiliyette bir kumandanın emri altında kafi derecede kuvvetli bir müfrezenin bulunmasını iltimas eylemiştir.

Elçimizin mütaleası ise; şimdiye kadar Irak'a sızan Kürtlerin sayısının 50-60 arasında bulunmasına rağmen, vezirler heyetinin Irak Genelkurmay Başkanının iştirakiyle gece geç vakitlere kadar süren toplantılar yapmasına sebep olan maruz müsademenin küçümsenmemesi merkezindedir.

Gereken talimatın elçimize gönderilebilmesi için bu husustaki yüksek karar ve mütalealarının iş'arını derin saygılarımla rica ederim”¹¹⁰

Bir taraftan sınır boylarında yaşanan hareketlilik önlenmeye çalışılırken, diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ilerleyen yıllarda, Irak başta olmak üzere,

¹⁰⁹ Yazıcı, a.g.e., s.336.

¹¹⁰ TCBCA, Irak ile Türkiye arasında faaliyet gösteren Kürt çetelerin takibi için ortak hareket edilmesi isteği, Tarih:03.04.1946, Dosya:436301, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 259.747.48.

çevre ülkelerden gelip, Türkiye’de dağıtılmaya çalışılan bazı yayınların Türkiye’ye sokulmasını, ülkedeki Kürtleri kışkırtacağı ve olumsuz tesirler yapacağı gerekçesiyle yasaklamıştır.¹¹¹

Örneğin arşivde yer alan belgelere göre, 1948 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararında, Irak’ta yayımlanmakta olan Nizar, Rızgari, El Reiyam adlı gazete ve dergilerin, 1951 yılında ise Kurul’un başka bir kararında El Mürşit adlı Kürtçe sözlüğün ülkeye girişinin yasaklanması ve daha önce dağıtılan nüshalarının da toplatılması kararlaştırılmıştır.¹¹²

2-2 Bağdat Paktı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişen dengelerle birlikte, özellikle Britanya’nın girişimiyle Batı eksenli güvenlik ittifakı arayışları başlar. SSCB’nin İran ve Türkiye politikası ve Yunanistan’da yaşanan iç savaş, Britanya tarafından Ortadoğu’daki kendi çıkarlarına karşı bir tehlike olarak algılanmıştı. Diğer taraftan Britanya’nın Mısır, Irak ve Ürdün gibi devletlerle olan ittifak antlaşmaları 1956 yılında sona ermekteydi. Bütün bunların yanı sıra Mısır’la arasındaki Süveyş sorununu da çözmek istiyordu. Bu nedenle Mısır merkezli ve Ortadoğu’nun dış çemberine dayanan “Ortadoğu Komutanlığı” projesi üzerinde durmaktaydı.¹¹³ Ancak, Britanya’nın bu projesi baştan ölü doğmuştu. 1951 yılında Mısır, kendisine sunulan Ortadoğu Projesi önerisini reddetmiş, ertesi yıl ise ülkede “İlerici Subaylar” tarafından yapılan darbe ile Kral Faruk devrilmiş ve Arap milliyetçisi bir rejim

---

¹¹¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s.336-337.

¹¹² TCBCA, Irak’ta yayımlanan Nizar, Rızgari, El Kaide ve El Reyiam adlı gazete ve dergilerin yurda sokulmasının yasaklanması ve elde edilecek nüshaların toplatılması, Tarih:06.12.1948, Dosya: 42.99, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No:118.79.6.

TCBCA, 1950 yılında Irak’ta yayımlanan El Mürşit adlı Kürtçe Lügatin Türkiye Sokulmasının Yasaklanması, Tarih: 11.04.1951, Dosya: 52.228, Fon Kodu: 38.1.2, Yer No:125.29.8.

¹¹³ Behçet Kemal Yeşilbursa, “Britan’s Post War Defence Policy In The Middle East and Its Impact on Turkey”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı:45, (Kasım 1999).

kurulmuştu. Darbeden iki yıl sonra devlet başkanlığını üstlenen Cemal Abdul Nasır, Arap dünyasında önemli bir figür haline gelmişti.¹¹⁴

Ortadoğu'da Batı karşıtı eğilimler gelişirken, ABD'de Cumhuriyetçi Eisenhower'ın başkanlık koltuğuna oturması ile birlikte, Ortadoğu'da bir savunma paktının oluşturulmasına dair girişimler hızlandı. Bu doğrultuda ABD Dışişleri Bakanı Foster Dulles 11-29 Mayıs 1953 tarihleri arasında Mısır, İsrail, Irak, Suudi Arabistan, İran, Hindistan ve Pakistan'ı kapsayan Ortadoğu ve Güney Batı Asya turuna çıktı. Dışişleri Bakanının ajandasında üç ana başlık vardı: 1- Arap- İsrail anlaşmazlığı, 2-İngiltere-Mısır sorunu, 3-Ortadoğu savunması. Dulles, gezisi sonrası edindiği izlenime göre, Arap ülkelerine göre öncelikli tehdit Sovyetler Birliği değildi. Onlar için öncelikli sorunlar, Filistin meselesi ve Süveyş sorununun çözülememiş olmasıydı. Ayrıca bölgede bazı devletlerin Batı'ya karşı bağımsızlıklarını yeni kazanmaları nedeniyle, Batı destekli bir oluşuma şüpheyle bakmaktaydılar. Dulles programında olmamasına karşın Türkiye'nin talebi üzerine Ankara'ya da uğramıştı.¹¹⁵

Dulles'la görüşme yapan Menderes, Arap devletlerinin "komünizm" tehdidini küçümsediğini, bu nedenle, Ortadoğu'da gerçekleşecek bir savunma işbirliğinde Türkiye'nin merkezi ve öncü bir rol oynamak istediğini belirtti. Ayrıca toplantıda, Pakistan'ın da savunma işbirliği içerisinde yer alması gerektiği üzerinde de duruldu. Türkiye her ne kadar 1952 yılında NATO'ya girerek kendini büyük ölçüde güvence altına almış olsa da, Güney sınırları konusunda aynı güvene sahip

---

¹¹⁴ Tayyar Arı, **Geçmişten Bugüne Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008, s.253-257.

¹¹⁵ İsmail Soysal, "1955 Bağdat Paketi", **Bellekten**, Cilt:15, Sayı:212, (Nisan 1991), s.181-184.

değildi. Ortadoğu’da artan Sovyet etkisi ve komşu ülkelerin Sovyetler Birliği ile geliştirebileceği ilişkiler Türkiye’yi tedirgin etmekteydi.¹¹⁶

Dulles, gezisi sonrası ABD’ye döndüğünde daha önce İngiltere’nin önerdiği Mısır merkezli ve Ortadoğu iç çembere dayalı bir savunma stratejisi yerine, Kuzey kuşağı(Northern Tier.) olarak adlandırılan ülkelerin yani Türkiye, İran, Irak, Pakistan’ın içinde yer aldığı “dış çemberde” bir savunma ittifakının oluşturulabileceğini ileri sürdü. Çünkü, “Kuzey Kuşağı” olarak adlandırılan ülkeler, Sovyetler Birliği ile doğrudan sınıra sahiptiler ve SSCB’den gelebilecek bir tehdit konusunda da ciddi anlamda kaygı içersindeydiler. Dulles’in önerisi Türkiye için kaçınılmaz bir fırsattı. Her ne kadar Stalin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği nota vererek 1946 yılında gündeme gelen taleplerinden vazgeçtiğini belirtmesinden sonra SSCB tehdidi eski yakıcı etkisini kaybetmiş olsa da, Türkiye bölgedeki SSCB karşısında stratejik konumuna vurgu yaparak ABD başta olmak üzere Batı’nın güvenini kazanacak ve ekonomisi için hayati önemde olan kredi ve yardımları alabilecekti.

Kurulacak bir pakt için ilk adım 28 Aralık 1953 tarihinde ABD ile Pakistan arasında Teknik İşbirliği Antlaşması’nın imzalanması ile atıldı. 18 Şubat 1954’te Türkiye ve Pakistan bir demeç yayımlayarak ortak bir savunma için antlaşma imzalayacaklarını bildirdiler. Türkiye-Pakistan yaklaşımı Mısır, SSCB ve Hindistan tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Pakistan yönetimi Sovyetler Birliği’nden tehdit algıladığı gibi Hindistan’la da bir taraftan sınır sorunu yaşamaktaydı. Bu nedenle her iki devlete karşı güçlü bir ittifak arayışındaydı. Hindistan, Türkiye-Pakistan işbirliği yaklaşımından endişe duyduğunu açıklarken, SSCB ve Mısır, yapılacak bir

---

¹¹⁶ Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu**, İstanbul, Boyut Yayınlar, 1997 , s.114-133.

antlaşmanın bölge barışına katkı sağlamayacağı gibi, saldırgan bir girişim olarak algılanabileceği yönünde açıklama yaptılar. Bütün tepkilere karşın Türkiye ve Pakistan arasında antlaşma 1954 yılında imzalandı.¹¹⁷ Pakistan'dan sonra da Irak'la yeni bir işbirliği arayışı başladı. Irak yönetimi, diğer Arap ülkelerinden alabileceği tepkileri hesaba katarak, Batı destekli ittifaklara karşı olmamakla birlikte, Mısır-İngiliz anlaşmazlığı çözülmeden böyle bir ittifak karşısında çekimser davranıyordu.. 1954 yılında Mısır'la Britanya arasında anlaşmaya varılması üzerine Irak'ın tereddütleri de büyük ölçüde sona ermiş oldu. Başbakan Nuri Said, Irak'ta İngiltere'nin adamı olarak biliniyordu. Diğer yandan Irak, Kürt azınlıkla ilgili yaşadığı sorunlar ve yasaklanmış olmasına karşın Komünist Parti'nin faaliyetleri nedeniyle oluşturulacak pakta girme konusunda artık daha istekliydi. Nuri Said, başbakanlık yaptığı dönemlerde Sovyetler Birliği ile ilişkilere girmekten kaçınıyordu. 1954 yılının sonuna doğru Nuri Said, Britanya'ya bir gezi düzenledi. Gezi sonrası 9 Eylül tarihinde Türkiye'ye de uğradı ve oluşacak bir pakta Irak'a dahil olabileceği sinyalini verdi. Britanya ise Mısır merkezli bir savunma işbirliğinin mümkün olmadığını anlayınca yavaş yavaş Irak üzerine yoğunlaşmaya başlayacaktı. Irak'la 1930'da imzalanan antlaşmanın 1957 yılında sona ermesi nedeniyle bu antlaşmanın yerine geçebilecek bir işbirliği antlaşmasının kendi çıkarına olabileceği inancındaydı. Türkiye ise yeni dönemde liderliği üstlenmek istiyordu. Bu nedenle Menderes, 1955 yılının Ocak ayında Irak, Suriye ve Lübnan'ı kapsayan bir geziye çıktı. 6-14 Ocak tarihleri arasında gerçekleşen Irak gezisi aynı zamanda bir iade-i ziyaretti. Menderes, Irak Parlamentosu'nda bir konuşma da yapacaktı,

---

¹¹⁷ Michael. B.Bisker, "Turkey and The Middle Eastern Neighbours" , **Journal of Souht Asian and Middle Eastern Studies**, Vol: 15, No:5, (1992),s.54-57.

Behçet Kemal Yeşilbursa , **Ortadoğu'da Soğuk Savaş ve Emperyalizm** ,İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s.94-175.

konuşmasında, Ortadoğu’da istikrar için kurulacak paktın NATO ile yakın ilişkileri olması gerektiğinin altını çizecekti. Yine bu kısa ziyaretin ardından Menderes’in Suriye ve Lübnan gezileri daha sıkıntılı geçmişti. Özellikle sokaklarda Menderes aleyhine gösteriler yapılmış ve temaslar sonunda da istenen sonuç elde edilememişti. Diğer yandan Menderes yönetimi Mısır’la da temasa geçmek istemiş, bu nedenle Ankara Valisi Kemal Aygün’ün Mısır ziyareti sırasında Türkiye’nin Kahire Büyükelçisi Mahmut Dikerdem’in tercümanlığı aracılığıyla Mısır Devlet Başkanı Nasır’a Türkiye Başbakan’ı Menderes’in görüşme talebi iletilmiş fakat Mısır yönetimi bu talebi baştan reddetmiştir. Bu reddin nedenleri arasında iki neden öne sürülmüştür: 1- Türkiye’nin İsrail ile olan ilişkisi 2- Kurulacak savunma paktının ABD, Britanya ve Fransa desteğinde gerçekleşmesi.¹¹⁸

Ortadoğu ülkelerinden gelen yoğun tepkilere karşın Irak ile Türkiye arasında Bağdat Paktı olarak da bilinen savunma paktı 24 Şubat 1955 tarihinde imzalandı.¹¹⁹

Pakt’ın 1.maddesine göre Pakt’ı imzalayan taraflar BM Antlaşması’nın 51.maddesi uyarınca güvenlik ve savunma işbirliği yapma niyetlerini bildirmişlerdi. Antlaşma’nın diğer Arap devletlerine de açık olduğunu belirtmek amacıyla 5.maddeye bir hüküm konmuştu. Yine aynı maddede Pakt’a sonradan katılan devletlerin Pakt’ın tarafı devletlerin biriyle ayrı bir antlaşma da imzalayabilirdi. Böyle bir maddenin Pakt’a yerleştirilmesinde temel amaç, Britanya’nın Irak’la yenilemeyi düşündüğü ikili antlaşmanın önünü açmaktı. 6.maddede ise en az dört devletin katılımı ile Pakt’ın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla bakanlar düzeyinde

---

¹¹⁸ Mahmut Dikerdem, **Ortadoğu’da Devrim Yılları**, İstanbul, 1977, s.103-105
Hüseyin Bağcı, **a.g.e.**,s.61-70.

¹¹⁹ İsmail Soysal, **Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları, CİLT:2(1945-1990)**, TTK Yayınları, 2000, s.501. Irak, Türkiye ile yakınlaşıp, aynı pakt içerisinde yer almış olsa da, bir taraftan da Türkiye’nin Kuzey Irak üzerinde irredentist emelleri olduğu kuşkusunu içerindeydi. Suha Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Ankara, Dış Politika Enstitüsü, 1992, s.41.

toplanmak üzere daimi bir Konsey kurulması öngörülmişti. Pakt ayrıca üye ülkelerin iç sorunlarında, özellikle de kendi toprak bütünlüğü ve siyasal egemenliklerine yönelecek iç tehditler konusunda diğer üyelere destek alabilecekleri umidini de doğurmuştu.¹²⁰ Antlaşma , ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in öngördüğü kuzey Kuşakı Savunma Projesi'ne bir ölçüde çerçeve oluşturacak nitelikteydi. Ayrıca 1947'den beri uygulamaya konulan containment(Çevreleme) politikasının, NATO ve SEATO'dan sonra Ortadoğu'daki ayağı da tamamlanmış oluyordu. ABD ise Pakt'a doğrudan katılmamakla birlikte, Pakt üyelerini askeri-politik ve ekonomik açıdan destekleme sözü verdi. ABD, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin tepkisini çekmek istemiyordu ve bu nedenle Pakt üyeliğini kabul etmemişti. Pakta daha sonra İran, Pakistan ve Britanya da katılacaktı. Bağdat Paktı'nın kurulmasını yönelik en büyük olumsuz tepkiyi SSCB ve Mısır gösterdi. SSCB Dış İşleri Bakanı Molotov Yüksek Sovyet Toplantısı öncesi yaptığı açıklamada, Bağdat Paktı'nın Batı sömürgeciliğinin dirilişi olduğunu belirtti ve NATO'nun Ortadoğu'ya kadar uzandığını iddia etti .¹²¹

Pakt'ı Kürt sorunu açısından değerlendirdiğimiz zaman, Sadabad Paktı'nın aksine Bağdat Paktı'nda bu konuya dolaylı da olsa değinen net bir hüküm yoktu. Ancak, Bağdat Paktı'nın ana metni olan, 24 Şubat 1955 tarihli Türkiye-Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Antlaşması'nın 3.maddesinde taraflar birbirlerinin içişlerine karışmamayı taahhüt ediyorlardı. İlgili madde şöyleydi:

---

¹²⁰ Soysal,**a.g.e** .,s.502

Soysak, "1955...",s.189-201.

¹²¹ Love Kenneth, "Pact for The Northern Tire", **The Middle East İn The Cold War** içinde, , Grant MCCLELLAN(Ed.), New York, H, W, Wilson, 1956,s.45-68.

Richard L.Jase, "The Baghdad Pact: Cold War or Colonialism", **Middle Eastern Studies**, Vol: 27, No:1, (1991), s.140-156.

Nasuh Uslu, **The Turkish American Relationship Between 1947 and 2003, The History of a Distintive Alliance**, New York, Nova Science Publishres, 2003, s. 111-134.

Madde 3: Bağıtlı yüksek taraflar, birbirlerinin içişlerine karışmamayı yükümlenirler. Taraflar, aralarında çıkacak bütün uyuşmazlıkları BM Yasası gereği barışçı yollardan çözeceklerdir.¹²²

Bu maddeden de anlaşıldığı gibi, Antlaşma'da imzası bulunan devletler bir diğerine karşı gelişebilecek rejim karşıtı olan veya ülke bütünlüğünü hedef alan faaliyetlere destek vermeyeceklerdi. Bunun yanı sıra Bağdat Paktı ile Sadabad Paktı arasında bir diğer benzer nokta da imzacı devletlerdi. Her iki paktta da İran-Irak ve Türkiye imzacı taraflardı ve bu üç ülkenin de iç işlerinde en önemli sorunlardan biri de Kürt meselesiydi. Bunun yanı sıra Sadabad Paktı'nda Afganistan da yer alırken, Bağdat Paktı'na taraf olmamıştı. Britanya ise Sadabad Paktı'nda yer almazken, Bağdat Paktı'na dahil oldu. Jawad, Bağdat Paktı'nın Kürtler tarafından, anti-Kürt bir oluşum olarak algılandığını ileri sürmektedir.¹²³

Bu konuda bir benzeri iddia da Sovyet yazarlardan gelmektedir, Celile Celil liderliğinde, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nde hazırlanan bir çalışmada şunlar yazmaktadır.

“Pakt'ın birinci maddesi gereğince, artmakta olan demokratik hareketlere karşı, bu arada Kürtlerin kendi ulusal hakları uğrunda verdikleri mücadeleye karşı savaşta işbirliği için özel sözleşmelerin ve protokollerin imzalanması öngörülüyordu. Lübnan'da çıkan Telegraph gazetesinin Mart 1955 sayılarından birinde bildirildiğine göre, Bağdat Paktı'na bir Türk-Irak gizli protokolü de eklendi. Bu protokolde havaalanlarının karşılıklı olarak kullanılması ve bir ülke askerlerinin diğer ülke topraklarına girmesi hakkında yararlanılması öngörülüyordu. Türkiye, bu protokol temelinde Irak ordusunun eğitimi ve Türkiye'ye ABD tarafından temin edilmiş silahlarla donatılmasında Irak'a yardımcı

---

¹²² Soysal, **a.g.e.**, s.502.

¹²³ Sa'ad Jawad, **Iraq and The Kurdish Question 1958-1970**, London, İthaca, 1981, s.289.

bulunma yükümlülüğünü üstlendi. Bu protokolün maddelerinin birinde Türkiye ve Irak'ın politikalarına karşı çıkan baltalayıcı unsurlara karşı savaşta iki ülkenin çabalarına eşgüdüm sağlanması öngörülmüyordu...Pakt'ın Bakanlar Daimi Kurulu, Sekreteryaya ve değişik konuları kapsayan dört komiteden oluşan örgütsel yapısı kabul edildi. Bizler için burada, Baltalayıcı Faaliyetlere Karşı Mücadele Komitesi ilgi teşkil ediyor. Bütün bunlardan sonra biz, Bağdat Paktı'nın oluşturulmasında Türkiye, İran, Irak yöneticilerini ve onların himayecileri ve sömürgecileri olan ABD ve İngiltere'nin sürekli gerilim içinde bulundurulan Kürt sorununun mevcudiyetinin göz önünde bulundurduğu sonucunu çıkarabiliriz. ¹²⁴

Sovyet yazarların Bağdat Paktı karşıtı bir tutum almaları anlaşılır bir şeydir. Fakat, bu tespitlerin doğruluğunu bir an için varsayarsak, Bağdat Paktı ile Kürt sorunu konusunda oluşan ittifakın sağladığı en somut gelişme 1956 yılında İran olayları sırasında yaşandığını söyleyebiliriz. 4 Şubat'ta İran ordusu Civanmudi aşireti üzerine harekate başladı. İran hükümeti Bağdat Paktı'nın diğer üyelerinin desteğini hissetmişti ve nitekim Irak Başbakanı Nuri Said de İran'a destek olmak için bölgeye askeri birlikler göndermişti. ¹²⁵ Jwaideh ise, Civanmudi ayaklanmasının bastırılması ile Bağdat Paktı arasında doğrudan bir ilişki olmadığını ileri sürmekle birlikte şu yorumu yapmaktadır:

“Bağdat Paktı'nın 1955'te onaylanması, sadece Rusların üye ülkelere uyguladığı şiddeti arttırmasına yol açtı. Bu esnada, Pakt'ın milliyetçi heveslerini yok etmek için kurulduğunu düşünen Kürtler, Sovyetlerin çekim alanına daha çok girmeye başladılar.”¹²⁶

---

¹²⁴ Celile Celil ve diğerleri, **Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi**, Çev: M.Aras, Peri Yayınları, 1998, s.236-237.

¹²⁵ Abdurrahman Qasimio, **İran Kürdistan'ı**, İstanbul, Belge Yayınları, 1991 s.40-41.
A. Manafy, **The Kurdish Political Struggles in Iran, Iraq, and Turkey, A Critical Analysis**, Lanham, Universty Press of America, 2005, s.60-63.

¹²⁶ Jwaideh, **a.g.e.**, s.534.

Yukarıda verdiğimiz örnekler değerlendirildiğinde, Bağdat Paktı, doğrudan Kürt milliyetçiliğini hedef almamış olsa da bu konudaki kimi yorumlar ve algılayışlar, bu işbirliğinin Kürt ayrılıkçı hareketlerini de hedef aldığı yolundadır.

2-3 Bağdat Paktı Sonrası Ortadoğu'da Gelişmeler(1956-1960)

1950'lerin Ortadoğu'sunda iki ana eksen oluşmuştu. Liderliğini Mısır'ın yaptığı ve bağlantısız yada tarafsız bir dış politikadan yana olan ve Batı'ya kuşkuyla yaklaşan ülkeler ve başını Türkiye'nin çektiği, Irak ve İran'ın da dahil olduğu Batı yanlısı dış politika izleyen ülkeler. Böyle bir politik ortamda Süveyş Bunalımı patlak verecek, bu bunalım bir anlamda Britanya'nın Ortadoğu'daki hegemonyasının hızla inişe geçtiğinin göstergesi olacaktı. Bu nedenle, Ortadoğu'da Batı yanlısı yönetimler, oluşan bu boşluk nedeniyle ABD'nin kendilerine daha fazla güvence vermesini istediler. Bu amaçla ABD Başkanı Eisenhower, 1957 yılının Ocak ayında Kongreden bazı taleplerde bulundu. Eisenhower, Kongre'de yaptığı konuşmada kendisine bazı konularda yetki verilmesini istiyordu.

- Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içine giren Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardım yapmak.
- Bunlardan isteyen ülkelere askeri yardım yapmak.
- Bu ülkelerin istemeleri şartıyla, milletlerarası komünizmin kontrolü altında bulunan bir ülkeden gelecek açık silahlı saldırılar karşısında, Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılması.

Eisenhower Doktrini adıyla anılacak bu talepler¹²⁷, 30 Ocak'ta Temsilciler Meclis'ince, 5 Mart'ta da Senato tarafından onaylandı. Eisenhower Doktrini'nin,

---

¹²⁷ Arı, a.g.e., s.264-265.

Ortadoğu'da var olan bölünmüşlüğü pekiştirdiğini söyleyebiliriz. Buna karşın doktrin Türkiye başta olmak üzere Bağdat Paktı üyesi ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılandı. 21 Ocak'ta Türkiye, İran, Irak ve Pakistan Eisenhower Doktrini'ni desteklediklerini açıkladı. Buna karşın Mısır ve SSCB, Doktrinin, Batı emperyalizminin Ortadoğu bölgesinde yeniden canlanması olarak değerlendirdi.¹²⁸ Doktrin Ortadoğu'da yeni krizleri de beraberinde getirecekti. Suriye bunalımı, 1958 Irak darbesi ve onu takip eden Lübnan-Ürdün olayları bu kapsamda ele alınabilecek gelişmelerdi.

Ortadoğu'daki asıl en önemli kriz 1958 Temmuzunda yaşandı. İzlediği Batı yanlısı politika nedeniyle muhalefetin giderek güçlendiği Irak'ta, kendilerine "Bağımsız Subaylar" adı veren grup yönetimi ele geçirip 23 yaşındaki Kral 2.Faysal, Başbakan Nuri Said ve Velahd Prens Abdullah öldürdü ve ülkede cumhuriyeti ilan etti.¹²⁹ Irak darbesi Menderes yönetiminde büyük bir şok etkisi yarattı. Pakt'a diğer Arap ülkelerini de katmaya çalışırken, Pakt'ın tek Arap ülkesinin, henüz resmi olarak açıklamasa da Bağdat Paktı'ndan ayrılma ihtimali Ankara'yı tedirgin ediyordu. Bunun yanı sıra, yeni Irak yönetimi her ne kadar komünist bir siyaset yerine daha çok Nasır çizgisinde bir politika izleyecek gibi görünse de Menderes yönetimi yine de endişeliydi.¹³⁰ Zaten kuzeydoğusunda ve kuzeybatısından sosyalist ülkelerle çevrili iken, güney komşusu Suriye'de Sovyet etkisi artmışken, bir de bu komşulara Irak'ın eklenmesi, Türkiye'nin güneyden kuşatılmışlık hissi yaşamasına neden olacaktı. İşin ilginç yanı, Irak darbesinin gerçekleştiği tarihte Bağdat Paktı'na üye İslam ülkelerin devlet ve hükümet

---

¹²⁸ Uslu, **a.g.e.**, s.128-129.

¹²⁹ İsmail Soysal, **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi(1945-1975)**, İstanbul, Isis Press, 1997,s.259.

¹³⁰ Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.131-132.

başkanlarının toplantısı yapılacaktı. İstanbul Yeşilköy havaalanında Irak Kralı Faysal ziyareti beklenirken ölüm haberinin gelmesi moralleri bozmuştu.¹³¹ Menderes yönetiminin Irak'ta devrilen rejimi restore etmek için Irak'a müdahale edeceği söylentileri yayılmıştı. ABD ise böyle tek taraflı bir müdahalenin, Irak'ı Batı'dan tamamen uzaklaştıracağı endişesiyle Türkiye'nin bu girişimde bulunmasına karşı çıkıyordu.¹³² Türkiye yönetimi yeni Irak rejimini tanıma konusunda aceleci davranmak istemedi. Temmuz ayı sonunda diğer Bağdat Paktı üyeleri gibi Türkiye de yeni yönetimi tanıdı. Irak ise Mart 1959'da Pak'tan ayrıldığını açıkladı. Bu nedenle Pak'tın bu tarihten sonraki ismi Merkezi Antlaşma Örgütü(CENTO) olarak değiştirildi.¹³³

2-4 Darbe Sonrası Irak'ta Türkmenler ve Kürtlerle İlgili Gelişmeler ve Türkiye'nin Tutumu

Irak olaylarının Türkiye için iki açıdan önemi vardı. Birincisi, güneyde yer alan önemli bir komşunun zamanla Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlaması ve bu durumun Ankara'nın geleneksel "komünizm tehlikesi" algısını pekiştirmesi, bir diğer husus ise Irak'taki yeni yönetimle Kürt siyasetçiler arasında bahar döneminin yaşanması, buna paralel olarak Barzani'nin liderliğindeki Kürt hareketinin Türkiye'deki Kürtleri kışkırtması ihtimaliydi. Nitekim, Barzani, Darbe'nin hemen ardında Irak'a döndükten sonra İran, Irak, Suriye ve Türkiye'deki Kürtleri kapsayan bir kongre toplantısı çağrısında bulunmuştu.¹³⁴ Türkiye'nin

---

¹³¹ Haluk Ülman "Orta Doğu Buhranı - Irak İhtilali - Lübnan ve Ürdün Olayları - Düzene Doğru - Orta Doğu Buhranı ve Türkiye", **AÜSBF Dergisi**, Cilt:13, Sayı:4, (1958), s.240-244.

Haluk Gerger, **ABD, Ortadoğu, Türkiye**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2006, s.216-242.

¹³² Sever, **a.g.e.**, s.213-216.

¹³³ Soysal, **a.g.e.**, s.489.

¹³⁴ Edgar O'Ballance, **The Kurdish Revolt 1961-1970**, London, Faber and Faber Ltd, 1973 s.69.

Erol Kurubaş, **1960'lardan 2000'lere Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.61-62.

tepkisine neden olacak bir başka nokta ise 1958 ve 1959 yılında Kürtlerle Türkmenler arasında zaman zaman yaşanan çatışmalardı. Bu çatışmalarda çok sayıda Iraklı Türkmen hayatını kaybetmişti.

Türkiye yönetimi, 1958 ve 59 olayları karşısında Türkmenler konusunda bazı diplomatik girişimlerde bulunurken, Irak'ta gelişen Kürt hareketine ilişkin tutumunda ise, olayların kendi Kürtlerini etkilememesi için daha ziyade iç politikada bir dizi önlem alacaktır. Türkiye'nin bu politikalarının ayrıntısına girmeden önce Darbe sonrası Irak yönetimi ile Kürt liderler arasındaki yakınlaşmadan kısaca söz etmek gerekmektedir.

2-4-1 Barzani'nin Ülkeye Dönüşü ve Irak yönetimi ile Kürtler Arasında Yakınlaşma

Barzani ve arkadaşlarının Sovyetler Birliği'ndeki sürgün hayatı 14 Temmuz 1958 Irak darbesine kadar sürecekti. Irak'ta darbe sonrası cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte Abdülkerim Kasım liderliğinde yeni bir hükümet kuruldu. Yeni kurulan kabineyi Baas Partisi, İstiklal Partisi ve Komünist Partisi de desteklemekteydi. Ayrıca kabinede ulaştırma bakanlığına da bir Kürt isim getirildi. Kasım yönetimine Barzani'nin partisi olan KDP de destek verdi. Genel Sekreter İbrahim Ahmet yaptığı açıklamada, Parti'nin yeni ihtilal hükümetini tanıdığını bildirdi.¹³⁵ KDP açıklama yapmakla kalmadı. İbrahim Ahmet

---

¹³⁵ Barzani'nin 1946 yılında İran Mahabad Cumhuriyet'inde yer aldığı sırada İran'daki Kürdistan Demokratik Partisi'nden etkilenecek kendisi de benzer bir parti kurmak istemiştir. Bu doğrultuda, Barzani'nin direktifleriyle, Irak'ta bulunan Barzani taraftarları aynı yıl içerisinde Kürdistan Demokratik Partisi'ni(KDP) kurarlar. Barzani'nin SSCB'de sürgünde olduğu dönemde KDP, Barzani'nin liderliğini kabul etmekle birlikte parti genel sekreterliğine İbrahim Ahmet getirilir. Irak Komünist Partisi'nin Kürdistan seksiyonunun da Parti'ye katılmasıyla KDP'nin içindeki sol kanat daha da güçlenir. Daha sonraları öne çıkacak bir diğer isim ise Celal Talabani'dir. İbrahim Ahmet ve Celal Talabani'nin temsil ettiği kanat 1960'lı yılların ortalarından itibaren Molla Mustafa Barzani'yle yöntem ve görüş ayrılığına düşecektir. Erol Kurubaş,"Irak Kürt Hareketi İç

liderliğinde bir heyeti 17 Temmuz 1958'de Kasım'la görüşmek üzere Bağdat'a gönderdi. Yapılan görüşmede İbrahim Ahmet, KDP'nin, yeni cumhuriyetin pekişmesi için elinden gelen katkıyı sunacağını belirtti. Hükümet tarafından 20 Temmuz 1958 tarihinde bir genel af çıkartıldı ve bu aftan Şeyh Ahmet Barzani, Şair Goran, Şeyh Latif gibi önde gelen Kürt isimleri de yararlandı. 27 Temmuz'da geçici bir anayasa yürürlüğe girdi. Yeni Anayasa'nın 2.maddesi Irak'ı Arap ülkesinin bir parçası sayarken, 3.maddede de "Araplar ve Kürtler, eşittir, onların hakları Irak çerçevesinde tanınır" şeklinde bir ibare yer almaktaydı.¹³⁶

Kasım yönetimi böyle bir atmosferde Mustafa Barzani'yi de tekrar Irak'a çağırdı. Mustafa Barzani ise daveti kabul etti ve Mic Hac, Esad Koşhevi gibi isimlerle yola çıktı. Barzani ve arkadaşları bir süre Çekoslovakya'nın başkenti Prag'ta bulundular. Heyet, Irak Büyükelçiliği'ndeki işlemlerin ardından Mısır'a geçti. Burada, Mustafa Barzani yine Irak Büyükelçiliği aracılığıyla Devlet Başkanı Nasır ile bir görüşme yaptı. O sıralarda Mısır Radyosu da Kürtçe yayımlara başlamıştı. Ardından Barzani 4 Ekim 1958 tarihinde Bağdat'a ulaştı. Barzani'yi, adeta devlet başkanı edası ile Kürtlerden ve Araplardan oluşan geniş bir kitle karşıladı. 8 Ekim'de Kasım ile Barzani bir araya geldiler. Görüşmede Barzani yeni Irak yönetimine desteğini açıkladı, yeni rejimin "anti-sömürgeci ve anti-emperyalist" yönünü övdü. Barzani ayrıca Türkiye, İran ve Suriye

---

Çekişme,Dış Destek-Ayaklanma", **Irak Krizi 2002-2003** içinde,Ümit Özdağ ve diğerleri(Der.), ASAM Yayınları, 2003, s.25-27.

¹³⁶ Jwaideh, **a.g.e.**, s.552.

yönetimine seslenerek bu ülkelerde yaşayan Kürtlerin de ulusal haklarının tanınması çağrısında bulundu.¹³⁷

2-4-2 Irak'taki Gelişmelerin Türkiye'deki İlk Etkileri

Irak'ın yanı sıra, Türkiye'de de 1958 yılından itibaren tekrar politik Kürt hareketlerinin canlandığını görmek mümkün. Bu alanda ilk adım aynı yıl içerisinde Yaşar Kaya, Musa Anter gibi kimi Kürt aydınlar tarafından Diyarbakır'da İleri Yurt adlı derginin yayın hayatına başlaması ile atıldı. Bu arada Irak'taki gelişmeler de Türkiye'de Hükümeti tedirginlik içersine sokmuştu. Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesinin kaybedilmesi, yeni Irak yönetimin Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurması gibi endişelerin üstüne bir de Irak Kürt hareketinin Türkiye Kürtlerini etkileyebileceği endişesi eklenmiş ve 1958 -1959 yıllarında Irak'ta Türkmenlerle Kürtler arasında yaşanan çatışmaların yarattığı kızgınlık olaya farklı bir boyut kazandırmıştı.

2-4-3 Irak'ın Kuzeyinde Yaşanan Çatışmalar ve Türkiye'nin Diplomatik girişimleri

Türkmenlerle Kürtler arasında İlk çatışma 1958 yılının Ekim ayında . Mustafa Barzani'nin Kerkük'ü ziyareti sırasında yaşandı. Barzani'nin silahlı güçleri ile Türkmenler arasında çıkan çatışmada çok sayıda Türkmen hayatını kaybetti. İkinci olay ise yeni rejime muhalif isimlerden General Abdulvahhap Şavvaf'ın Musul'da başlattığı ayaklanma sonrasında görüldü. Ayaklanmaya karşı olan Mustafa Barzani'nin peşmerge güçlerinin yanı sıra, Komünist Parti'nin bölge güçleri de ayaklanmaya karşı koydu. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra

---

¹³⁷ Sıraç Bilgin, **Barzani**, İstanbul, Fırat Yayınları,1992 s.110-111.
Hulusi Turgut, **Barzani Olayı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008, s.379-386.

da Savvaf'ı destekleyen Arap aşiretlere yönelik saldırılar da oldu. Bu gelişmeler sırasında bazı Türkmenler de hayatını kaybetti. Bir sonraki olay da 14 Temmuz 1959'da Cumhuriyetin birinci yıl kutlamalarında Kerkük'te yaşandı. Kutlamalar sonrası çıkan olaylarda 36 Türkmen öldü.¹³⁸

Yeni rejimle birlikte aslında Irak'taki pek çok aktör arasında hesaplaşma da başlamıştı. Toprak reformu kapsamında toprakları elinden alınacak Arap ve Kürt toprak sahipleri, eski rejim ve yeni rejim yanlıları, bunların yanı sıra Türkmenlerle Kürtler arasında Kerkük kentinde hakimiyet mücadelesi bu çatışmaların ana eksenleriydi.¹³⁹

Irak'ta yaşanan gelişmeler Türkiye'de de etkisini gösterdi. Türkiye'de olayları kınayan bildirimler yazılıp, çeşitli gösteriler yapıldı. Bu alanda resmi girişimlerde de bulunuldu. Irak'ta yaşanan çatışmaların 19 Temmuz tarihinden itibaren¹⁴⁰ Türkiye'deki gazetelerde de yer alması üzerine İsviçre gezisi sonrası Ankara'ya dönmekte olan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Ankara'ya ulaşır ulaşmaz Başbakan Adnan Menderes'i ziyaret etti. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fuat Bayramoğlu, Ankara'ya çağrıldı ve kendisinden bilgi alındı. Ankara'dan aldığı mesajla Bağdat'a dönen Büyükelçi, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Başbakan Menderes'in mesajını Irak Devlet Başkanı General Kasım'a ilettiler. Ankara ise yine 21 Temmuz'da ise Irak'ın Ankara Büyükelçisi Talip Muckhtak Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak, Türkiye'nin olaydan duyduğu üzüntüyü dile getirdi. Türkiye'nin girişimleri karşısında Irak da üzüntüsünü bildirdi ve General Kasım,

---

¹³⁸ **Irak'taki Türkmen Varlığı**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000, s.82-87.

¹³⁹ Tan, **a.g.e.**,s.324-325.

¹⁴⁰ Milliyet gazetesi, yaşanan olayları, "Kızıllar Kasım'a İsyân Etti" başlığıyla bildirirken, Kerkük'te 100 kadar Türk'ün öldüğünü ileri sürdü. Milliyet, 20 Temmuz 1959.

olaylarda sorumluların cezalandırılacağını ve ülkedeki her unsurun kardeş olduğunu belirten bir konuşma yaptı.¹⁴¹

2-4-4 Türkiye'nin, Irak Darbesinin Etkilerine karşı İç Politikada Aldığı Önlemler

Irak'ta yaşanan Türkmenler meselesi Türkiye Parlamentosu'na da taşındı. CHP Niğde Milletvekili Asım Eren, TBMM'de Başbakan Menderes'in yanıtlanması için verdiği önergede, Kerkük'te meydana gelen olaylarda Kürtlerin Türkmenlere baskı ve zulüm uyguladıklarını ve bu şekilde çok sayıda Türkmen'in ölümüne sebep olduklarını belirterek, "Hükümetçe Türkiye'de yaşayan Kürtlere karşı mukabele-i bil misil yapıp yapılmayacağını" sordu. Eren'in bu tutumu İstanbul'da Kürt kökenli üniversite öğrencileri tarafından protesto edildi. Bu arada Irak Kürt hareketi ile ilgili gelişmeler o dönemde istihbarat raporlarına da yansımaya başlamıştı. Milli Emniyet Hizmetleri'nin(MAH) 12 Aralık 1959 tarihinde yayımladığı 94818 sayılı raporunda özetle, 14 Temmuz 1958 Irak İhtilali'nin siyasal toplumsal uygulamaların yarattığı son değişimlerin ardından, Türkiye'de de Kürtçülük faaliyetlerinde açık bir artış gözlemlendiği belirtilmekteydi. Sonuç olarak, 40-50 kişi tutuklanırsa, Kürtçülük faaliyetlerinin uzun bir süre durdurulabileceği öne sürülüyordu. Bunun yanı sıra raporda, Türkiye'nin o dönemde, Soğuk Savaş koşullarında dış politika algısını da yansıtan ilginç maddeler de vardı:¹⁴²

1- Bu tutuklamalar ABD'den gerekli yardımların elde edilmesi için argüman olarak kullanılmalıdır.

¹⁴¹ Şimşir, **Türk-İrak**..., s.133-135

¹⁴² Naci Kutlay, **49'lar Dosyası**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1994, s.232

2- ABD ve Batıya bu tutuklamaların “komünist bir Kürt hareketine” karşı yapıldığı bildirilmelidir.

3- Türkiye genelinde ve Batı Avrupa’da yaşayan vatandaşlara bu tutuklamaların, “bölücülere”, “Kürtçülere” değil de, “komünistlere” yönelik olduğunun anlatılması yararlı olacaktır.

Bu raporların hazırlanmasının hemen ardından 17 Aralık 1959’da aralarında “İleri Yurt” dergisini çıkaran Musa Anter, Yaşar Kaya gibi isimlerin de bulunduğu 50 kişi gözaltına alındı. Söz konusu 50 kişiden 40’ı tutuklanırken, diğer on kişi serbest bırakıldı. Tutuklananlar arasında Binbaşı Şevket Turan gibi bir muvazzaf subay ve Yavuz Çamlıbel isimli bir yedek subay da vardı. Tutuklanan 40 kişiden Emin Batu sonradan hayatını kaybetti. Bu nedenle tutuklu sayısı 39’a düştü. 49’lar olayı olarak da bilinen(39’u tutuklu ve 10’u tutuksuz olmak üzere toplam 49 sanık.) ve sanıkların “Kürtçülük” ve “bölücülükle” suçlandığı dava 3 Ocak 1961’de başladı ve 1965 yılında sona erdi. Sanıklardan bir bölümüne 1 ila 1.5 yıla kadar hapis ve muayyen yerde mecburi iskan cezası verilirken, büyük bir kısmı ise beraat etti.¹⁴³

Demokrat Parti hükümetini görevden uzaklaştıran 27 Mayıs darbesi sonrası da yeni yönetim Kürt meselesi konusunda 1959’da başlamış olan bu politikayı sürdürdü. Darbe sonrası devlet başkanlığını üstlenen Cemal Gürsel, Güneydoğu’yu kapsayan gezilerde yaptığı konuşmalarda, “Kürt diye bir kavramın olmadığını, bu kavramı kullananların ülkeye ihanet ettiklerini” vurguluyordu. Milli Birlik Komitesi’nin iktidarı döneminde dikkat çeken uygulamalardan biri de, Güneydoğu bölgesinde önde gelen 485 kişinin gözaltına alınarak bir süre Sivas’ta bir kampta tutulmasıydı. Gözaltına alınan kişiler bölgede iyi bilinen ağa,

---

¹⁴³ Tan, a.g.e., s.332-335

şeyh ve aydınlardan oluşmaktaydı. Sonra bu 485 kişiden 55'i ülkenin çeşitli bölgelerine sürgüne gönderildi.¹⁴⁴ Ayrıca 27 Mayıs yönetiminin sorun karşısında aldığı önlemler arasında 22 Sayılı kanunla yatılı bölge okulları kurulması ve Kürtçe ve Ermenice olan yer isimlerinin değiştirilmesi gibi uygulamalar da vardı.¹⁴⁵

O dönemde hazırlanan ve 18 Nisan 1961 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edilen bir raporda öngörülen bazı noktalar şöyleydi:

“Hicret Esasları: Kürtleri, “Türk çocuğu” bulunan yerlere hicret ettirilmeli.

Asimilasyon: Halihazır İskan Kanunu ve Tatbikatını tespit edilen politika ihtiyaçlarını karşılayacak ve asimilasyonu temin edecek biçimde incelemek ve tadil etmek

Hicret: Bölgenin, kendini Kürt sananlar lehindeki nüfus strüktürünü, Türk lehine çevirmek için, bölgelerindeki iktisadi zorlukların karşısında başka tarafa hicrete mecbur kalan Karadeniz sahillerindeki fazla nüfusla, memleket dışından gelen Türkleri bu bölgeye yerleştirmek, bölgedeki kendilerini Kürt sananları bölge dışına hicrete teşvik ve bu hicreti finanse ederek, memleketin, Türk çocuğu bulunan yerlerinde ıslah etmek. “

İRAK KÜRTLERİNDEN AYIRMAK: Türkiye’de kendini Kürt sananlarla İran ve Irak’taki Kürtlerin irtibatını kesme bakımından bölgeyi, kendini Kürt sananların çoğunu dağıtmak üzere, sistemli bir şekilde bölecek olan iskan sahalarına ayırmak”.¹⁴⁶

Aynı dönemde, “Kürtçülük” faaliyeti içersinde buldukları gerekçesi ile tutuklananlar hakkında hazırlanan bir iddianame, dönemin “tehdit” algılaması bakımından bazı çarpıcı ifadeler taşımaktaydı:

¹⁴⁴ “Kürt Sorununda Gizli Kalmış Milat”, Nokta, Yıl:1, Sayı 12, (18-24 Ocak 2007).

¹⁴⁵ **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedis Cilt:7**, İstanbul İletişim Yayınları, 1988, s.2112-2117.

¹⁴⁶ Aktaran: Tan, **a.g.e.**, s.340-341.

“Cumhuriyet devrimimizde; Batı ve Doğu blokları arasında en kritik mevki işgal eden Türkiye’imizde bazı devletler, çeşitli düşünceler tahtında, Doğu Anadolu’da karışıklıklar çıkarmak yolunu tutmuşlardır. Nitekim Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanları muayyen aşiretlerin dışarıdan körüklenen, inkılap aleyhtarı irticai tesirlerinin neticesidir. Dışarıdan gelen tahriklerin mahiyeti, tahrik olanların şahsiyeti eskisi gibi değildir. Evvelce dış tahrikler Ortadoğu’da menfaatleri olan emperyalist devletlerden gelirken ve milliyet maskesi altında gizlenirken, bu defa komünizm faaliyetleri halinde belirmektedir. Buna alet olanlar ise; eskiden şeyhler ve aşiret reisleri iken, şimdi mahdut münevver zümreyi teşkil etmektedir.¹⁴⁷

Yukarıda da yaptığımız alıntılarda da görüldüğü gibi, Türkiye’nin 1950’lerin sonu ve 60’ların başında Kürt sorununa yaklaşımı, dış politika algısını da yansıtmaktadır. Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden tehdit algılaması, ülkedeki iç tehdit algılamasında kullanılan söyleme de yansımaktadır.

2-5 Döneme İlişkin Genel Değerlendirme

İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinin ardından, Soğuk Savaş sürecinde Türkiye’nin temel politikasında, ABD başta olmak üzere Batı ittifakları içersinde yer alma ana hedef olmuştur. Bu çerçevede Türkiye’nin Ortadoğu’ya ve Arap dünyasına yaklaşımı, Batı merkezli olarak şekillenmiştir. Aynı dönemde Irak’ın da Batı yanlısı bir dış politika izlemesi bu iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran önemli faktörlerden biri olmuştur. Irak ile Türkiye’yi yakınlaştıran bir diğer faktör ise bölgede zaman zaman güç kazanan Kürt ayrılıkçı hareketleridir. Irak’ta patlak veren Molla Mustafa Barzani ayaklanması 1943 ve 1945 yılları arasında Irak’ı en çok uğraştıran konulardan biri olmuştur. Ayaklanmanın bastırılması esnasında Irak Türkiye’den yardım talep ederek, Türkiye’nin sınırlarını kapamasını

---

¹⁴⁷ Yeğen, **a.g.e.**, s.152.

istemiştir. Diğer yandan İran'da Sovyetler Birliği'nin desteğiyle kurulan Mahabad Cumhuriyeti her iki ülkeyi de tedirgin etmiştir. Söz konusu gelişmeler karşısında iki ülke 29 Mart 1946'da, Ankara Antlaşması'nın sınır güvenliğiyle ilgili olan ikinci bölümünü bir ölçüde yenileyen "Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması" imzalamıştır.

Mustafa Barzani İsyanı'nın bastırılması ve Mahabad Cumhuriyeti'nin sona ermesi, 1940'ların sonu ve 1950'lerin ilk yarısında Irak, İran ve Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğinin güç kaybetmesine neden olmuştur.

Diğer yandan 1955 yılında Irak, İran ve Türkiye'nin dahil olduğu Bağdat Paktı'nın asıl amacı Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki nüfuzunu önlemek olsa da, kimi yorumcular tarafından bu Pakt, anti-Kürt bir oluşum olarak algılanmış veya yorumlanmıştır.

1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbe bölgede dengeleri değiştirmiştir. Bu durum Türkiye tarafından önceleri ciddi bir tehdit olarak algılanmıştır. Irak yönetiminin bir süre sonra Sovyetler Birliği'ne yaklaşması Türkiye'deki bu algının sürmesine neden olmuştur. Ancak Türkiye'yi kaygılandıran en önemli noktalardan biri de, yeni Irak yönetimi ile Kürt siyasetçiler arasında geçici de olsa bir ittifakın oluşmasıdır. Durumun kendi ülkesindeki Kürtleri de etkileyeceğinden çekinen Ankara yönetimi, kendi sınırları içersinde yeniden filizlenme işareti veren Kürt hareketine karşı sert tedbirler almıştır. Irak'ta olduğu gibi Türkiye'de de 27 Mayıs 1960 tarihinde bir darbe yaşanmış ancak Irak'taki durumun aksine Türkiye'deki yeni yönetim Kürt meselesi konusunda önceki yönetimin tutumunu sürdürdüğü gibi, bu dönemde, Irak Kürt hareketinin Türkiye Kürtleri üzerindeki etkisini önleyebilmek için ilave bir dizi hukuki-idari tedbir almıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1960-1980 YILLARI ARASI TÜRKİYE VE IRAK'TA KÜRT SORUNU

VE İKİ ÜLKE İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

1960'lı yıllar ve 70'lerin ilk yarısı hem Türkiye'de hem de Irak'ta Kürt ulusçuluğunun canlanma gösterdiği bir dönemdi. Bu nedenle her iki ülkenin iç ve dış politikasında bu dönemde Kürt sorununun da bir ölçüde belirleyici rol oynadığını söyleyebiliriz. Çalışmanın bu bölümünde, bu çerçevede, Irak ve Türkiye'deki Kürt hareketleri, varsa eğer bu hareketlerin birbirlerine olan etkisi ve Kürt sorunu çerçevesinde Türkiye-Irak ilişkileri ele alınacaktır.

3-1 1960'lar ve 70'lerde Irak Kürt Hareketi

Irak'ta 1958 sonrası yeni yönetimde Arap birliği yanlısı olan bir kanat oluşmuştu. Özellikle, başkan yardımcılığını yürüten Abdusselam Arif, pan-Arap bir politika izlenmesinden yanayken, Devlet Başkanı General Kasım ise bu politikaya temkinli yaklaşıyordu.¹⁴⁸ 1958'den sonra oluşan bu iki eksen, politik çekişmelerin de kaynağı olacaktı. Irak Kürtleri içersinde de bu politik bölünmeye paralel ayrışma ortaya çıktı. Sürgünden dönerek Irak Kürtlerinin liderliğini üstlenen Molla Mustafa Barzani, Devlet Başkanı General Kasım'ı desteklerken, KDP'nin eski sekreteri İbrahim Ahmet ise Arif yanlısı bir politika benimsemişti.¹⁴⁹ Irak'taki yeni yönetimin gündeminde toprak reformu vardı. Toprak reformu yasasına göre, sahip olunabilecek topraklar, sulama yapılan alanlarda 1000 dönüm, yağmur suları ile beslenen araziler için ise 2000 dönüm ile sınırlı tutuluyordu. Bu durum büyük

---

¹⁴⁸ Malik Mufti, **Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq, Sovereign Creations**, New-York-London, Cornell University Press, 1996,s.110-115.

¹⁴⁹ Jwadih, **a.g.e.**, s.546 .

toprakların bir bölümünün köylülere dağıtılması anlamına geliyordu.¹⁵⁰ Diğer yandan Barzanilerin sürgünde yaşadığı dönemde, Ailenin sahip olduğu arazilere rakip aşiretler el koymuştu. Bu nedenle özellikle Harkiler, Surkiler, Baradüstiler gibi Kürt aşiretler yeni yönetime karşı çıkarken, Barzani grubu ise bu aşiretlere karşı Irak yönetiminden yana tavır almaktaydı.¹⁵¹

Kasım yönetimi bir yandan Kürtlere çeşitli vaatlerde bulunurken, diğer yandan da Irak'ın kuzeyinde Kürtlerin ve komünistlerin güç kazanmasını yeni yönetim açısından endişe verici bir durum olarak görüyordu. Bu nedenle Hükümet, 1959 yılında Kürtler-komünistler, Arap ve Türkmen gruplar arasında çıkan çatışmaları bahane ederek, Irak'ın kuzeyinde Irak Komünist Partisi'ne bağlı bürolar ve yayın organları kapattı ve Parti'nin faaliyetleri büyük ölçüde sınırlandırıldı. Kasım'ın komünistleri bastırdıktan sonra Kürtlere de yöneleceği anlaşılınca, KDP yönetimi tekrar komünistlere yaklaşma politikası izledi.¹⁵² Bu doğrultuda KDP'nin 5.Kongre'sinde, Parti'nin sol kanadına daha yakın bir isim olan İbrahim Ahmet tekrar parti genel sekreterliğine getirildi.¹⁵³ Bağdat yönetiminin Irak Kürt hareketini tasfiye edeceği yönündeki izlenimler karşısında Barzani de Sovyetler Birliği'ne yaklaşma eğilimine girdi ve bu nedenle 1960 yılında Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti ve Sovyetler Birliği'nden silah yardımı istedi ve bu önerisini kabul ettirmeyi başardı.¹⁵⁴

---

¹⁵⁰ Tripp, **a.g.e.**, s.145-151.

¹⁵¹ Mcdowall, **a.g.e.**, s.410-411.

Avshalom H. Rubin, "Abd al-Karim Qasim and the kurds of Iraq: Centralization, resistance and revolt, 1958-63", **Middle Eastern Studies**, Vol:43, INo:3,(2007) , s.355 - 359

¹⁵³ Bilgin, **a.g.e.**,s.130-136.

¹⁵⁴ Mesut Barzani, **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, Çev: Vahdettin İnce, Cilt:2, İstanbul, Doz Yayınları, 2005, s.265-267.

Aynı yıl içersinde Kasım yönetimini de zor bir dönem bekliyordu. Kasım, Arap birliği konusundaki temkinli tutumundan dolayı, Mısır tarafından eleştiriliyor, Nasır'ın isteği üzerine Kahire Radyosu'nda yapılan yorumlarda Kasım, Arap birliğine ihanet etmekle suçlanıyordu. İç siyasette ise Kürtlere otonomi tanınması yönünde 1958-59 yılında atılan kimi adımlar, milliyetçi çevrelerce “ülke bütünlüğünü bozucu adımlar” olarak değerlendiriliyordu.¹⁵⁵

1961 yılında ise, Irak Hükümeti bazı Kürt kabilelerini, petrol yataklarının bulunduğu Kerkük'ten çıkardı ve yerlerine Arap nüfus yerleştirmeye başladı. Bu durum karşısında Molla Mustafa Barzani, 10 maddelik bir deklarasyon yayımladı. Talepler, geçmişte ileri sürülen isteklerle benzerlik taşımaktaydı.¹⁵⁶ Talepler, Devrim Konseyi tarafından reddedildi. Diğer yandan Bağdat'ta KDP temsilciliği önünde Arap milliyetçilerince gösteriler yapıldı. Gösteriler sırasında çıkan olaylar, Kasım yönetimine, Kürt hareketinin üzerine yürüme fırsatı verdi. Molla Mustafa Barzani'nin Bağdat'taki gayri menkulleri müsadere edildi. Ardından KDP'nin faaliyetleri yasaklandı. Bu durum, Bağdat yönetimi ile Kürtler arasında yeni bir çatışma ortamının doğmasının zeminini hazırladı. Çeşitli aşiretlerin de desteğiyle, eylül ayında yaklaşık 7 bin kişilik bir silahlı güç toplayan Barzani, dağlara çekildi ve silahlı mücadeleye başladı. Hükümet yanlısı aşiretlerle de çarpışan Barzani güçleri, rakip aşiretleri Türkiye sınırına kadar sürdü. Çatışmalar 1963 yılının Ocak ayına kadar devam etti. Ocak ayında ise geçici bir ateşkes sağlandı. Aynı tarihlerde Kasım yönetimi, daha önce tutuklanmış olan Abdüsselam Arif ve bazı Baasçıları serbest bıraktı. Bu davranışı ile kendi siyasi kariyeri açısından büyük bir hata yapmış olacaktı. Abdüsselam Arif, Baasçıların da desteğini alarak, 8 Şubat 1963 tarihinde

---

¹⁵⁵ Attar, **a.g.e.**, s.143

¹⁵⁶ **A.g.e.**, s.138-139

bir darbe ile General Kasım yönetimini sona erdirdi. Yeni hükümet, Kürt politikası konusunda önceleri temkinli davranmaktaydı. İlk başta kendi yönetimlerinin yerleşmesini sağlamaya çalışacak, sonradan konu üzerine politik tutumlarını belirleyeceklerdi. Bu nedenle, yeni yönetim, Kasım döneminde varılan ateşkesi sürecinin devam edeceğini açıkladı. Karşılıklı iyi niyet gösterisi olarak, her iki taraf da esirleri serbest bıraktı. Arif yönetimi Kürt bölgesine yönelik ambargoları kaldırdı.¹⁵⁷ Ayrıca Baas idaresi, Irak'ın yeni yönetim bölgelerine ayrılmasını öngören bir bildiri yayımladı. Bu bildiriye göre Süleymaniye'de yerel bir hükümet kurulacak; Erbil ve Süleymaniye illerini kapsayacak Kerkük'ün Çemçemal ilçesi ile yeni il haline getirilen Dohuk ve ona bağlı Zaho, Amediye, Aşra ve Zibar gibi bölgelerini içine alan, özerk bir yönetime sahip olacaktı. Ayrıca Yasanın ek maddelerinde şunlar belirtilmekteydi:Süleymaniye bölge valiliği kapsamına giren yerlerde Arapça ve Kürtçe resmi dil olarak kabul edilecek, ilk ve orta dereceli okullarda Kürtçe birinci, Arapça ikinci dil olarak okutulacaktı. Orta öğretim sonrası okullarda okutulacak dil ise Arapça olacaktı.¹⁵⁸

1963 yılı, Arap Birliği konusunda yeni umutlar doğurdu. Suriye'de yaşanan Baas darbesi sonrası Irak, Mısır ve Suriye arasında Arap Birleşik Cumhuriyeti'nin kurulması için Mart ayında görüşmeler başladı. Celal Talabani de Kahire'deki konferansa Kürtleri temsilen katıldı. Fakat Talabani girişimlerinden pek de başarı elde edilemedi. Daha önce Kürtlere daha yakın bir politika izleyen Nasır yönetimi, yeni koşullar gereği bu sefer tarafsız davrandı. Arap Birliği yönündeki çalışmaların Kürtler konusunda olumlu sonuçlar vermeyeceği anlaşılınca, KDP yönetimi,

---

¹⁵⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s.145-149.

¹⁵⁸ Jawad, *a.g.e.*, s.63-105.

Faik Bulut, **Kürt Dilinin Tarihçesi**, İstanbul, Berfin Yayınları, 2006, s.331.

öncekilerine daha geniş talepler içeren bir deklarasyon yayımladı. Yeni öneriye göre; Süleymaniye, Musul, Diyala'yı içine alan bir bölge özerk "Kürdistan" olarak kabul ediliyordu. Buna göre özerk bölgede genel oyla seçilecek bir yasama meclisi kurulacak, meclis içinden bir temsilciler şurası oluşturulacak, bir Kürt başkan yardımcısı atanacak ve Kürtler, nüfusu ile orantılı olarak kabin ede yer alacaklardı.¹⁵⁹ Bağdat yönetimi, bu talepleri kabul edilemez buldu. Sadece, daha önceki antlaşmalarda da yer alan, Kürtçenin okullarda eğitim dili olarak kullanılması, Kürtçenin resmi dil olarak kabul edilmesi ve Kürtlerin yaşadığı bölgelerde resmi dairelerde Kürt memurların çalışması. gibi kimi önlemlerin alınabileceğini bildirdi.¹⁶⁰ Bağdat'ta müzakere heyetinin başında bulunan Celal Talabani'nin Kuzey Irak'a dönüşünün ardından Bağdat'ta kalan diğer heyet üyeleri tutuklandı. Hükümetin bu girişimi çatışmaları yeniden tetikledi. Bu arada, Baasçıların ağırlıkta olduğu Irak yönetimi, komünistlerin de üzerine yürümüş ve çok sayıda komünist öldürülürken, bir bölümü de tutuklanmıştı.¹⁶¹ Komünistlerin bastırılmasına yönelik yeterince müdahalede bulunamayan Sovyetler Birliği, kendisine karşı daha mesafeli bir dış politika izleyen Irak Hükümeti'ne karşı Kürt hareketini destekledi ve Irak yönetiminde saldırıları durdurmasını talep etti. Ayrıca, İran, Türkiye ve Suriye gibi ülkelerden duruma müdahale etmemelerini de istedi.¹⁶²

Çatışmaların uzaması üzerine Arif yönetimi, Kürt liderlerle uzlaşma aramaya çalışır. Ancak uzlaşma konusunda en büyük engellerden biri de yönetimdeki Baasçı ağırlıktır. Bu nedenle Abdusselam Arif, kabine içinde 1964 yılında bir darbe yaparak baasçıları görevden uzaklaştırır. Daha sonra Barzani güçleri ile ateşkes sağlanır.

---

¹⁵⁹ Attar, **a.g.e.**, s.143-145.

¹⁶⁰ **Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas Irkçılığı**, İstanbul, Komal Yayınları, 1975,s. 140-163

¹⁶¹ Ilario Salluci, **Irak'ta Solun Tarihi, Komünist Partisi, İşçi Hareketleri ve Sol**, Çev.Osman Akınbay, İstanbul, Agora Kitaplığı 2005, s.39-48

¹⁶² **A.g.e.**,s.144-145

Barzani ile Arif, Bağdat'ta antlaşmaya varırlar. 26 Nisan 1964'te ilan edilen geçici Anayasa, Arapçayı devletin resmi dili olarak kabul etmekle birlikte 19.madde ise Kürtçe konusunu muğlak bırakmıştı:¹⁶³ Anayasa'nın eşitlik maddesi ise şöyleydi:

“Bütün Iraklılar yasal açıdan eşittirler. Onlar kamu hakları ve yükümlülükleri bakımından eşit olup; bu konuda ırk, köken, inanç, din ve dil farkı gözetilmez. Araplar ve Kürtler dahil, bütün Iraklılar anavatanlarının güvenliği ve geleceği için işbirliği halinde olmalıdırlar..”

Barzani'nin, partinin diğer ileri gelenlerine danışmadan kendi başına hareket etmesi Celal Talabani ve İbrahim Ahmet grubunun tepkisine neden oldu. Bu görüş ayrılığı Parti içindeki bölünmeyi de derinleştirmeye başladı. Talabani ve Ahmet birlikte hareket ederek, Barzani'ye karşı ayrı bir cephe oluşturdular. Taraflar birbirlerine karşı silahlanmaya başladılar. Talabani çevresi geçmişte de yakın ilişkilerde bulunmuş olduğu İran ile yeniden temas kurma yolu aradı. İran yönetimi de Talabani grubuna yardım etme eğilimindeydi.¹⁶⁴ İran'ın Talabani yanlısı tutumu karşısında Bağdat yönetimi, İran'a tepki göstererek, Kürt meselesine dahil olmamasını istedi. Talabani grubu ile Barzani grubu arasında her ne kadar 1965 yılında bir uzlaşma sağlanmış olsa da, 1966 yılında bütün ilişkiler tersine döndü ve Çatışmalar Barzani ve Irak devleti arasında yeniden başladı. Yeni dönemde, Talabani'ler Irak devletinden yana tutum takındılar. Talabani grubu ile Irak yönetimi arasında sıcak ilişki 1969 yılının sonlarına kadar sürecektir.

1966 yılında Abdusselam Arif'in helikopter kazasında ölmesi üzerine yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçti. Abdurrahman döneminde de çatışmalar bir süre durulmuş gibi görünse de savaş durumu sürdü. 1968 yılı Irak tarihi açısından .

¹⁶³ Bulut, a.g.e., s.331.

¹⁶⁴ Hakkı Öznur, **Çahşılarm Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul Kerkük Meselesi**, Ankara, Altinküre Yayınları, 2003, s.290 v.d.

önemli bir dönüm noktası oldu. Arif döneminde başbakanlık yapmış olan Hasan El Bekir ve Saddam Hüseyin liderliğinde Baasçı bir darbe gerçekleşti.¹⁶⁵ Yeni Baas iç politika da katı bir Arap milliyetçiliğinden yanaydı. Baas Partisi'nin programının 11.maddesi bunun en açık ifadesiydi.

“Arap karşıtı bir topluluk oluşturan yada böyle bir topluluğa üye olan herkes, Arap ülkesinde sürgün edilmelidir.”¹⁶⁶

Baasçılar, her ne kadar azınlıklar konusunda olumsuz bir bakış açısına sahip olsalar da, iktidarlarının ilk döneminde Kürtlerle çatışmaya girmekten kaçındılar. Hatta uzlaşma sağlayabilmek için bazı adımlar da attılar. Kürt tutuklular serbest bırakılırken, işten atılanlar geri işlerine alındı. Diğer yandan Baasçıların Batıyla yakınlaşma çabası Sovyetler Birliği'nin Irak'ı yeniden kendi safına çekmeye yönelik çabalarını da beraberinde getirmiş ve bu durum Sovyetlerin Kürt hareketine yönelik verdiği desteğin azalmasına neden olmuştu. Ancak bu dönemde Irak'taki Kürt hareketine diğer dış destekler sadece Sovyetler Birliği ile sınırlı değildi. Soğuk Savaş koşullarında büyük aktörlerin Ortadoğu'daki rekabeti, söz konusu aktörlerin Kürt hareketine ilgi göstermesine neden oldu. Henüz daha 1966 yılı gibi daha erken bir tarihte Irak Kürt hareketini İran Şahı(İsrail'in MOSSAD ve ABD- CIA'nın ciddi katkılarıyla.) desteklemeye çalıştı. İran'ın bu tutumunun temel nedeni Irak'la arasındaki rekabette Bağdat yönetimini güçsüz düşürmekti. Ayrıca 1970'lerin başında Şat-ül Arap meselesi nedeniyle İran'ın Irak'a baskı yapabilmesi için bu kozu elinde bulundurması gerekecekti.¹⁶⁷

---

¹⁶⁵ Polk, .a.g.e., s.132-134.

¹⁶⁶ Abu Jaber Kamel, **Arap Baas Sosyalist Partisi**, Çev.: Ahmet Ersoy, Ankara, Altınok Matbaası, 1970 , s.190.

¹⁶⁷ Muhammed,H.Malik, “Ortadoğu Uyuşmazlığında Kürdistan”, Özgür Üniversite Formu, Sayı:16, (Ekim-Aralık 2001), s.152-159.

Baas yönetimi ise İran'ın bu tutumunu engelleyebilmek için Kürt hareketine bazı tavizler verecekti. Baasçılar Barzani güçleri ile zaman zaman çatışmaya girmiş olsa da, Baasın iktidara gelmesinden yaklaşık iki yıl sonra, Saddam Hüseyin'in Moskova gezisinin hemen ardından 11 Mart 1970 tarihinde Irak yönetimi Barzani ile, Kürtlere sınırlı bir özerklik tanıyan antlaşmayı imzaladı. Antlaşmanın ana hükümleri şu şekildeydi: ¹⁶⁸

- Kürtçenin ikinci bir resmi dil olarak kabul edilmesi
- Başkan yardımcısının Kürt olması
- Kürtlerin nüfusları oranında bürokrasi ve hükümette yer alması

1972 yılında Sovyetler Birliği ile Irak arasındaki ilişki daha da yoğunlaştı ve iki ülke arasında 15 yıllık bir süreyi kapsayan dostluk ve işbirliği antlaşması imzalandı. Böylece Sovyetler Birliği Irak'a silah ve mali yardım desteğinde bulundu. Irak'la Sovyetler Birliği'nin antlaşması, Kürt hareketi ile Sovyetler Birliği arasındaki bağın tamamen kopması anlamına geliyordu. ¹⁶⁹ Sovyetler Birliği'nin Irak Kürtlerine sırt çevirmesi, Barzani hareketinin ABD, İran ve İsrail ile olan yakınlaşmasını hızlandırdı. ¹⁷⁰ Aynı tarihlerde Irak'ta Baas yönetimi, azınlıkların yoğun olarak bulunduğu bölgelerde Araplaştırma politikalarını da yoğunlaştırmaya başladı. Bunun en somut örneklerinden biri de, petrol bakımından zengin olan

---

¹⁶⁸ Irak Kürt...s.90-112.

Settlement Of Kurdihs Problem in Iraq, Bağdat, Ath-Thawra Publications, 1976, s.s.111
B. Rıza Dinç, **Geçici Irak Anayasası ve Güney Kürdistan**, İstanbul, Komal Yayınları, 2004, s.273.

¹⁶⁹ Haim Shemesh, **Soviet-Iraqi Relations 1968-1988: İn The Shadow of The İran-Iraq Conflict**, Boulder, CO, 1992, s.57, 111-114.

¹⁷⁰ Öznur, **a.g.e.**, s.342.

Kerkük bölgesinde yaşandı. Bu ildeki Türkmen ve Kürt topluluğun bir hölümü başka bölgelere gönderilirken; Yerlerine Arap nüfus iskan edildi.¹⁷¹ .

1972 ile 1975 arasında Irak'la Barzani güçleri arasında anlaşmazlık devam etti. Bu tarihlerde Irak yönetimi ile Kürtler arasında yaşanan aslında dolaylı olarak İran ile Irak arasında gerçekleşen bir çatışmaydı. ABD ve İsrail bir taraftan Sovyetler Birliği'nin Irak'la anlaşmaya varması nedeniyle bölgedeki Sovyet etkisini azaltmak ve Irak üzerinde baskı yapmak amacıyla Kürt hareketine destek vermekteydiler. Ancak Irak Kürt hareketinin açmazlarından biri de dış destek konusu olmuştur. Irak Kürt hareketi başarıya ulaşabilmek için farklı dönemlerde, çeşitli ülkelerden, pek çok ayrılıkçı hareketin yaptığı gibi, destek almıştır. Önceki satırlarda da belirtildiği gibi ayrılıkçı hareketi destekleyen ülkeler genellikle Irak'la anlaşmazlığa düşen veya Irak ile Sovyetler Birliği yakınlaşmasından rahatsız olan devletlerdi. Ancak, söz konusu devletlerin Irak'la anlaşmaya varmaları Kürt hareketine olan desteklerini çekmelerine neden olmuş ve bu durum Kürt milliyetçiliği için büyük hayal kırıklığı ve yenilgiye neden olmuştur.¹⁷² 1961-1975 arası yaşanan Kürt ayaklanması da benzer bir sorunla karşılaşmıştı. 1960'ların büyük bir bölümünde Sovyetler Birliği, Irak Kürtlerine destek vermiş, ardından 1972 yılında Irak'la yaptığı anlaşma sonucu bu desteği çekmişti. Bunun üzerine Kürtler ABD, İsrail ve İran desteğini aramışlardı. Söz konusu ülkelerin desteği ise 1975 yılına kadar sürmüştür. Bu nedenle Irak Kürtleri açısından 1975 yılı dönüm noktalarından biridir. OPEC'in Cezayir toplantısı sırasında İran ile Irak arasında Şat-ül Arap konusunda anlaşma imzalanmıştır.¹⁷³ Antlaşmanın hazırlık aşamasında,

---

¹⁷¹ Şariş Hacı, **Kerkük'ün Araplaştırılması**, İstanbul, Doz Yayınları, 2006, s.48-49.

¹⁷² E.Kurubaş, "Irak Kürtlerinin Dış...",s. 42-49.

¹⁷³ Al-Izzi, **a.g.e.**, s.177-178.

İran ve Irak 25-30 km derinliğinde yer alan Kürt yerleşimleri tahliye etmeyi, buralardaki insanları kamplarda ve şehirlerde iskan etmeyi kabul etmiştir. Ayrıca Basra Körfezi ve Ervendrud üzerinde de anlaşmaya varılmıştır. İran Şahı'nın Kürtlere yardımını kesmesi karşılığında İran'ın Evrendrud'taki hakimiyetinin de kabul edileceği belirtilmiştir.¹⁷⁴ Böylece Kürt hareketi bir kez daha yalnız kalmıştır. Aslında Irak yönetimi 1974 yılında 33 sayılı özerklik yasasını kabul etmiş olsa da, Kerkük'ün özerk bölge dışında tutulması nedeniyle Hükümetle Barzani güçleri arasında çatışmalar 1974 ve 1975 tarihlerinde yeniden patlak vermiş, nihayet Barzani güçleri 1975 yılında İran'ın desteğini çekmesi ile birlikte yenilgiye uğramıştır.¹⁷⁵ William Polk, Cezayir Antlaşması ve Kürt sorununa ilişkin olarak şu yorumu yapmaktadır:

“...Baasçılar 1970'li yıllarda 10 binlerce Kürtü İran içlerine sürdü. İran ile Irak aralarındaki örtük savaşı sona erdirmek üzere bir antlaşmaya vardığı 1975'te 10 binlerce Kürt daha ülkeden kaçtı. Söz konusu antlaşmada, İran Şahı, Basra Körfezi'ne açılan bir su yolu şeridi için Kürtlere sırt çevirdi. Böylece serbest kalan Irak hükümeti bütün İran sınırı boyunca binlerce köyün yıkıldığı hareketlere başladı. Daha sonra Kürtleri toplayarak Irak'ın güneyine sürdü; teşvik veya kura yönetemleriyle Arapları Kürdistan'a göçettirdi. Bu politikalar geçici bir bıkkınlık huzuru sağladı...”¹⁷⁶

Irak'ta Kürt hareketinin bastırılmasından bir süre sonra Barzani ABD'ye yerleşir ve 1979 yılında bu ülkede hayatını kaybeder. Molla Mustafa Barzani'nin ölümünden sonra oğulları İdris ve Mesut Barzani babalarının yerine Partinin başına geçerler.. 1975 yılının Kürt ulusçuluğu açısından bir diğer önemi ise, 1960'lı yıllarda KDP içersinde başlayan bölünmenin örgütsel ayrışma ile sonuçlanmasıdır. Celal

---

¹⁷⁴ Attar, **a.g.e.**, s.163.

¹⁷⁵ Turan Yavuz, **ABD'nin Kürt Kartı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993, s.56-62.

¹⁷⁶ Polk, **a.g.e.**, s.136.

Talabani liderliğinde daha “solda” yer alan kanat KDP’den ayrılarak, Şam’da Kürdistan Yurtseverler Birliği’ni kurar.

KYB, Programında ise şu ana esasları belirler:

- 1- Irak’ta Baas yönetimini devirmek
- 2- Irak’ın ekonomik ve sosyal açıdan yeni sömürgecilikten kurtulmasını sağlamak
- 3- Demokratik güçlerin koalisyonunu sağlamak
- 4- Kürt halkının özerkliğini sağlamak.
- 5- Toprak reformu, endüstrileşme ve zenginlik için ülke kaynaklarının etkili kullanılması.

KYB, kuruluşunun ardından Suriye ile yakın ilişki içersine girer. Bu sayede 1976 yılında birinci kongresini Suriye’de toplamayı başarır. KYB’nin 1.Kongresi’nde Barzani yönetimine sert eleştiriler yöneltilir. Barzani çevresi, emperyalizm ile işbirliği yapmakla suçlanır ve Kürt hareketinin yenilgisinden Barzani sorumlu tutulur. Ayrıca Suriye’deki Esad yönetimine dostluk mesajları iletilir.¹⁷⁷ 1979 yılında ise KYB yönetimi, Irak Komünist Partisi başta olmak üzere. diğer muhalif Irak grupları ile birlikte Irak Baas yönetimine karşı ortak bir cephe kurmuştur. Diğer yandan Irak yönetimi de bir tartaftan yasal muhalefeti bastırırken, diğer yandan da Kuzey Irak’ta göstermelik adımlar atar. 1979 yılında Devrim Komuta Konseyi’nin kararıyla Kürt ototnom bölgesindeki yasama meclisinin artık atam usulüyle değil, seçim yoluyla göreve gelmesi kararlaştırılır.

Ancak bu kararın pratikte fazla bir anlamı yoktur. Bölgede etkin olan iki büyük Kürt siyasi partisi olan KDP ve KYB o tarihlerde illegal ilan edilmiştir. Bunun

---

¹⁷⁷ Attar, **a.g.e.**, s.168-170.
Mcdowall, **a.g.e.**, s.457-463

yanısıra Saddam Hüseyin yönetimi ilerleyen tarihlerde Kuzey Irak'ta güvenlik bölgeleri ilan edecek ve bu bölgedeki pek çok Kürt ve Türkmeni zorla Güney'e göç ettirecektir.¹⁷⁸

3-2 Türkiye'de Kürt Hareketinin Yeniden Canlanması

27 Mayıs askeri darbesi ve ardından hazırlanan 1961 Anayasası'nın kabulünün ardından Türkiye'nin iç ve dış politikasında bazı değişiklikler hemen göze çarpmaktaydı. 1961 Anayasası, 1924 Anayasası ile kıyaslandığında görece bazı hakları daha geniş tanımlamış ve bu durum farklı siyasi fikirlerin hayat bulmasına ve Türkiye'nin iç ve dış politikasının tartışır hale gelmesini sağlamıştır. Dış politika açısından, önceki dönemde geçerli olan tek yönlü dış politika anlayışı eleştiri konusu haline gelmiştir. Ayrıca dış politika sadece politikacılar ve politika yapıcı bürokrasi içersinde değil, kamuoyunda da genişçe tartışılmaya başlanmıştır. Dış politikanın tartışılır hale gelmesinde Soğuk Savaş sürecinde yaşanan yumuşama sürecinin etkisi olmuştur.(Detant süreci karşıt bloklar arasında ülkelerin birbiri ile ilişkiler geliştirmelerine imkan veriyordu.). Diğer yandan 1960'larda Kıbrıs meselesinin yeniden Türkiye'nin gündemine gelmesi ile birlikte, Türkiye'nin Ada'ya müdahale etme yönünde eğilimlerinin ortaya çıkması, bu eğilimin ABD tarafından engelenmeye çalışılması, kamuoyunda ABD'ye olan tepkileri artırmıştı. Türkiye'de siyasi yelpazenin genişlemeye başlaması sosyalist ve İslamcı fikirlerin kendilerini ifade eder hale gelmesi,, Türkiye'nin dış politikasına yönelik eleştirilerin artmasını da beraberinde getirmiştir.¹⁷⁹ Hatta Türkiye'nin NATO'dan çıkması ve yeni ittifak

---

¹⁷⁸ Süha Bölükbaşı, **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Ankara, Dış Politika Enstitüsü, 1992, s.46-47.

¹⁷⁹ Mehmet Gönlübol, "USA, NATO and Turkey", **Turkey's Foreign Policy in Transition**, içinde, s.13-25.

arayışlarına girmesi bile tartışılan konular arasındadır.¹⁸⁰ Bu eğilim kendisini dış politika uygulamalarında da göstermiştir. Bilhassa bu durum Ortadoğu'yla olan ilişkiler biraz daha göze çarpmaktaydı. 1967 Arap-israil savaşında Arapların yanında tutum alınması, 1969 yılında İslam Konferansına katılım bunun birkaç örneğiydi. Ayrıca, Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler de 50'li yıllara göre daha fazla gelişmişti. Bu durum 1967 yılında Sovyetler Birliği'ne başbakan düzeyinde ziyaret ile sonuçlanmıştı.

İşte böyle bir politik ortamda Kürt sorunu da tekrar Türkiye'nin gündemine girmeye başlar. Sorunun tekrar gün yüzünü çıkmasını sağlayan iç faktörlerin yanısıra bazı dış faktörler de vardır: Özellikle Asya ve Afrika bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkması ve bu hareketlerin başarıya ulaşması ve bağımsızlığını kazanan ülkelerin Birleşmiş Milletler'ce tanınması işin bir boyutuydu, asıl daha önemlisi Irak'ta Kürt hareketinin güçlenmesi ve hareketin diğer ülkelerdeki Kürtlere çağrıda bulunması. başlıca dış etkenlerdi.¹⁸¹

1960'lı yıllar, özellikle sol siyaset içersinde Kürt meselesi ile tanışma ve onun ötesinde aynı zaman da buluşma dönemidir.¹⁸² Türkiye İşçi Partisi ve YÖN dergisi çevresinde sosyal ve ekonomik konular yoğun olarak tartışılmaya başlanır. Bu konular arasında "Doğu sorunu" da vardır. Önceleri konu daha çok bölgeler arası gelişmişlik farkı, Doğu'nun geri kalmışlığı, feodal ve pre-kapitalist ilişkilerin getirdiği sömürü ilişkileri vb yani daha çok ekonomik ve sınıfsal temelde yapılan

---

¹⁸⁰ Melek Fırat, **1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s.17.

¹⁸¹ Kurubaş, **1960'lardan....** s.9-11.

¹⁸² Mesut Yeğen, "Türkiye Solu ve Kürt Sorunu", **Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa içinde**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.160-161.

analizler çerçevesinde ele alınmaktaydı.¹⁸³TİP içersinde “Doğulular” olarak adlandırılan grubun varlığı sayesinde, konunun gündeme gelmesi Parti içinde daha da önem kazandı. TİP’in 1964 yılında İzmir’de yapılan 1.Kongresinde şu değerlendirmelere yer verilmişti:

“...Türkiye İşçi Partisi’nin memleket kalkınmasını gerçekleştirirken hemen ve titizlikle göreceği hizmetlerden biri de Doğu sorunu olacaktır. Bölgenin ekonomik geriliğine paralel olarak buradaki vatandaşlar sosyal ve kültürel haklar bakımından da geri durumdadırlar. Ayrıca bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrıma uğramaktadırlar. Bu yurttaşlarımız bugüne kadar genel olarak devlete vergisini ödemiş, yurt savunmasında kanını akıtmış ve emeğini esirgememiştir. Buna karşılık hak ettikleri yurttaşlık nimetlerinden tam olarak yararlandırılmamışlardır. Türkiye İşçi Partisi bu yurttaşlarımıza tam bir yurttaş muamelesi yapacaktır. ..Türkiye İşçi Partisi, Anayasanın 3.maddesinde belirtildiği gibi Türkiye’nin ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütün olduğunu kabul eder ve her türlü bölücülüğü ve bölgeciliği reddeder.”¹⁸⁴

Program maddesinden anlaşıldığı üzere sorun önceleri daha çok sınıfsal ve ekonomik boyutuyla ve 1961 Anayasası çerçevesinde ele alınmakta ve utangaçça da olsa sorunun etno-kültürel yönüne atıflar da bulunulmaktaydı.

Türkiye’deki politik Kürt akımları açısından 1966 ve 1967 yılları önemli bir dönemeç olmuştur. 1966 yılında Muş’un Varto ilçesinde meydana gelen depremin ardından doğu illerinde bir dizi mitingler düzenlenmiştir. Siyasi literatüre “Doğu Mitingleri” olarak geçen bu etkinliklerin asıl adı “Doğunun Geri kalmışlığını Protesto Mitingleri” olarak belirlenmişti. Mitingler 1967 yılında 16 Eylül’de

---

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt:7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2112-2120.

¹⁸³ Yeğen, a.g.m., s.161.

¹⁸⁴ Sadun Aren, **TİP Olayı (1961-71)**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s.184.

Ferruh Bozbeyle, **Parti Programları Birinci Kitap, Birinci Cilt**, İstanbul, Ak yayınları, 1970, s.s.324- Yeğen, a.g.m, s.164-166.

Diyarbakır'da başlamış; Silvan, Siverek, Batman, Tunceli ve Ağrı gibi merkezlerde devam etmiş ve 19 Kasım'da Ankara'da noktalanmıştı. Mitinglerde ağırlıklı olarak ekonomik sorunlar, adaletli toprak dağıtımını gibi konular üzerinde durulurken, Bölge'de yaşanan siyasi baskılar da protesto edilmişti. Doğu mitingleri Kürt kimliğinin politizasyonu konusunda önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Türkiye solu bu mitingler sayesinde bölge insanını daha yakından tanıma imkanı bulmuş, konunun sadece sosyo-ekonomik boyutunu değil, etnisite, kimlik ve kültür gibi farklı veçhelerini de algılamaya başlamıştır.¹⁸⁵

Diğer yandan aynı dönemde Irak'taki Barzani hareketinin de Türkiye Kürtleri üzerinde etkisi de gözlenmekteydi.¹⁸⁶ Türkiye'deki bazı Kürt gruplar illegal Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi'ni(TKDP) kurdular. TKDP, Türkiye'de 1920'lerde ve 1930'larda yaşanan Kürt isyanlarından bu yana kurulan ilk Kürt ulusal partisi niteliğindedir. Parti ideolojik olarak Barzani çizgisine yakındır. Türkiye içerisinde bir federasyon kurmayı hedeflemektedir. TKDP Barzan ile ilişki içerisine girmiş ve Barzani'ye yardım teklifinin yer aldığı bir mektubu kendisine iletmiştir. Fakat mektuba cevap gelmemiştir.¹⁸⁷ TKDP'nin liderliğini Faik Bucak üstlenmişti. Faik Bucak'ın Şanlıurfa bölgesinde büyük toprak sahibi aileden gelmesi ve Partinin

---

¹⁸⁵ İsmail Beşikçi, **Doğu Mitinglerinin Analizi**, Ankara, Yurt Yayınları, 1992, s.15-36.

¹⁸⁶ İçişleri Bakanı, Türkiye'de üniversite eğitimi amacıyla bulunan ve çoğu Irak vatandaşı olan Kürt asıllı öğrencilerin oluşturduğu, "dışarı ile temas halinde faaliyet gösteren" gizli bir teşkilatın açığa çıkarıldığı ve bu kapsamda 23 kişinin tutuklandığı bildirdi. Bakan'ın iddiasına göre, bu kişiler, Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti'nin bir şubesini Türkiye'de kurmaya çalışıyordu. Konuyla ilgili duruşmalar Genelkurmay Askeri Mahkemesi'nde yapıldı. Savcılık, sanıkları üçe ayırıyor. Birinci grubun, Mustafa Barzani için silah teminine çalıştığını, ikinci grubun Kürt Talebe Cemiyeti'nin şubesini kurmaya çalıştığını, üçüncü grubun ise Musa Anter, Nuri Dersimi gibi isimlerin desteğiyle "müstakil bir devlet" kurmak istediğini ileri sürüyordu. Nihat Ali Özcan, **PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi**, Ankara, Asam Yayınları, 1999, s.18, Göktaş, **a.g.e.**, s.79-85.

¹⁸⁷ Rafet Ballı, **Kürt Dosyası**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993, s.310-311.

Barzani'nin Türkiye ile olan ilişkilerini bozmamak için TKDP'ye destek vermediğini söyleyebiliriz. İlerleyen yıllarda Barzani tarafından Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, Türkiye'ye olan bağlılığını bildirdiği bir mektup yollanacaktır. Hulusi Turgut, **a.g.e.**, s.103-104.

muhafazakar çizgisi nedeniyle TİP içersinde faaliyet gösteren ve feodalizme karşı olan genç Kürt aydınlar için TKDP çekici bir merkez olmaktan uzaktı. TKDP bu nedenle, kitlesel bir örgüte dönüşmeyi başaramadı.

1960'ların sonunda Türkiye'de sol harekette de radikalleşme kendini göstermekteydi.. Sol siyaset ve gençlik grupları, silahlı mücadele yolu ile iktidarı ele geçirme gibi stratejileri tartışmaya başladılar ve soldaki kimi gençlik örgütlerinin bir bölümü de Filistin'de El Fetih ve diğer Filistinli örgütlerin kamplarına giderek orada hem Filistin halkının mücadelesine destek verdiler, hem de gerilla eğitimi aldılar. Filistin'den dönen genç kadrolar, bir süre sonra kendi örgütlerini kurmaya başladılar. Soldaki bu radikalleşme, kendisini de önceleri solda ifade eden Kürt milliyetçiliğine de zamanla yansıdı. Bilhassa, Doğu Mitingleri'nin de yarattığı politizasyonla Türkiye solunda, probleme yaklaşım konusunda da gözle görülür bir değişim söz konusuydu. Artık sorun tanımlanırken, sadece ekonomik geri kalmışlık, feodalite gibi etkenlerle değil, "kimlik", "ulusal baskı" gibi kavramlarla da açıklanmaya başlandı. TİP'in 1970 yılında toplanan 4.Kongresi'de, Doğulu grubun da etkisiyle, problemin ele alınışı bunun en net örneğidir. Konuya İlişkin 4.Kongre kararları şöyledir:

"Türkiye'nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğunu, Kürt halkı üzerinde baştan beri hakim sınıfların, faşist iktidarlarının zaman zaman kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen, baskı, terör ve asimilasyon politikalarını uyguladıklarını, Kürt halkının yaşadığı bölgenin, Türkiye'nin öteki bölgelerine oranla gerri kalmış olmasının temel nedenlerinden birinin, kapitalizmin eşitsiz gelişme yasasına ek olarak, bu bölgede Kürt halkının yaşadığı gerçeğini göz önüne alan hakim sınıf iktidarlarının güddükleri ekonomik ve sosyal politikalar olduğunu, bu nedenle Doğu Sorunu'nu bölgesel bir geri kalmışlık sorunu olarak ele almanın hakim sınıf iktidarlarının şoven-

milliyetçi görüşlerinin ve tutumunun bir uzantısından başka bir şey olmadığını, Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik istem ve özelemlerini gerçekleştirme yolundaki mücadelenin, bütün anti-demokratik, faşist, baskıcı, şoven milliyetçi akımların amansız düşmanı olan partimiztarafından desteklenmesinin olağan ve devrimci bir görev olduğunu, Kürt halkının gelişen demokratik istem ve özelemlerinin ifade ve gerçekleştirme meselesi ile işçi sınıfı ve onun öncü örgütü partimizin öncülüğünde yürütülen sosyalist devrim mücadelesini tek dalga halinde bütün leştirmek için, Türk ve Kürt sosyalistlerinin Parti içinde çalışmalarını gerektiğini kabul ve ilan eder.¹⁸⁸

Türkiye İşçi Partisi'nin tutumunda görülen bu eğilime karşın Kürt milliyetçiliği artık TİP'in sınırlarını aşmaktaydı. Bu nedenle artık yeni örgütlenmeler ihtiyaç haline gelmişti. 1969 yılında kurulan Devrimci Doğu Kültür Ocakları dönemin en önemli örgütlenmelerinden biri haline gelmeye başladı. Önce İstanbul ve Ankara'da kurulmaya başlanan ocaklar, ardından 1970 yılında Ergani, Silvan ve Diyarbakır'da açıldı.¹⁸⁹ Yeni oluşumların ortaya çıkması, Kürt milliyetçiliğinin önce kültürel ve ilerleyen dönemde de artık politik bir görünüm aldığını göstermekteydi.

Ancak 12 Mart 1971 muhtasasının verilmesinin ardından Türkiye'deki toplumsal hareketlenmede geçici bir gerileme yaşanır. Yaklaşık bir ay sonra sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra sendika, dernek, gazete ve dergi gibi demokratik kurum, kuruluşlar üzerindeki baskılar artmış,, pek çok aydın, gazeteci, aktivist öğrenci tutuklanmıştır. Sıkıyönetimin en çok sol siyaset üzerine yöneldiği gözlenmiştir. Aynı süreçte Kürt örgütlenmelerinin de sol siyaset gibi ağır darbe aldığını söyleyebiliriz.. DDKO kapatılmış ve üyeleri hakkında davalar açılmıştır.

¹⁸⁸ Aren, a.g.e., s.278 v.d.

¹⁸⁹ İsmail Beşikçi, "Hapisteki DDKO Devrimci Doğu Kültür Ocakları", **Kovara Legerin Ü Lekoline, Bir Araştırma İnceleme Dergisi**, Bejmar-Sayı:5, (2006), s.1-13.

Suçlamalar arasında, “Bölücülük”, “Vatana ihanet” gibi ithamlar da yer almıştır.¹⁹⁰ Hakkında dava açılan bir diğer örgütlenme ise T-KDP’dir. Doğu duruşmaları olarak da anılan DDKO ve T-DKP davalarında savcıların yönelttiği “Kürtlerin Turani ırktan geldiğini” ileri süren ve aslında “Kürtçe olarak ayrı bir dilin olmadığını” belirten iddialara karşılık sanıklar ise Kürt halkının varlığını ve Kürtçe adında bir dilin olduğunu vurgulayan bir savunma yapmışlar ve böylece duruşmalar Kürt hareketleri açısından politik bir savunma yapma zeminine dönüşmüştür.¹⁹¹

Fakat 12 Mart sonrası 1974 affıyla birlikte pek çok siyasi mahkum serbest bırakıldı. Cezaevinde çıkan kadrolar hızla yeni örgütlenmeler içersine girdiler. 1974 sonrası dönemde artık Kürt milliyetçiliği için Türkiye solunda tamamenn kopma ve ayrı politik örgütlenme yoluna gitme süreci başlamıştı. Bu nedenle Türkiye İşçi Partisi, 1975 yılında ikinci kez kurulduğu dönemde Kürt siyasetçiler açısından pek de ilgi görmeyecek hatta kimileri için de Bülent Ecevit’in liderliğindeki CHP daha cazip görünecekti.¹⁹² 1970’li yıllarda gerek Kürt hareketi içersinde, gerekse radikal sol siyasette önceki döneme göre bazı farklılıklar göze çarpmaktaydı. 1970’lerde dünya sosyalist sistemi içersinde Çin-Sovyetler Birliği ekeseninde ortaya çıkan bölünme sol içersindeki tartışmalarada yansımış ve bu tartışmalar Türkiye’de irili ufaklı çok sayıda sol siyasi grubun oluşmasına neden olmuştu. 12 Mart muhtırası sonrası radikal solda sistemle kopuş hızlanmış ve resmi ideoloji olan Kemalizme karşı daha mesafeli bir politik hat benimsenmişti. Ulusal sorun konusunda da Kemalizmin tutumu “anti-demokratik” bulunmuştu. Remi ideoloji ile hesaplaşma kaygısı, Kürt sorunu konusunda da daha köktenci analizleri beraberinde getirmişti.

---

¹⁹⁰ Söz konusu davanın ayrıntıları için b.k.z: **Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası**, Ankara, Komal Yayınları, 1975.

¹⁹¹ Kurubaş, **a.g.e.**, s.11-12.

¹⁹² Kirişçi, W.Winrow, **a.g.e.**, s.115-116.

Artık Kürtlerin yaşadığı coğrafya “Kürdistan” adıyla anılıyor,, “sömürge”, “Ayrılma hakkı.”, “Ulusal baskı” gibi kavramlar daha sık dile getirilmeye başlanıyordu.¹⁹³

Ayrıca, bu dönemde fikirsel düzeyde önemli bir gelişme de 1975 yılından itibaren Komal Yayınları'nın faaliyete geçmesiydi. Komal yayınları sosyolog İsmail Beşikçi'nin çalışmaları başta olmak üzere, “Kürdistan'ın uluslar arası sömürge.” olduğuna dair tezleri işleyen kitaplar ve broşürler yayımlamaya başladı ve böylece sorunun tartışılabilmesi için yeni bir platform sağladı. Yeni dönemde aynı zamanda çok sayıda Kürt politik örgütü ortaya çıktı. Bu örgütlerin büyük bir kısmı illegal çekirdeğe dayalı bir siyasi yapı ve bu yapının çizgisine paralel yayım yapan yasal bir dergi etrafında örgütlenmeye çalışıyordu. Örgütlerin bir bölümü silahlı mücadele yolunu benimserken, bir bölümü de siyasi propoganda yolunu seçmekteydi. Ayrıca sol siyasi çizgiye yakın Kürt örgütlerinde, Çin ve Sovyetler Birliği arasındaki bölünmeye paralel olarak yöntem sorunu ve politik hat olarak farklılıklar göze çarpmaktaydı. 70'li yılların başlıca politik Kürt örgütleri: Rizgari, Ala Rizgari, KUK, Özgürlük Yolu KAWA'ydı.¹⁹⁴

Kuşkusuz özellikle Türkiye'nin 80'li ve 90'lı yıllarına damgasını vuracak örgüt PKK olacaktır. Örgütün ortaya çıkmasında belirleyici gelişmeler, dönemin sol hareketindeki taktik ve strateji tartışmaları ve Kürt sorununun iç ve dış etkenlerinde katkısı ile entelektüel çevrelerin tartışmalarında merkezi bir yere oturmasıdır. Örgütün kurucularından Abdullah Öcalan, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğrenci iken politik faaliyetlerde bulunmuştu. 12 Mart muhtırası sonrası, dönemin gençlik liderlerinden

---

¹⁹³ Yeğen, a.g.m., s.174-187.

¹⁹⁴ Ballı, a.g.e., s.48-49.

Mehmet Ali Birand, **Apo ve PKK**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992, s.22-24.

Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere’de öldürülmelerini protesto etmek amacıyla düzenlenen bir etkinlik nedeniyle göz altına alınmış ve 7 ay kadar ceza evinde kalmıştır.¹⁹⁵ Cezaevinden çıktıktan sonra arkadaşlarıyla birlikte yeni bir örgütlenme çabası içersine girmişlerdir. İlk toplantı 1973 yılında gerçekleşir. Ardından Ankara’nın Dikmen ve Tuzluçayır semtlerinde yapılan yeni toplantıların örgütün temelleri atılmış olur. Kendilerini “Kürdistan Devrimcileri” olarak adlandıran grup 1977 yılında teorik hattını belirten “Kürdistan Devriminin Yolu(Manifesto)” adlı belgeyi yayımlar. Belgede, Kürt tarihi üzerine analizler yapıldıktan sonra, toplumsal ilişkilere dair değerlendirmeler yapılır ve “devrimin hedefleri” sıralanır.¹⁹⁶

“...Kürdistan devrimi, en ön planda Türk sömürgeciliğini hedef alır. Siyasi bağımsızlığı gaspeden, Kürt dili, tarihi ve kültürü üzerinde tam bir yok etme işlevini sürdüren, üretim güçlerini tahrip ve talan eden Türk sömürgeciliğidir. Bu sömürgeciliğe dışta emperyalistler, içerde ise feodal kompradorlar destek vermektedir. Birbirlerine çok sıkı bağlarla bağlı olan bu üç güç, Kürdistan devriminin hedeflerini teşkil ederler. Başta Türk sömürgeciliği olmak üzere, onunla birlikte iç ve dış destekçilerine karşı gelişmeyen bir hareket, Kürdistan’da devrimcilik sıfatı taşıyamaz. Kürdistan üzerinde klasik sömürgecilik biçiminde somutlaşan Türk hakimiyetini, emperyalizmi ve içte feodalizmin şu veya bu özelliğine dayanarak, gözardı ettirmek isteyen her anlayış gericedir ve Türk sömürgeciliğini gizlemeye hizmet eder. Emperyalizme ve feodalizme karşı mücadelede tek doğru yolu-ikisini de kendisinde birleştiren- Türk sömürgeciliğine karşı mücadeleden geçer.

---

¹⁹⁵ Ballı, **a.g.e.**, s.202-203.

¹⁹⁶ Özcan, **a.g.e.**, s.21-25.

Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, İstanbul, Tekin Yayınları, 1993, s.14-33.

Kürdistan devriminin özelliklerinden ve hedeflerinden kaynaklanan Kürdistan devriminin hedefleri, bağımsız ve demokratik Kürdistan yaratmayı hedef alır.¹⁹⁷

Yukarıda bir bölümünden alıntı yaptığımız bildirgeden de anlaşılacağı üzere, Örgüt silahlı yöntemi benimsemişti ve aşamalı devrimi savunmaktaydı. Dönemin Kürt milliyetçisi akımların silahlı mücadeleyi benimsemesindeki temel faktörler: Vietnam ve Kamboçya’da uzun süreli, gerilla yöntemiyle verilen savaşların başarılı olması ve bu savaşa öncülük eden siyasi oluşumların mücadele sonunda iktidara gelmeleri ve her ne kadar 1975 yılında yenilgiye uğramış olsa da Irak Kürt hareketinin yaklaşık 14 yıl boyunca verdiği silahlı ayaklanmanın özerklik anlaşması ve yasasının kabulü ile sonuçlanmasıydı. Ayrıca o yıllarda silahlı yöntemlerle iktidara gelme, sol radikalizm içinde yaygın bir yöntemdi.¹⁹⁸

1977 yılından itibaren Apocular olarak da anılan grup hızla örgütlenme faaliyeti içersine girdi. Özellikle Güneydoğu’da rakip Kürt örgütlerine, kendisine karşı çıkan Türk solu grupları ve sağcı Türk milliyetçisi gruplara karşı hakimiyet mücadelesi vermeye başladı. Bu nedenle zaman zaman taraflar arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Aynı yıl içerisinde bu çatışmaların birinde grubun önde gelen isimlerinden Haki Karaer, Gaziantep’te başka bir Kürt örgütü tarafından öldürüldü. Karaer’in öldürülmesiyle birlikte Abdullah Öcalan Grup içersinde neredeyse tek lider konumuna geldi.

Apocular grubu 27 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır’ın Lice ilçesine bağlı Fis köyünde yaptığı toplantıda partileşme kararı aldı ve Kürtçe ismi Partiyê Karkerên Kürdistan, Türkçe ismi ise Kürdistan İşçi Partisi ve Kısa adı PKK olan illegal bir

¹⁹⁷ Aktaran: H.Fırat, **a.g.e.**, s.74-75.

¹⁹⁸ Baskın Oran, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt:4, Milliyetçilik** içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.876.

parti kuruldu. 25 kişinin katıldığı Fis toplantısında önceden hazırlanmış olan program ve tüzük kabul edilirdi. Abdullah Öcalan oybirliğiyle Parti'nin genel sekreterliğine getirildi. Parti bir ölçüde Vietnam İşçi Partisi'nin yöntemini benimsemiş ve uzun süreli halk savaşı yöntemiyle Bağımsız Birleşik Kürdistan'ı kurmayı hedeflemişti. Halk savaşı taktiğine uygun olarak parti-ordu ve cephe üçlü esasına göre örgütlenmeyi kabul etmişti.¹⁹⁹

PKK, kuruluşunun hemen ardından ilk silahlı eylemleri bölgedeki aşiretlere karşı gerçekleştirdi. Bu eylemlerden biri de Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde meydana geldi. Kurbaşlar köyünü basan PKK militanları Adalet Partisi Şanlıurfa milletvekili ve Bucak aşiretinin lideri Celal Bucak'ın silahlı güçleriyle çatışmaya girdi. Çatışma sabah saatlerine kadar sürdü ve geride 5 ölü ve 11 yaralı kaldı. Baskından sonra Hilvan'da düzenlenen PKK militanlarının cenaze töreni Apocuların gövde gösterisine dönüştü.²⁰⁰

PKK'nın bölgede aşiret reislerine yönelik silahlı faaliyeti, o zamana kadar karşı konulamaz bir gerçek olarak görülen feodalizmin yıkılabileceği yönünde izlenim yaratmış, bu durum da örgütün bölgede bir miktar eleman kazanmasını sağlamıştı. Ancak, güvenlik güçlerinin operasyonları sonucunda PKK'nın merkez komite üyelerinden Şahin Dönmez yakalanmış ve bu gelişme örgütsel faaliyetin sekteye uğramasına neden olmuştu. Dönmez'in yakalanması ile birlikte sıranın diğer komite üyelerine de gelebileceğinden endişe eden Abdullah Öcalan kendisini kabul

---

¹⁹⁹ Özcan, **a.g.e.**, s..72-96.

²⁰⁰ Mehmet Ali Birand, Hikmet Bila, Rıdvan Akar, **12 Eylül: Türkiye'nin Miladı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006, s.98.

eden Suriye'ye geçti. Bir süre sonra PKK'nın üst düzey yöneticilerinin de Suriye'ye geçmelerini istedi.²⁰¹

Diğer yandan 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de ciddi anlamda siyasi istikrar sorunu yaşanmaktaydı. 1975 yılından sonra kurulan hükümetler uzun ömürlü olamıyor, toplumsal siyasi kutuplaşma sokakta şiddet hareketlerine dönüşüyordu. Özellikle 1977'den sonra siyasi çatışmalarda ölen insan sayısı giderek artmaktaydı. 19-24 Aralık 1978 tarihinde gerçekleşen ve 111 kişinin ölümüne neden olan Kahramanmaraş olaylarının ardından Ecevit hükümeti tarafından 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi.²⁰² Siyasi istikrarsızlığa 1977 yılından itibaren de ekonomik bunalım da eklenmeye başlamıştı. Ekonomik giderek yavaşlamış, 1980 yılında ise negatif değerlere kadar düşmüştü.²⁰³ 1979 yılının Kasım ayında kurulan Adalet Partisi azınlık hükümeti tarafından bazı ekonomik tedbirler alınmak istenmişti. Dönemin, başbakanlık müsteşarlığını yürüten Turgut Özal tarafından hazırlanan ve

---

²⁰¹ Aliza Marcus, **Kan ve İnanç PKK ve Kürt Hareketi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.74-75

²⁰²Hürriyet, 26 Aralık 1978.

Bülent Tanör, "sıkıyönetim", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde Cilt:4 İstanbul, İletişim Yayınları 1984, s..953 v.d.

Sıkıyönetim ilan edilen illerin büyük bir bölümünün Kürt ayrılıkçı hareketlerinin etkin olduğu bölgeleri kapsamı dikkat çekmekteydi. 12 Eylül 1980 tarihinden önce, **26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş olayları** nedeniyle 13 ilde (Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kars, Malatya, Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa) sıkıyönetim ilan edilmişti. 13 ilden Sivas (**26 Şubat 1980**) ve Erzincan'da (**20 Nisan 1980**) sıkıyönetim daha sonra kaldırılmıştı. Ancak "**yaygın şiddet olayları**" nedeniyle **6 Nisan 1979** : Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt ve Tunceli,**20 Şubat 1980** : Hatay, İzmir,**20 Nisan 1980** : Ağrıillerinde sıkıyönetim ilan edilmişti. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde **19 ilde** sıkıyönetim uygulanıyordu. 12 Eylül'de diğer illerde de (**48 il**) sıkıyönetim ilan edildi. Uygulama, **19 Mart 1984** tarihinden başlayarak aşama aşama **19 Temmuz 1987** tarihine kadar tüm illerden kaldırıldı.

Tarihlere göre sıkıyönetim uygulamasının kaldırılması: 19 MART 1984 : Bilecik, Bitlis, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Gümüşhane, Isparta, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Muş, Sinop **19 TEMMUZ 1984** : Afyon, Amasya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Çorum, Muğla, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Tekirdağ, Yozgat **19 KASIM 1984** : Denizli, Giresun, Kayseri, Konya, Manisa, Uşak**19 MART 1985** : Antalya, Bursa, Eskişehir, Hakkari, İçel, Kocaeli, Malatya, Kahramanmaraş, Samsun, Sivas, Tokat, Zonguldak**19 TEMMUZ 1985** : Ankara, Artvin, Edirne, Erzincan, İzmir, Ordu**19 EYLÜL 1985** : Trabzon**19 KASIM 1985** : Adana, Adıyaman, Ağrı, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İstanbul, Kars**19 MART 1986** : Bingöl, Elazığ, Tunceli, Şanlıurfa**19 MART 1987** : Van**19 TEMMUZ 1987** : Diyarbakır, Mardin, Siirt

kamuoyunda 24 Ocak kararları olarak bilinen istikrar programı açıklandı.²⁰⁴ Program sadece kısa vadeli tedbirler içermiyor, uzun vadede, dışa açık, ihracata dayalı büyüme modeli öngörüyordu. . Kısacası ekonomik yapıda köklü bir dönüşüm söz konusu olacaktı.²⁰⁵ Ayrıca Nisan 1980’de görev süresi dolan Fahri Korutürk’ün yerine yeni bir cumhurbaşkanının seçilememesi bir başka kriz sebebiydi. Uluslararası politikada ise Türkiye’nin bulunduğu bölgede de güç dengelerini değiştirecek gelişmeler yaşanmaktaydı. Önce 1 Şubat 1979 tarihinde İran’da şahlık rejimi yıkıldı ve yerine Ayetullah Humeyni liderliğinde İslamı bir rejim kuruldu.²⁰⁶ Aynı yıl içersinde 27 Aralık tarihinde Sovyet kuvvetleri Afgan Hükümeti’nin çağrısı ile Afganistan’a girdi. Bu iki kritik gelişme de Batı, özellikle de ABD için alarım zillerinin çalması anlamına gelmekteydi. Bir taraftan İran gibi, Ortadoğu’da en önemli müttefiklerinden birini kaybetmiş, diğer yandan da Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a girmesi²⁰⁷ ile birlikte Basra Körfezi’nin güvenliği de önem kazanmaya başlamıştı. Ortadoğu ve Basra Körfezi çevresinde durum böyleyken, Türkiye’nin konumu da kritik hale gelmişti. 15 Ağustos 1980 tarihli New York Times gazetesinde yapılan bir değerlendirmede Türkiye hakkında şu yorum yapılmaktaydı:

“Türkiye’deki durum Batı açısından bir kriz arz ediyor. Çareler arayan Batı’nın bu krizin daha fazla devam etmesine tahamülü yok. Çünkü, Türkiye NATO’nun stratejik cephesi içinde ...İran’ın kaybindan sonra Doğu ile Batı arasında tampon bir ülke..”²⁰⁸

²⁰⁴ Milliyet, 25 Ocak 1980, Ayın Tarihi, (Ocak 1980).

²⁰⁵ Fikret Başkaya, **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005, s.244-250.

²⁰⁶ Ayın Tarihi, (Şubat 1979).

²⁰⁷ Ayın Tarihi, (Aralık 1979).

²⁰⁸ Ufuk Güldemir, **Çevik Kuvvet Gölgesinde Türkiye 1980-1984**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1986 s.35-36.

Böyle bir konjonktürde Türkiye’de Ordu, 12 Eylül 1980 tarihinde bir darbe ile Süleyman Demirel hükümetini devirerek yönetimi eline aldı.²⁰⁹

3-3 1960-80 Yılları Arası Kürt Sorunu ve Türkiye-İrak İlişkileri

1961 yılından itibaren Irak’ta Kürt ayaklanmasının yeniden başlaması ve Irak yönetiminin ayaklanmayı bastırmaya yönelik tedbirler alması ve bu süreçte yaşanan bazı sınır ihlalleri iki ülke arasında ufak krizlerin yaşanmasına neden oldu. Buna karşılık her iki ülkede de ayrılıkçı Kürt hareketlerinin ortaya çıkması zaman zaman işbirliği arayışlarını da beraberinde getirmedi değil. Ayrıca Irak’ta Kürtlere tanınan kimi haklar Türkiye tarafından Iraklı Türkmenler için de talep edilmesi, bu dönemde Kürt sorunu çerçevesinde Türkiye-İrak ilişkilerinin bir başka boyutunu teşkil etmekteydi. 1960’lı ve 70’li yıllarda Türkiye’nin temel amacı, Irak’ta yaşanan Kürt ayaklanmalarının kendi güvenliğini tehdit etmesini önlemek ve bu ayaklanmaların kendi ülkesinde yaşayan Kürt nüfusunu etkilememesini sağlamaktı. Bunun dışında Türkiye’nin Irak Kürtlerini desteklemek gibi bir politikası olmadı. Zaten böyle bir politika kendi hedefleriyle çelişebilirdi. Öte yandan iki ülke arasında 1970’li yıllarda gelişen ekonomik ilişkiler, işbirliğinin farklı bir boyutunu oluşturmuştu. 1960’lı yıllarda ve 70’lerin ikinci yarısında Türkiye-İrak arasında ilişkilerin seyrini olumlu etkileyen bir diğer faktör de, Türkiye’nin bu dönemde genel dış politika yaklaşımıyla ilgiliydi. 1965 sonrası Türkiye, Kıbrıs meselesi konusunda ABD ve Batı’nın desteğini göremeyip kendisini yalnız hissedince, yakınındaaki Arap ülkeleriyle de yakın ilişkilere girmeyi tercih etmişti.²¹⁰

---

²⁰⁹ Birand ve diğerleri, **a.g.e.**, s.136-139.

²¹⁰ Ömer Kürkçüoğlu,, “Türk-İrak İlişkilerinde Son Gelişmeler”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt:27, Sayı:4, (1972), s.247-248.

3-3-1 Türkiye, Türkmenler İçin de Hak Talep Ediyor.

1963 yılında Iraklı Kürtlere bazı haklar tanınacağı haberleri üzerine Türkiye de harekete geçer. 13 Haziran 1963 tarihinde TC Dışişleri Bakanlığı Ankara'nın Bağdat Büyükelçiliği'ne şu talimat gönderir:²¹¹

“Ankara'daki Irak Büyükelçisi, Kuzey Irak'ta, asayiş sağlandıktan sonra(Barzani isyanı bastırıldıktan sonra), ademi merkeziyet rejiminin uygulanacağını ve Kürtçe eğitim yapılacağını açıkladı. Gazetecilerin bir sorusu üzerine Büyükelçi, Hükümetimiz tarafından Irak Türkleri için bir çalışma yapılmaktadır. Türklerin de Kürtler gibi umumi valilik ve ademi merkeziyet sistemlerinden faydalanmaları sağlanacaktır dedi. Ancak Türklerin nüfusunun Kürtlere göre de az olduğunu söyledi.

Bakanlığımız bu konuda bir açıklama yaptı. Irak Hükümetinin, bütün azınlıkların eşit haklardan yararlanacağı sözü gerçekleşmemiştir. Irak Hükümetinin, ademi merkeziyet çerçevesinde soydaşlarımıza da ayrı bir muhafızlık verilmesi yönündeki sözünü Irak Dışişleri Bakanlığı'na acele hatırlatılması ve Türk azınlığın her türlü hak ve hukukunun güvence altına alınmasına büyük önem verdiğimizizin belirtilmesini rica ederim.”

Talimat üzerine Büyükelçi Taragay, Irak Dışişleri nezdinde yapacağı girişimi müsteşarına bırakmış ve Ankara'ya şu cevabı vermiştir:

“ Irak Dışişleri Bakanlığı Siyasi Daire Reis Vekili, Müsteşarımıza, ademi merkeziyet projesinin uygulanacağını, Süleymaniye muhafızlığında Arapça'nın ve Kürtçe'nin resmi dil olacağını, Türk-İrak dostluğunun şarta bağlanmamasının gerektiğini söylemiştir. Müsteşarımız, Ankara'daki Irak büyükelçisinin Irak Türkleri hakkında söylediği sözler ve Türklerle de ayrı bir muhafızlık verileceği yönünde evvelce verilmiş olan sözlerini sunmuştur. Daire Reis Vekili bu konuda bir cevap veremeyeceklerini belirtmiştir..”

---

²¹¹ Şimşir. A.g.e., s.144-145.

Büyükkelçinin verdiği cevap Ankara'yı tatmin etmemiş ve Bağdat Büyükelçiliği'ne tekrar benzer bir talimat gönderilmiştir. Bu talimat üzerine Büyükelçi 27 Haziran 1963 tarihinde Irak Dışişleri Bakanı ile görüştü. Irak'ta Kürtlere tanınacak hakların Türklere de tanınmasını istedi. Bunun üzerine Irak Dışişleri Bakanı, Kürtlere ademi merkeziyet veya özerklik verilse bile bunun uygulanmayacağını ileri sürdü.²¹²

3-3-2 Kriz Yılları

Irak'ın 1960'lı yıllarda başlayan Kürt ayaklanmasına karşı yürüttüğü askeri operasyonlar, Türkiye ile Irak arasında zaman zaman ufak krizlere yol açmıştı. Kasım yönetiminin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması, Bağdat Paketi'nde ayrılması, Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerde dolaylı da olsa gerginliğin diğer kaynağıydı..

Irak'taki 1961 ayaklanması sırasında Türkiye durumu yakından izliyordu. Bir taraftan da Irak sınırındaki önlemlerini arttırıyordu. Ayrıca sınırlarda yaşanabilecek illegal geçişlerin engellenebilmesi için de sınır bölgesinde 12 mil genişliğinde bir alan yasak bölge ilan edilmişti. 1962 yılında ise yaşanan sınır ihlalleri Türkiye'de rahatsızlık yarattı. Aynı yıl içersinde iki Irak savaş uçağının Türkiye sınırını geçerek yerleşim yerlerini bombalaması yeni bir kriz nedeni oldu. Benzer bir olay 16 Temmuz 1962'de tekrarlandı ve olayda 2 Türk askeri öldü. Olay ciddi tepkilere neden oldu. Sınırdaki gerçekleşen olaylar karşısında dönemin başbakanı İsmet İnönü'ye telgraflar çeken Kayseri Milletvekili Hüsamettin Gümüşpala ve Aydın Milletvekili Reşat Özarda, durumu bildirerek, Irak'a karşı sert tedbirler

---

²¹² A.g.e., s.144-147.

alınmasını istediler.²¹³ Yaşanan gerginlik üzerine Bağdat yönetimi, olayın bir hata sonucu gerçekleştiğini belirterek, Türkiye'den özür diledi. Irak savaş uçaklarının neden olduğu sınır ihlalleri karşısında Türkiye, kendi savaş uçaklarının sınırda devriye gezmeleri emrini verdi. Ağustos ayında ise Irak uçaklarının yine sınır bölgesinde Hakkari yakınlarında gerçekleştirdiği bombalamalar sırasında yine can kaybı yaşanınca iki ülke arasında ipler iyice gerildi. Irak uçaklarının bu tutumuna devam ettirmesi üzerine sınır ihlalinde bulunan uçaklara Türk birliklerince ateş edilmeye başlandı. Bu nedenle 16 Ağustos'ta bir Irak uçağı düştü ve bir pilot hayatını kaybetti. İki gün sonra Irak konu üzerine bir protesto notası çekerek sert bir açıklama yaptı. Türkiye'yi Irak'taki Kürt isyancıları desteklemekle suçladı. Olayın Irak sınırlarının 80 km içinde yaşandığını iddia edern Irak²¹⁴, Türkiye'yi kınadı. Türkiye iddiaları reddederken, 23 Ağustos 1962 tarihinde Irak büyükelçisini geri çağırıldı.²¹⁵

3-3-3 1963 Sonrası İşbirliği Arayışları

1963 yılında Irak'ta yaşanan yönetim değişikliği Türkiye-Irak ilişkilerinde genel anlamda bir yumuşamaya neden oldu. Daha önceki sayfalarda da bahsedildiği gibi ,Kasım yönetiminin yıkılmasıyla birlikte Arif liderliğinde, Baasçıların ağırlıkta olduğu bir kabine kurulmuştu. Yeni yönetim komünistleri de tasfiye etmiş ve Sovyetler Birliği ile, Kasım dönemine göre daha mesafeli bir politika izlemeye karar vermişti. 1963 yılında tekrar başlayan Irak Kürt isyanına karşı İran-Irak ve Türkiye

---

²¹³ TCBCA, Irak Devletinin Sınır karakol ve köylerine yaptığı bombardıman hakkında bir şeyler yapılması isteği, Tarih: 17.08.1962, Dosya:D3, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer no: 1.8.14.

²¹⁴ Milliyet, 19 Ağustos 1962.

²¹⁵ Bilgin, **Barzani**, s.140-142.

Mahboob Alam, **Foreign Policy of Iraq Since Revolution**, New Delhi, Mittal Publication, 1994, s.76.

O'balance, **a.g.e.**, s.140-142.

Kurubaş, **a.g.e.**, s.s.294.

ortak önlemler uygulamak istemişlerdi. Bunun için ortak plan hazırladılar.²¹⁶ Bu doğrultuda Dicle Planı adı verilen hareket için Hasretyan, şu yorumu yapmaktadır::

“ Türkiye, Kürt ulusal kurtuluş hareketini bastırmak amacıyla İran ve Irak makamlarıyla koordinasyon için çaba gösteriyordu. Kahire’de çıkan 11 Nisan 1963 tarihli El Hakkaik gazetesine göre, Bağdat’ta Irak, Türkiye ve İran temsilcilerince bir düzüne toplantı yapılmıştır. Bu toplantılarda Kürt hareketini yok etmek için askeri planlar tartışılıyordu. Neticede Irak Kürtlerine karşı müşterek askeri hareket yapılması konusunda mutabakata varılmış, Türkiye-İran ve Irak arasında sınırların kapatılmasına kararlaştırılmıştı.

Gerçekte 1963 yazı başlangıcında CENTO Daimi Konseyi, İzmir’de toplanıp Irak Kürtlerine karşı Türkiye’nin ve İran’ın geniş saldırılarını planlamıştır. Irak Kürdistan’ına saldırılmasını öngören bu geniş planın adı “Dicle Harekatı” idi. Dicle Harekatı’nın hazırlanması sırasında küçük detaylar da dikkate alınmıştı. Mesela, saldırıyı haklı göstermek için diplomatik bir bildiri hazırlanmıştı. Kahire’de çıkan Journal d’Egipte göre, Kürtlere karşı savaş, milli sınırları aşp milletlerarası bir soruna dönüşebilirdi. CENTO’nun harekete geçmesi önceden öngörülmüştür. Bu grubun üyeleri Irak’ı kazanabilmek için teşebüste bulunuyor, ve bu amacı stratejilerinin temel amacına dönüştürmek istiyorlardı

“Irak’ın Ankara Büyükelçisi Halid Muştak 12 Temmuz 1963 tarihinde basın temsilcilerine, Irak ve Türkiye hükümetlerinin, Irak Kürtlerinin ayaklanmalarını bastırabilmek için müşterek önlemler aldıklarını söylemiştir. Böyle bir açıklama belirli ölçüde Türk yönetim çevrelerini de ürküttü. Bu nedenle Türk Dışişleri Bakanlığı aceleci bir bildiri yayımlamıştı. Bu bildirideki açıklamada, “Bu önlemler yalnızca sınırla ilgili bir nitelik taşımaktadır.” Şeklinde düzeltiliyordu.”²¹⁷

---

²¹⁶ a.g.e., s. 295

²¹⁷ M.A.Hasretyan’dan aktaran: Z.Abidin Kızılyaprak, **Türki Korkunun Anatomisi: Irak Kürdistan’ı ve Etkileri**, İstanbul, Doz Yayınları, 2005, s.109-110.

1964 yılında da Kürt hareketinin bastırılması konusunda Türk irtibat subayları ile Irak öncü birlikleri arasında işbirliği gözlenmekteydi. Irak'taki Baas yönetiminin komünistlere karşı uygulamalarından rahatsız olan Sovyetler Birliği Kürtlerden yana bir tavır alarak ve İran, Türkiye ve Suriye'yi uyararak Irak'taki Kürt sorununa müdahale etmemelerini istedi. Sovyetler Birliği, bu ülkelere nota vererek durumdan duyduğu endişeyi dile getirdi. Nota karşısında ise Türkiye, Irak'ın içişleri karışma gibi bir amaçlarının olmadığı yönünde bir açıklama yaptı.²¹⁸ Sovyetler Birliği'nin girişimleri bununla da sınırlı kalmadı, Moğolistan aracılığıyla sorunu Birleşmiş Milletler gündemine taşımaya çalıştı. Bu girişim karşısında Irak duruma tepki gösterdi ve sorunun BM gündemine gelmesinden Sovyetler Birliği'ni sorumlu tuttu ve bu ülke ile ilişkilerini kesti. Ancak bir süre sonra Irak ile Sovyetler Birliği arasında ilişkiler tekrar düzelidi ve Sovyetler Birliği yeni durumda Talabani ve diğer Kürt liderleri Bağdat'a karşı akılcı bir politika izlememekle ve uzlaşmaz bir tutum takınmakla suçladı.²¹⁹

Diğer taraftan, Irak yönetimine karşı ayaklanan Mustafa Barzani'nin Türkiye'yle irtibata geçip, yardım istediğine dair bazı bilgiler de var. 1967-1968 yıllarında Kuzey Irak'a gezi düzenleyen gazeteci Hulusi Turgut, Mustafa Barzani'nin Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a yazdığı mektupları, Türkiye'ye dönüşünde ilgili makamlara iletir. Barzani'nin mektupları 12 Eylül 1968 tarihinde Akşam gazetesinde de yayımlanır. Barzani'nin Cevdet Sunay'a yazdığı mektupta belirttiği istekler şöyledir:

---

²¹⁸ Jawad, **a.g.e.**, s.306-307.

Bilgin, **a.g.e.**, s.164.

²¹⁹ Yalçın Küçük, **Kürtler Üzerine Tezler**, İstanbul, Dönem Yayınevi, 1990, s.104-105.

“Sayın Başkan,

Irak'ta yaşayan Araplarla eşit haklara sahip olmayı arzulayan ve sadece hak istedikleri için yedi yıldan beri savaş halinde bulunan ve buna paralel olarak dış dünyaya müracatları ilgisizlikle karşılanıp, anlaşılmak istenmeyen Kürt halkının isteklerini siz Ekselanslarına iletebilme bahtiyarlığını, bölgemizi ziyaret eden bir Türk gazetecisini tanımak şerefine nail olduğumda bulabildim.

...

Yaşamakta olduğumuz feci hayatımızı siz ekselanslarına ve vasitanızla Müslüman Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı olan Türk halkına ve Türk hükümetine anlatıp, Türklerle bağımızın kuvvetlenmesini istiyoruz...

Ümit ederiz ki, Müslüman ve sulhsever Türk kardeşlerimiz Kürt kardeşlerinin zulüm altında tutulmasına ve ,mha edilmesine karşı olan İslam dini prensipleri, bizimle savaşan Irak'a karşı bir baskı olarak kullanılabilsin. Ayrıca, Irak'ın ablukası altında olan Kürt halkına, her ne açıdan olursa olsun yaldımınızı diler, bu yardımla, sizinle paylaştığımız sınır boyundaki emniyetin ve tesis edilen sulhun bozulmayacağından emin olmanızı isterim.

İki taraf için de verimli ve tabii olacak olan karşılıklı temas kurmasını yüce hükümetinizden sabırsızlıkla bekliyoruz. ..”²²⁰

Mektubun kamuoyuna duyurulmasının ardından gazetecilerin sorularını yanıtlayan Başbakan Süleyman Demirel, Barzani'nin mektubunun sorulması üzerine şu cevabı verecektir:

“Irak, bizim dostumuz bir memleketidir. İçişlerine karışmayız. Irak'ı rencide etmeyiz. Bizim, devlet olarak, kimi muhattap alacağımız bellidir. Türkiye Cumhuriyeti,

---

²²⁰ Aktaran: Hulusi Turgut, **a.g.e.**, s.330.

devlet olarak tanıdığı memleketlerle münasebet kurar. Mektup geldiği zaman almayız da demeyiz.”²²¹

Dönemin başbakan Süleyman Demirel’in sözlerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu dönemde Türkiye’nin resmi kanallardan Barzani’ye desteği söz konusu olamazdı. Ancak gayri resmi kanallardan Barzani’ye yardım edilip edilmediğine dair net bir veri bulunmamaktadır.

1970 yılında ise Irak’ta Kürtlere özerklik tanıyan antlaşmanın imzalanmasından önce Irak ve Kürt gruplar arasında yaşanan pazarlıklar sırasında diplomatik trafiğin de hızlandığı gözlenmişti. Ankara-Bağdat hattında yaşanan hareketliliğe, o sırada Irak’la sorunları bulunan İran’ın da dahil olması dikkat çekiciydi. Bir yoruma göre, bu durum, Irak-Kürt yakınlaşmasının Türkiye ve İran’ta yarattığı tedirginlikten kaynaklanmaktaydı.

“3 Şubat 1970 günü öğlen haberlerinde TRT, Irak İçişleri Bakanı ve İhtilal Konseyi üyesi Salih Ammaş’ın, iki memleketi ilgilendiren konularda Türk devlet adamlarıyla görüşmek üzere Ankara’ya geldiğini ve bu arada Ammaş’ın Cumhurbaşkanı Sunay’a Irak Devlet Başkanı Hasan El Bekir’den şifahi bir mesaj getirdiğini haber olarak verdi...Ammaş daha Bağdat’a ayağını bastığı gün, Türkiye Dışişleri Genel Sekreteri Büyükelçi Orhan Eralp, (İran-İrak anlaşmazlığının en had safhasında.) Tahran’a uçtu.”²²²

Yaşanan diplomatik hareketliliğin sonrasında Irak yönetimi ile Kürt temsilciler arasında görüşmelerin bir süre çıkmaza girmesi aynı tarihe denk gelmişti. Bu konuda Barzani de benzer bir görüşü savunmaktadır ve bu konudaki gözlemlerini dile getirmektedir.

---

²²¹ A.g.e., s.340.

²²² Dr Şirvan, **Kürt Millet Hareketleri ve Irak’ta Kürdistan İhtilali**, Stocholm, APEC Yayınları, 1997, s.224-225.

“Varılan Antlaşma gereğince Kürt heyeti 3 Şubat 1970’te Bağdat’a gitti. Önceki görüşmelere hakim olan hamaset atmosferi ve bu sıcak hava bu ziyarette görülüyordu. Hükümet heyeti bilinçli olarak soğuk davranıyor, görüşmelerden kaçıyor. Kürt Heyeti bunu farkettiler ve derhal geri dönmeyi karar verdi. Her ne sebeple olursa olsun bu durum devam etti ve herhangi bir anlaşmaya varılamadı. Görüşmeler Şubat 1970 sonlarına kadar kesildi.”²²³

Ayrıca Türkiye, Kürt sorunu konusunda bölgede harekete geçebilecek dinamikleri önleyebilme için İran-İrak anlaşmazlığı sürecinin çözümlenmesinde de aktif rol aldı. Ürdün ve Cezayir’in ortak adımı ve ABD’nin bilgisi dahilinde 1974’teki Kürt-İrak savaşı sırasında İran ve Irak dışişleri bakanları İstanbul’da bir araya geldiler ve Türkiye Dışişleri Bakanı’nın da katılımıyla, tarafların ihtilaf ettiği konularda müzakereler başlatıldı. Cezayir Antlaşması’nın imzalanmasından tam altı ay önce gerçekleşen bu toplantıda İran-İrak sınırını yeniden tayin eden antlaşma metni hazırlandı.²²⁴ 1975 yılında Cezayir Antlaşması’nın imzalanmasının ardından, Irak yönetimi, İran’ın desteğini kaybetmiş olan Kürt hareketini kolayca bastırmayı başardı. Bu nedenle Türkiye ve İran’a yönelik yoğun bir göç yaşandı. Irak Hükümeti Türkiye’den sınırı kapatmasını ve ykalanmış kaçakların kendisine iadesini istedi. Bunun üzerine Türkiye sınırlarını kapatarak, Kürt mültecilerin ülkeye girişlerine engel oldu.²²⁵

1970’li yıllar, aynı zamanda Türkiye-İrak ilişkilerinin ekonomik yönden de geliştiği yıllardı. Irak, Mayıs 1972’de ülke petrolünü millileştirdiğini açıkladı ve millileştirilen petrolden Türkiye’ye de satmak istediğini bildirdi. Irak’ın yeni adımı

---

²²³ Barzani, **a.g.e.**, s.238.

²²⁴ Attar, **a.g.e.**, s.163.

²²⁵ Bilgin, **a.g.e.**, s.208.

Türkiye’de memnuniyetle karşılandı.²²⁶ Bu süreç içerisinde bazı ziyaretler de yaşandı. 2-7 Eylül 1972 tarihleri arasında Türkiye Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, Irak’a resmi bir ziyarette bulundu ve gezi esnasında Devlet Başkanı Hasan EL Bekir ve yardımcısı Saddam Hüseyin ile görüştü. Hazırlanan ortak bildiride iki ülke arasında işbirliği ve dostluk vurgulandı.²²⁷ Bayülken’in daveti üzerine de Irak Dışişleri Bakanı Said Abdalbaki 25-28 Ağustos 1973 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret etti. Ziyaret sırasında Türkiye-Irak arasında döşenmesi planlanan 625 km’lik petrol boru hattının antlaşması da imzalandı.²²⁸

Petrol boru hattı antlaşmasının imzalanması ile birlikte Irak-Türkiye arasındaki ilişkilerin ekonomik boyutu da önem kazanmaya başladı. İlk hat olan Yumurtalık- Kerkük .hattının inşası 1977 yılına kadar sürdü ve aynı yıl içerisinde hattın petrol sevkiyatı başladı.²²⁹

Ancak petrol boru hattının hizmete girmesinden kısa bir süre sonra Irak’la Türkiye arasında yeni bir kriz yaşandı. 20 Kasım’da Irak, hattın petrol sevkiyatını durdurdu. Bu durumun iki nedeni vardı: Irak’ın resmi açıklamasına göre Türkiye 332 milyon dolarlık borcunu ödememişti. İkinci bir neden ise, Irak’ın iddiasına göre, Talabani liderliğindeki KYB peşmergelerinin Suriye’nin kuzeydoğusundaki KYB karagahı ile KYB’nin Kuzey Irak’taki kamplarına yönelik hareketliliğinde Türkiye topraklarının kullanılmasıydı. Durumun Türkiye’nin bilgisi dahilinde gerçekleştiğine inanan Irak, durumu protesto etti. Ancak bu gerilim de fazla uzun sürmedi. Kısa bir süre sonra ilişkiler normale döndü. Aslında Bağdat’ın KYB konusundaki

---

²²⁶ Kürkçüoğlu, a.g.m., s.251.

²²⁷ Şimşir, a.g.e., s.192.

²²⁸ a.g.e., s.192-193.

²²⁹ İhsan Gürkan, “Turkish-Iraq Relations The Cold War and its aftermath”, **Turkish-Review of Middle East Studies**, sayı:9, (1996), s.43.

Mustafa Sıtkı Bilgin, a.g.m s.s.190-193. Petrol sevkiyatının durdurulmasının bir nedeni de, Türkiye’nin Fırat Nehri üzerinde bulunan Karakaya Barajı’nda su tutmaya başlamasıydı.

şikayetlerinin bir ölçüde haklılık payı vardı. Çünkü 1978 yılı içerisinde yaşanan bir olay bu konuda bazı işaretler vermekteydi. 1978 yılı Mayıs ayı sonunda Talabani yanlıları Suriye'den hareket ederek Türkiye üzerinden Kuzey Irak'a silah ve eleman nakletmeye çalışmışlardı. Türkiye'de bulunan Barzani yanlısı aşiretler buna engel olunca iki grup arasında Türkiye sınırları içerisinde Hakkari-Şemdinli yakınlarında 28 Mayıs tarihinden itibaren birkaç gün süren çatışmalar yaşanmıştı. Türk resmi kaynakları ve basın olayı kamuoyuna çok geç duyurmuştu. İçişleri Bakanı İrfan Özyıldırım, Hakkari gezisi sırasında olayı duyurmuş ve 19 Haziran tarihinde yaptığı açıklamada olaylarda 17 kişinin hayatını kaybettiğini bildirmişti.²³⁰ Ancak Türkiye'ye yönelik bu sızmaların Türkiye'nin bilgisi dahilinde olduğunu söylemek için elimizde net bir veri bulunmamaktadır.

Yaşanan bu gelişmeler karşısında 1979 yılı içerisinde iki ülke arasında güvenlik işbirliği arayışları sürdü ve Türkiye'deki gazetelerin 13 Nisan tarihli sayısında Genel Kurmay Başkanı Org.Kenan Evren'in Irak'a ziyarette bulunacağı bildirildi.²³¹ Gezi konusunda fazla ayrıntı verilmezken, kimi gözlemciler göre, ziyaret sırasında iki ülke arasında Kürt ayrılıkçılara karşı ortak mücadele etme konusunda mutabakata varıldı.²³²

Buna karşılık 1979'dan itibaren Irak'ta Saddam Hüseyin yönetiminin Kuzey Irak politikası Türkiye ile bu ülke arasında zaman zaman yeni krizlerin yaşanmasına neden oldu. Irak yönetiminin ülkenin kuzeyinde güvenlik bölgesi oluşturması sonrasında 1 Haziran 1980 tarihinde Hakkari'den sınırı geçen 10 Türk vatandaşı Irak

---

²³⁰ Milliyet, 20 Haziran 1978.

²³¹ Hürriyet, 13 Nisan 1979, Milliyet, 13 Nisan 1979, Hareketinden önce, Havaalanında bir demeç veren Evren, Irak ziyaretinin geçen kasım ayında karşılıklı olarak kararlaştırıldığını belirterek, «Irak ziyaretimin maksadı, bazı çevrelerce ifade edildiği gibi politik değildir» dedi. Ayın Tarihi, (Nisan 1979).

²³² Bölükbaşı, **a.g.e.**, s.52.
Kurubaş, **a.g.e.**, s.296.

askerlerince helikopterlerden açılan ateş sonucu öldürüldü. Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi Hükümeti olaya sert tepki gösterdi ve Hükümet, Bağdat yönetimine verdiği bir notada, Irak'ın davranışının 29 Mart 1946 tarihli İyi Komşuluk ve Dostluk Antlaşması'na ve Antlaşma'nın ek protokollerine aykırı olduğunu iddia etti. Irak ise gönderdiği cevabi notada, ölenlerin terörist olduklarını, silah taşıdıklarını, yasak bölgeleri ihlal ettiklerini ve askerlere ateş açtıklarını ileri sürdü.²³³

Bağdat'ın bu konudaki tutumu bir süre sonra yumuşadı ve Irak yönetimi yaptığı açıklamada konunun ortak bir komisyon tarafından inceleneceğini ve sorumluların cezalandırılacağını açıkladı. Bunun yanısıra olayda hayatını kaybedenlerin ailelerine de 75'er bin dolar tazminat ödeneceğini duyurdu.²³⁴

1980 yılı içerisinde iki ülke arasında kriz yaratan bir olay da , daha önce idama mahkum edilen 17 Iraklı Türkmenden 9'unun, 9 Temmuz tarihinde idam edilmesiydi. Demirel Hükümeti'nin tepkisi ise, 14 Temmuz 1980 tarihinde Irak milli günün boykot edilmesi ve 31 Temmuz'da ise Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Sencer Asena'nın istişare amaçlı olarak Ankara'ya çağrılması ile kendisini gösterdi.²³⁵

3-4 Döneme İlişkin Genel Değerlendirme

1960'lı yıllar hem Türkiye'de, hem de Irak'ta Kürt hareketinin canlandığı yıllar olmuştur. 60'lı yıllarda Türkiye'deki Kürt hareketi kendisini önceleri sol siyasi akımlar içerisinde ifade etmeye başlamıştır. Daha sonraki süreçte ise Kürt hareketi önce kültürel, sonradan da politik bir milliyetçiliğe yönelmiştir. 1970'li yıllara

---

²³³Bölükbaşı, **a.g.e.**, s.48.

²³⁴ Milliyet, 5 Kasım 1980.

²³⁵ Sencer Asena ile 18 Ekim 2007 tarihinde yapılan mülakat, **Türk Diplomasisinde Irak (1978-1997)**, Gül İnanç(Haz.), İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.16-17.

gelindiğinde Kürt hareketi Türkiye solundan ayrılarak bağımsız politik örgütlenme yoluna gitmiştir.

Aynı dönemde Irak'ta ise 1961'de yeniden başlayan Mustafa Barzani liderliğindeki ayaklanma çeşitli fasılalarla 1975 yılına kadar sürmüştür. 1975 yılı Irak Kürt hareketi açısından dönüm noktası olmuş ve KDP içersindeki ayrışmayla, Parti içersindeki daha sol kanatta yer alan Talabani grubu Kürdistan Yurtseverler Birliği'ni kurmuştur. Böylece KDP ve KYB Irak'taki Kürt siyasetinin iki önemli aktörü olmuş ve iki grup arasında zaman zaman uzlaşma olsa da, aralarındaki rekabet uzun süre devam etmiştir. Bir diğer önemli nokta ise, 1975 yılından sonra Irak'ta Kürt hareketi gerileme sürecine girmişken, Türkiye'de ise tersi bir seyir izleyerek Kürt milliyetçiliği radikalleşme sürecini devam ettirmiş ve bu yükseliş 12 Eylül 1980 darbesine kadar devam etmiştir.

Özellikle Irak Kürt hareketinden endişe eden Türkiye, Kürt hareketinin kendi ülkesine olan etkisini önlemek için çeşitli tedbirler almıştır. Bunun yanı sıra, kimi gözlemlere göre Türkiye-Irak arasında işbirliği arayışları da olmuştur. Fakat bu arayışlara karşın iki ülke zaman zaman birbirine karşı kuşku da duymuştur. Dolayısıyla bu kuşkuların beslediği kimi ufak krizler de yaşanmıştır. Ancak bu krizler de kısa süreli olmuş ve genel bir eğilime dönüşmemiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1980'li YILLAR: İRAN-IRAK SAVAŞI GÖLGESİNDE KÜRT SORUNU

1980'lerde Kürt sorunu çerçevesinde Türkiye- Irak ilişkilerinin üç başlık altında incelenmesi mümkündür. Bunlardan birincisi İran-Irak Savaşı'nın yarattığı ortamda Kuzey Irak'ta güç boşluğunun oluşması, ikincisi bu boşluktan yararlanan ve bölgeye yerleşen PKK'nın Türkiye'de silahlı eylemlere başlaması, sonuncusu ise İran-Irak Savaşı'nın sonunda Türkiye'ye yönelik Iraklı Kürt mülteci akınının yarattığı krizdir.

4-1 İran-Irak Savaşı'nın Etkisi

1980-1988 arası 8 yıl süren ve 20.yüzyılda Ortadoğu'nun en uzun süreli savaşlarından olan İran-Irak Savaşı'na neden olan gelişmelerin kökeni 1970'lerin ortalarına kadar dayanmaktadır. İran ile Irak arasında Mart 1975'te Cezayir Antlaşması imzalanmıştı. Bu Antlaşma uyarınca İran, Irak Kürtlerine yönelik desteğini çekecek, buna karşılık Irak ise Şat-ül Arap meselesinde talweg çizgisini²³⁶ sınır olarak kabul edecekti.²³⁷ Cezayir Uyumu ile birlikte İran-Irak arasındaki problem bir ölçüde çözülmüş gibi görünse de, 1978 ve 1979 yıllarında her iki ülkede yaşanan gelişmeler ilişkilerin tekrar bozulmasına neden olur. 1978 yılında meydana gelen olaylar, Ocak 1979'ta Şah'ın ülkeden ayrılması ile sonuçlanmıştı. Bir ay sonra, sürgünde bulunan Humeyni ülkeye dönmüş ve İran İslam Cumhuriyeti kurulmuştur.²³⁸ İran'da yaşanan İslam devrimi politik dengeleri iyiden iyiye sarsmıştır. İran'daki yeni rejim dış politikada Batı ve ABD karşıtı politik bir hat

²³⁶ **Talweg çizgisi:** Akarsu vadisinin en derin yerinden veya tam ortasından geçtiği varsayılan çizgi.

²³⁷ Malik, a.g.m., s.149.

²³⁸ Ervand Abrahamian, **Modern İran Tarihi**, Çev: Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.204-220.

sergilemekteydi. Öte yandan İran'da Şah gibi sıkı bir müttefikini kaybeden ABD açısından da Afganistan'daki gelişmeler ve İran Devrimi, Sovyetler Birliği'nin daha güneye sokulması anlamına geliyordu.

Irak'ta ise 1979 yılında, rejimin ikinci adamı konumunda olan Saddam Hüseyin, Devlet Başkanı Hasan El Bekir'in istifa etmesini sağlayarak kendisi bu göreve gelmiştir. Saddam Hüseyin görevi devralır almaz, bütün alternatif güç odaklarını bastırmış, kendisine muhalif isimleri tasfiye ederek, kendi etrafında oluşan politik kadronun güçlenmesini sağlamıştır.²³⁹

Diğer yandan İran'daki olaylar Irak açısından da endişe vericiydi. Çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu fakat yönetimde ağırlıklı olarak Sünnilerin olduğu bir ülkede, Baas gibi "laik" bir sistemi benimsemiş Irak yönetimi açısından yeni İran rejimi alternatif bir ideolojik güç merkezi özelliği göstermekteydi. Durum bununla da sınırlı kalmamıştı. İran, Ortadoğu bölgesinde yaşayan Şiiler için çekim merkezi haline gelmişti. Nüfusunun % 60'a yakınının Şiilerin oluşturduğu Irak'ta bu kaygı verici bir durumdu. Ülkedeki rejim karşıtı muhalif gruplardan olan ve liderliğini El Hekim'in yaptığı Dava Partisi harekete geçmiş, Parti taraftarları 1979 yılı içinde haziran ayında çeşitli gösteriler de bulunmuştu.²⁴⁰

İran Devrimi'nin sonuçları Kürt meselesi açısından da Irak'ı rahatsız etmekteydi. İran'da Şah'ın devrilmesi ve otoritenin kaybolması İran'ın Irak sınırındaki bölgelerini Irak Kürtleri için bir sığınak haline getirmişti. Irak hükümetinin takibine uğrayan Kürtler İran'ın bu bölgelerine kolayca kaçabilmekteydi. Oysa Irak'ın kendi ülkesindeki Kürt ayaklanmalarını bastırabilmesi

²³⁹ Efraim Karsh, Inari Rautsi, **Saddam Hussein A Political Biography**, London: Brassey's (UK), 1991, s.101-114.

²⁴⁰ Faleh, A.Cabbar, **Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş**, Çev.Hikmet Halis, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004, s.316-317.

için Türkiye ve İran'ın da desteğine ihtiyacı vardı. Türkiye ile bu konuda 20 Nisan 1979 tarihinde bir mutabakata varılırken, yeni dönemde İran ile böyle bir işbirliği yapılamamıştı. Bunun da ötesinde, İran'ın 1979 Haziranında kuzey sınırında Cezayir Antlaşması doğrultusunda yerine getirmesi gereken gözlem işlemini aksatmış ve Irak'a sızan peşmerge güçleri çeşitli saldırılar düzenlemişti. Bu gibi gerekçelerle Irak, İran ile Irak Kürtleri arasındaki ilişkiyi kesmek ve gözdağı vermek amacıyla 4 Haziran 1979 günü İran'ın Sumandaj bölgesindeki Kürt köylerini uçaklarla bombalamıştı.²⁴¹

Saddam Hüseyin yönetiminin bu dönemdeki bir diğer amacı ise, aynı zamanda Irak'ın da tarihsel bir hedefi olan Arap dünyasının liderliğini üstlenmekti. 1978 yılında Mısır'ın İsrail ile antlaşmaya varması, Irak'a bu konuda büyük avantaj sağlamıştı.²⁴² Petrol fiyatlarındaki artış Irak ekonomisine olumlu yansımış, Irak petrol gelirlerinin bir bölümünü de silahlanmaya ayırmıştı. Aynı tarihlerde İran'da Arap nüfusun yaşadığı Kuzistan bölgesinde huzursuzluk baş göstermiş ve Irak, Kuzistan'daki Arapların da hamiliğine soyunmuştu. Bunun yanı sıra Irak, İran'a saldırarak, devrim ortamı nedeniyle zayıf olan İran ordusunu yenebileceğini inanıyordu.

Böyle gergin atmosferde Irak 17 Eylül 1980 tarihinde Cezayir Antlaşması'nı iptal ettiğini açıklar ve 22 Eylül tarihinde de İran'a saldırır.²⁴³ İran ile Irak arasında çatışmalar 1988 Ağustosuna kadar sürer. Savaşın Iraklı Kürtler açısından da

---

²⁴¹ Andrew T. Parasiliti, "Iraq Military Containment of Iran", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, (1989), s.128-145.

Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: (1914-1980)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983, s.770-778.

Tayyar Arı, **Basra Körfezinde Güç Dengesi (1979-1991)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1992, s.223.

²⁴² Sander, **a.g.e.**, s.560

²⁴³ Arı, **Geçmişten Günümüze**....s.539.

kritik bir önemi vardır. Savaş sırasında Kürt gruplar, Irak ordusunun ağırlığını güneye vermesi nedeniyle kuzey bölgelerde görece daha rahat hareket edeceklerdir. Bunun yanı sıra Iraklı Kürt gruplarla İran arasında bir ittifak oluşacaktır. 1982 yılında İran, Irak saldırısını kendi topraklarından püskürttüğü gibi Irak içlerine doğru karşı saldırıya geçecektir. Bu ittifakın bir sonucu olarak da 1983'te Hac Ümran bölgesi KDP ve İran birliklerinin eline geçecektir.²⁴⁴

Aynı yıllarda Türkiye de bölgedeki gelişmeleri yakından izlemekteydi. 1979'da İran'da yaşanan rejim değişikliği Türkiye'yi iki açıdan etkileyebilirdi. Birincisi İslamcı akımların İran Devrimi'nin de etkisiyle Türkiye'ye de sıçramasıydı. Diğer bir sıkıntı ise İran Devrimi'nin başarısız olması durumunda ülkenin dağılması sonucu bir Kürt devletinin ortaya çıkması ihtimaliydi. 22 Eylül 1980'de İran-Irak Savaşı'nın patlak vermesinden yaklaşık on gün önce Türkiye'de Ordu yönetime el koymuş ve resmi söylem düzeyinde "milli birlik", "laiklik" gibi kavramlar yaygınlık kazanmıştı.²⁴⁵ Diğer yandan Türkiye'nin bu dönemde İran'a yaklaşımı, bu ülkenin Sovyet etkisine girmesini önleme temeline dayanıyordu. Savaş sırasında da Türkiye, iki ülke arasında tarafsız kalarak, hem Irak'la hem de İran'la ticari-ekonomik ilişkilerini geliştirmek isteyecekti.²⁴⁶

Türkiye'nin iç politikasında ise 1980-83 arası askeri yönetim döneminde bütün toplumsal muhalefetin olduğu gibi Kürt hareketinin üzerine de sert bir şekilde gidilmiştir. Bunun yanı sıra yeni dönemde Kürt hareketlerinin canlanmasını önlemek için bazı yasal önlemler de alınmıştır. 2932 sayılı yasa bu önlemlerden biridir. Bu kanun, devletlerin birinci dilleri dışında başka dillerde yayım yapılmasını

---

²⁴⁴ Mcdowal, **a.g.e.**, s.482.

²⁴⁵ Robert Olson, **Kurdish question and...**s.29.

²⁴⁶ Süha Bölükbaşı, "Turkey Copes With Revolutionary Iran", **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, vol:13, no:1-2,,(1989), s.94-95.

yasaklıyordu. Diğer yandan dönemin akademik ortamlarında, “Kürt” adlı bir topluluğun var olmadığını ileri süren çalışmalar yapılıyordu. Bu konuda farklı teoriler bile geliştiriliyordu. 1982 yılında Kara Kuvvetleri Komutanlığı tarafından “hizmete özel” ibaresi ile basılan “Türkiye’de Yıkıcı ve Bölücü Akımlar” adlı bir kitapta bu konuda şunlar yazmaktadır:

“Ülkemizde her alanda bölücülük yapılmaktadır. Ancak bunlardan en etkili olanı, KÜRTÇÜLÜK alanında yapılan bölücülüktür. Acaba gerçekten Kürt diye ayrı bir Irk var mıdır? KÜRT sözü nereden gelmektedir? *KÜRT*: Dağların yüksek kısımlarında, tepelerde yaz ve kış aylarında erimeyen karlar vardır. Bu karların üzeri, güneş açınca hafif eriyerek buzlaşır, camsı parlak ve sert bir tabaka ile kaplanır. Üst kısmı sert, altı yumuşak kardır. Bu karın üzerinde yürüyünce, ayağın bastığı yer içeriye çöker ve Kart-Kürt diye bir ses çıkarır. İşte bu sese izafeten sıkışmış kara-yatkın kara Kürt kar veya Kürtün denmektedir. Bu gün hâlâ Anadolunun bir çok yerinde ve Azerbaycanda fırtına ve rüzgârın sürükleyip getirdiği ve çukur yerlere doldurduğu sıkışmış kara Kurtuk-Kürtük veya Kürtün denmektedir. Yüksek yaylalarda ve karlı bölgelerde yaşayan TÜRK’lere Kürdak’lar denmiştir ²⁴⁷

Bu alıntıda da görüldüğü gibi Kürtlerin aslında Türklerin bir parçası olduğu yada bunların dağlı Türk oldukları, resmi düzeyde 1980’lerin ilk yarısında sıkça dile getirilen argümanlar olacaktı.

4-2 PKK’nın Irak’ın Kuzeyine Yerleşme Çabası ve Türkiye’nin Kuzey Irak Operasyonları

12 Eylül darbesinden bir süre önce Abdullah Öcalan başta olmak üzere bazı üst düzey PKK yöneticileri Suriye’ye geçmişlerdi. Bu adım Suriye ile PKK arasındaki yakınlaşmanın ilk adımlarından oldu. Şam yönetimi, Türkiye ile yaşadığı, su sorunu ve Hatay meselesi gibi temel problemlerde PKK unsurunu Türkiye’ye

---

²⁴⁷ Aktaran: Murat Belge, “Kart-Kurt teorisinin tarihçesi”, Taraf, 13 Eylül 2009.

karşı bir koz olarak kullanmak isteyecek ve bu nedenle 1979 yılından itibaren PKK'nın, kendi ülke sınırları içinde siyasi faaliyetler içerisinde bulunmasına izin verecekti.²⁴⁸

Ayrıca PKK örgütü, Filistinli örgütlerle de yakın ilişki kurarak, Lübnan bölgesinde bazı eğitim kamplarında kendi elemanlarına silahlı eğitim verme imkanı da bulacaktı. Ancak, Örgüt 1982 yılında Şam'da gerçekleştirdiği 2.konferansında, Türkiye içerisinde eylemler yapabilmek için Kuzey Irak'a yerleşerek, burada kamplar elde etme kararı aldı. Örgütün bu bölgeye yerleşmek istemesinin temel nedeni ise, Irak-Türkiye sınırının dağlık ve sarp bir araziye sahip olması nedeniyle denetimi daha zordu. Bu coğrafi avantaj sayesinde Türkiye'ye örgüt üyelerinin kolayca sızma imkanı olacaktı. Oysa Suriye sınırı ise topografik açıdan düz bir yapıya sahipti ve arazi mayınlıydı.²⁴⁹ Örgütün konferans sırasında aldığı kararlar şöyleydi: PKK mensuplarının eğitiminin Suriye'de yapılması ve eğitimin Türkiye'ye yakın bölgelerde gerçekleştirilmesi; Şam, Halep, Kamışlı, Afrin gibi Suriye kentlerinde temsilcilikler açılması, Kuzey Irak'ta Lak-1 bölgesinde kamp açılması, bir yıl içerisinde, askeri faaliyet yürütecek silahlı propaganda birliklerinin kadro ve silah donanımı bakımından hazır hale getirilmesi, geilla savaşı ve müteakiben halk ayaklanmasına geçilebilmesi için propagandaya başlanması...

PKK'nın Kuzey Irak'ta faaliyete başlayabilmesi için o bölgede etkin olan KDP'ye yaklaşması gerekmektedir. Bu bağlamda iki grup arasında uzlaşma aynı yıl içerisinde sağlandı ve Örgüt'ün bazı brimlerinin Kuzey-Irak'a yerleşmesi ekim ayı içerisinde tamamlandı. PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesinden rahatsız olan Ankara

---

²⁴⁸ Michael.M.Gunter, "Transnational Sources of Support for the Kurdish Insurgency in Turkey", **Conflict Quarterly**, (Spring 1991), s.10-17.

²⁴⁹ A. Cem Ersever, **Üçgendeki Tezgah**, Ankara, Kiyap Yayınları, 1993, s.95.

Hükümeti, bu konuda girişimlerde bulundu. 1983 yılının Şubat ayında Kerkük-Yumurtalık boru hattından daha fazla petrol akıtılmasına ilişkin bir antlaşmanın hemen ardından Irak'la, beş yıl yürürlükte kalacak olan “Sınır Güvenliği ve İşbirliği Antlaşması” imzalandı. Antlaşmaya göre, her iki taraf birbirinden izin almak kaydıyla, sıcak takip amacıyla diğer ülkenin sınırlarından 10 km kadar içeri girebilecekti. Irak'ın bu antlaşmayı imzalamasındaki temel neden, İran'la olan savaşta askeri ağırlığı güney cephesine yoğunlaştırması nedeniyle Kuzey'de boşluğun oluşmasıdır..²⁵⁰ Antlaşma hükümlerine dayanarak Türkiye 25 Nisan ile 26 Mayıs 1983 tarihleri arasında Irak topraklarında ilk sınır ötesi operasyonu gerçekleştirdi. Konuyla ilgili açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı operasyon esnasında “Dost ve Komşu Irak Hükümeti ile görüş alışverişinde bulunulduğunu” belirtmiştir.²⁵¹ Aynı tarihlerde ise Irak ordusu eş zamanlı olarak güneyden saldırıya geçerek KDP ve KYB'ye yönelik bir operasyon düzenlemiştir.²⁵² 2 Haziran tarihinde Operasyon konusunda basına bizzat bilgi veren Türkiye Dışişleri Bakanı İler Türkmen ise yaptığı açıklamada, “harekatın amacının olayların ve sızmaların olduğu sınır bölgessini denetim altına almak olduğunu” bildirmiştir.²⁵³

Türkiye'nin gerçekleştirdiği ilk sınır ötesi operasyonu, KDP ve PKK arasındaki yakınlaşmayı hızlandırır. Ve iki grup arasında Temmuz 1983'te “Dayanışma İlkeleri Antlaşması” imzalanır.²⁵⁴ İki grup Türkiye'yi “Kürt düşmanı” ve “faşist” olarak nitelerlerken, bölgedeki bütün devrimci ve anti-emperyalist güçlerin bu ittifaka katılmasını isterler. Öte yandan Saddam Hüseyin yönetimi

---

²⁵⁰ Ümit Özdağ, , **Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları : 1984'den Bugüne**, İstanbul Pegasus , 2008, s.47.

²⁵¹ Milliyet, 28 Mayıs 1983.

²⁵² Özdağ, **A.g.e.**, s.48.

²⁵³ Hürriyet, 3 Haziran 1983

²⁵⁴ Faysal Dağlı, **Kürtlerin İç Savaşı Birakuji**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.34-35.

İran'ın Kürtlere olan desteğini kesebilmek için rakip Kürt grupların çelişkisinden yararlanmak istemiş ve KYB ile 1983 yılı içerisinde müzakerelere başlamıştır.

1984 yılına gelindiğinde ise PKK, Türkiye'de eylem sürecine geçebilmek için asgari düzeyde de olsa alt yapının hazırlandığına inanarak 15 Ağustos 1984 tarihinde Siirt'in Eruh ve Hakkari'nin Şemdinli ilçelerinde jandarma karakollarına baskınlar düzenler. Bu saldırılar Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki durumdan kaynaklanan güvenlik endişesini arttırır. Ekim ayı içerisinde Türkiye Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Necdet Öztoran Irak'a ziyarette bulunur. Ziyaret ilgili verilen bilgide, Halefoğlu ve Öztoran'un Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in mesajını iletmediği belirtilir.²⁵⁵ Ayrıca ziyaret sırasında 15 Ekim 1984 tarihinde "Türkiye-Irak Güvenlik Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokole göre Türk ordusu Irak'tan izin almadan Irak içlerine sıcak takip amacıyla 5 km kadar girebilecekti.²⁵⁶ 1984 Protokolü, 1983 Antlaşmasında yer alan izin alma koşulunu ortadan kaldırıyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı ve Genelkurmay İkinci Başkanı'nın Bağdat ziyareti, Mcdowal ve Attar tarafından, Bağdat-KYB arasındaki müzakerelere bir tepki olarak yorumlanmıştır. Söz konusu yazarlara göre, Türkiye bu süreçte petrol boru hattını bir koz olarak kullanacaktır. Çünkü, Suriye Irak'la olan sınırını ve boru hattını kapatmış, güneydeki boru hatları ise savaş nedeniyle zarar görmüştü. Bu nedenle Irak'ın dış dünyaya petrol sevkiyatı yapabilmesi için Türkiye'ye muhtaç konumdaydı.²⁵⁷

---

²⁵⁵ Ayın Tarihi, (Ekim 1984).

²⁵⁶ Kamuran Reçber, "Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyinde Sınır Ötesi Operasyon ve Sıcak Takip Hakkı", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt:3, No:9, (2007), s.21.

²⁵⁷ Attar, **a.g.e.**, s.185-191.

Mcdowal, **a.g.e.**, s.445 v.d

Bu arada Saddam Hüseyin yönetimi ile KYB arasındaki görüşmeler çıkmaza girmişti. Görüşmelerde sonuca varılamayınca KYB tekrar İran'a yanaşmaya başladı. Diğer yandan PKK ise 1985 yılında ERNK'yı (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) kuararak Güneydoğu Anadolu'da politik faaliyet ve propagandaya ağırlık vermeye yöneldi.

1986 yılında ise PKK'nın silahlı eylemlerinde artış gözlenir. 12 Ağustos 1986'da Hakkari'nin Çukurca ilçesinde jandarma karakoluna düzenlenen saldırıda 2 subay ve 12 erin hayatını kaybetmesi²⁵⁸ üzerine Türkiye, 15 Ağustos 1986 tarihinde ikinci bir sınır ötesi operasyon düzenlemiştir. Hava kuvvetlerinin desteğiyle kara birliklerinin de katıldığı operasyonda özellikle KDP mevzileri hedef alınmıştır. Bu operasyondaki temel amaç ise KDP-PKK ittifakını sona erdirmektir.²⁵⁹ KDP'nin, hem sınır ötesi operasyonlardan zarar görmesi, hem de PKK'nın Türkiye'deki bazı eylemlerinden rahatsızlık duyması nedeniyle PKK ile arasına bir ölçüde mesafe koymaya başlar. Ayrıca, KYB-Saddam Hüseyin görüşmelerinin sonuçsuz kalması, KYB yönetiminin tekrar İran'la ittifak arayışına neden olduğu gibi, KYB-KDP yakınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan PKK ise 1986 yılı içerisinde 25-26 Ekim'de Bekaa vadisinde 3.Kongresini toplar. Kongre'de şu kararlar alınır.²⁶⁰ ERNK ve ARGK yönetmeliklerinin yayımlanması, askerlik ve yargı ile ilgili kanunların çıkarılması,bölge halkının örgüte lojistik desteğine ilişkin hükümlerin belirlenmesi, faaliyetlerin 7 eyalet çerçevesinde sürdürülmesi. Şehir faaliyetlerine başlanması, çeşitli devlet hizmetlerine yönelik sabotajlar düzenlenmesi, ERNK'ya bağlı cephe topluluklarının oluşturulması...

---

²⁵⁸ Milliyet, 12 Ağustos 1986.

²⁵⁹ Özdağ, **a.g.e.**, s.58.

²⁶⁰ Ersever, **a.g.e.**, s.96.

1986 sonrası PKK'nın hedefinde özellikle korucu köyleri vardır. Bunun üzerine Türkiye 4 Mart 1987 tarihinde üçüncü bir sınır ötesi operasyon gerçekleştirir. Gerek 1986 gerekse 1987 Operasyonu, Iraklı Kürt gruplara destek veren İran tarafından tepkiyle karşılanır. Olayı “katliam” olarak değerlendiren İran'a göre, Türkiye bu operasyonlarla Kuzey Irak'taki emellerini gerçekleştirmek istemektedir.²⁶¹ İran'ın tepkisiyle ilgili açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Yalım Eralp, “Masum insanların ölmesine kayıtsız kalanların tepkilerini anlamak mümkün değildir” cevabını verir. Konuyla ilgili bir diğer farklı yorum ise İngiliz BBC yayın kuruluşunca yapılır. Bu hareketin Türkiye'nin Kerkük'e girme provası olacağını ileri süren BBC, yorumunu şöyle sürdürür:

“Bu hareket Ankara ile Tahran ilişkilerini karmaşık hale getirecek. Çünkü Tahran rejimi Türkiye'yi Körfez Savaşı'nda Irak'ın kuzeydeki birliklerini çekerek ana cepheye yardımcı olmakla suçluyor. Ancak Türkiye ile ticari ilişkileri olan Tahran son operasyona misilleme durumunda değil.”²⁶²

Temmuz 1987'de Mardin'in Pınarcık köyünde düzenlenen saldırıda çok sayıda sivilin ölmesi karşısında PKK'nın ülke içindeki faaliyetlerini önlemek için 18 Temmuz 1987 tarihinde 285 sayılı Kanun Hükmünde Karaname ile Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli illerini kapsayan olağanüstü hal ilan edilir. Bu kapsamda Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ve Asayiş Kolordu Komutanlığı kurulur.²⁶³ Olağanüstü halin ilan edilmesinin bir diğer nedeni ise aynı yıl içerisinde bölgedeki sıkıyönetim uygulamasının kaldırılmasının, asayiş boşluğu oluşturmasından endişe duyulmasıydı.

²⁶¹ Robert Olson, **Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004**, Ankara, Babil Yayınları 2005, s.14

²⁶² Hürriyet, 6 Mart 1987.

²⁶³ Ayın Tarihi, (1987) .

Burhan Kuzu, **Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi**, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 1993, s.286-287 Bu konuda derleme bir çalışma için b.k.z, Zafer Üskül, **Olağanüstü Hal Üzerine Yazılar**, İstanbul, İknokta, 2003

4-3 Irak'ın Kürtlere Yönelik Enfal Operasyonları ve Mülteci Krizi

Enfal, İslam dininin Kutsal kitabı olan Kur-an-ı Kerim'de geçen bir surenin adıdır. Enfal sözcüğü aynı zamanda Irak yönetiminin 1988 yılında şubat ayından eylül ayına kadar aralıklarla gerçekleştirdiği, KDP ve KYB'nin hakim olduğu bölgelerde sürdürülen ve 6 ayrı coğrafi bölgeyi kapsayan toplam 8 operasyondan oluşan askeri harekate verdiği isimdir.²⁶⁴ Irak, İran'la yaptığı savaşın sonlarına doğru, Kürt grupların İran'la işbirliği yapmalarını "cezalandırmak" amacıyla Kürt partilerin hakim olduğu bölgelerde bir dizi askeri saldırılara girişmiştir. Operasyonların alt yapısı 1987 yılında atılmıştır. Bu kapsamda, aynı zamanda Saddam Hüseyin'in akrabası olan Ali Hasan El Mecid, Baas Partisi'nin Kerkük ve Erbil merkezli kuzey bölgesi sorumluluğuna getirilir. Artık Baas Partisi Kürt meselesi ile ordu komutanları yerine bizzat kendisi ilgilenecektir.²⁶⁵ Bu operasyonların sonuçları konusunda bir rapor hazırlayan İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne (Human Rights Watch.) göre Enfal kampanyası sırasında Irak yönetimince şu uygulamalara başvurulmuştur²⁶⁶:

- Savaşlarda kullanılması yasak olan kimyasal silahlara başvurulmuştur.
- Gereğesi açıklanmadan toplu halde tutuklamalar yapılmıştır.
- İnsanlar zorla yerlerinden edilmiştir.
- Boşaltulan köyler askeri birliklerce tahrip edilmiştir.
- Enfal operasyonları sırasında 150 binden fazla insanın öldüğü tahmin edilmektedir.

²⁶⁴ Halid Salih, "Bir Azınlığın Şeytanlaştırılması Irak Kürtleri Örneği", **Ortadoğu'da Azınlıklar** İçinde, Kirsten, E.Sohulze ve diğerleri(Ed.), İstanbul, Totem Yayınları, 2006, s..122.

²⁶⁵ **Genocide in Iraq The Anfal Campaign Against The Kurds**, A Middle East Watch Report, New York, Washington, Los Angeles, London, Human Rights Watch, 1993, s.51-52.

²⁶⁶ **A.g.r.** , s.4-5.

1.Enfal Operasyonu, KYB destekli İran güçlerinin 1988 yılının bahar aylarına doğru stratejik Mevut Tepeleri'ni ele geçirmesinden hemen ardından Dukan Barajı'nın düşmesini²⁶⁷ önlemek adına ve KYB-İran işbirliğini bozmak için gerçekleştirildi. Bir diğer önemli nokta olan Darbandikan Gölü kıyısında bulunan Halepçe kasabasının İran ve KYB güçleri tarafından 15 Mart 1988'de ele geçirilmesinin hemen ardından bu kasabaya yönelik, kimyasal silahların da kullanıldığı bir saldırı düzenlendi ve saldırılarda 5 binin üzerinde sivil hayatını kaybetti. ²⁶⁸ Eylül ayına kadar benzer hareketler devam etti. 20 Ağustos'da İran'la ateşkesin ardından girişilen son saldırı daha şiddetli oldu.

Irak yönetiminin yaptığı operasyonlar sonucu pek çok Kürt mülteci İran ve Türkiye sınırına kaçmak zorunda kaldı.. 1988 yılının yaz aylarından itibaren Türkiye sınırında da mülteciler birikmeye başladı. Eylül ayına gelindiğinde toplam 51.542 Irak'lı Kürt Türkiye'ye sığındı.²⁶⁹ Böylece Türkiye 1975 yılından sonra ikinci kez Kürt mülteci kriziyle karşı karşıya geldi.

Türkiye önceleri mültecileri ülkesine kabul etmek istemedi. Türkiye'nin bu tutumu almasında iki neden vardı. Birincisi ülkeye girecek Kürtler arasında PKK örgütü mensupları da bulunabilirdi ve ülkeye gelen Kürt nüfus Türkiye'deki Kürtler üzerinde ortak Kürt bilincinin oluşmasına katkı yapabilirdi. İkinci nokta ise Kürt mültecilerin ülkeye kabul etmesi durumunda Irak'la ilişkileri bozulabilirdi. Türkiye, 1983 Antlaşması ve 1984 Protokolü nedeniyle Irak'la ilişkileri sıcak tutmak

---

²⁶⁷ İran'ın KuzeyIrak'ta ilerleyerek Kerkük'e 200 km kadar bir mesafeye gelmesi Türk yetkililer ve kamuoyu tarafından endişeyle karşılanmıştı. Bu endişenin temel kaynağı, İran'ın desteğiyle Kuzey Irak'ta geniş özerkliğe sahip bir Kürt siyasi oluşumunun kurulması ihtimaliydi. Kimi beklentilere göre de Türkiye, boru hattının ve bölgedeki Türkmenlerin güvenliği için Irak'a müdahale edecekti. Bölükbaşı, **a.g.e.**, s.31.

²⁶⁸ Muhammet.h.Malik, a.g.m., s.157.
Attar, **a.g.e.**, s.192-193.

²⁶⁹ Muhteşem Kaynak ve diğerleri, **Irak'lı Sığınmacılar ve Türkiye(1988-1991)**, Ankara, Tanmak Yayınları, 1992, s.45-48.

istiyordu. Mülteci krizi sırasında Irak'la Türkiye arasında ilk temaslar temmuz ayı içerisinde başlamıştı. 13 Temmuz 1988 tarihli Hürriyet gazetesinin çıkan bir haber bu konuda fikir vermektedir.

“Irak'tan gelen üst düzey üç subay, Kolordu Komutanlığı başta olmak üzere Diyarbakır'daki çeşitli makamları ziyaret etti. Iraklı subayların amacı ve kimlikleri açıklanmadı.”²⁷⁰

Aynı gazete ertesi gün yayımladığı nüshasında ise “esrarengiz subayların” irtibat görevlisi olduğunu açıklamaktaydı.²⁷¹ Mülteci akınının yoğunlaştığı dönemde 29 Ağustos tarihinde Ankara'da bu konuda bir değerlendirme yapılmıştır. Başbakanlık, Milli Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı tarafından ortak yürütülen değerlendirmeler sonucunda Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Nüzhet Kandemir'in Bağdat'ı ziyaret etmesi kararlaştırıldı.²⁷² Bu gelişmelerden de anlaşılıyor ki, Türkiye'nin kararında bu temasların da etkisi oldu. Ancak eylül ayı başında Türkiye Kürt mültecilerin bir bölümünü kabul etmek zorunda kaldı. Fakat bir taraftan da Irak'ı gücendirmemek için sığınmacılar arasında kimyasal silahlarla yaralananlar olmadığını açıkladı.²⁷³ Türkiye'nin mültecilere yönelik politikasındaki bu değişimin temelinde Batılı devletlerin ve uluslararası kamuoyunun soruna daha fazla ilgi göstermesi yatmaktaydı. Başbakan Tugrut Özal, 1987 yılında Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üye olarak kabul edilmesi için başvuruda bulunmuştu. Batı'ya insan haklarına saygılı bir ülke imajı vermek bu dönemde önem kazanıyordu.²⁷⁴ Ayrıca 25 Eylül tarihinde, yapılması planlanan ve yerel seçimlerin

²⁷⁰ “Esrarengiz Ziyaret”, Hürriyet, 13 Temmuz 1988.

²⁷¹ Hürriyet ,14 Temmuz 1988.

²⁷² Mehmet Ali Aslan, **Kürt Mülteciler**, Ankara, Demokrasi Yayınları, 1988, s.44.

²⁷³ Bölükbaşı, a.g.e.,s.82-83 .Kimyasal silahlardan kaçan mültecilerin büyük bir bölümünün İran'a sığındığı düşünülürse Türkiye'nin bu beyanının doğru olma ihtimali de vardı.

²⁷⁴ McDowal, a.g.e., s.482.

öne alınmasına ilişkin referandumun da bu konu üzerindeki etkisinden sözedilebilirdi.²⁷⁵

Türkiye'ye girişlerine izin verilen sığınmacılar Yüksekova, Diyarbakır, Muş ve Mardin'deki kamplara yerleştirildi.²⁷⁶ Sığınmacılar her ne kadar ülkeye kabul edilmiş olsalar da mülteci statüsü kazanamadılar. Bunun yanı sıra Türkiye, yabancı gözlem heyetlerinin de kamplar bölgesinde inceleme yapmasına izin vermedi. Diğer yandan dönemin başbakanı Turgut Özal, Avrupa ülkelerine seslenerek mültecilere yardım yapılmasını, hiç olmazsa bir kısmının kendi ülkelerince kabul edilmesini talep etti. Buna karşılık Batılı ülkeler sembolük yardımlarda bulundu ve mültecilerin sadece 1218'in kabul etti.²⁷⁷

Uluslar arası kamuoyunun konu üzerine ilgisinin dağılması ile birlikte Türkiye, mültecilerin sayısını da azaltmak istemiştir. 6 Eylül'de Irak'ın af ilan etmesi üzerine 1.000 kadar mülteci Irak'a tekrar gönderilirken, 20 bin kadar sığınmacı ise İran'a gitmeye teşvik edilmiştir.²⁷⁸

1988 yılında Türkiye-Irak arasında yaşanan en önemli gelişmelerden biri de, Irak'ın 1988 Enfal Operasyonları sonrası Türkiye'ye kaçan Kürt ayrılıkçılar için sıcak takip izni istemesidir. Türkiye'nin bu isteği kabul etmemesi üzerine Irak, 1984 Protokolünü iptal etmiştir.²⁷⁹ Irak'ın bu portokolü iptal etmesinin bir diğer nedeni ise PKK ile Irak yönetimi yakınlaşmasıdır. Ancak, bu yakınlaşmanın temelinde Irak'ın

---

²⁷⁵ İsmail Beşikçi, **Bilim, Resmi İdeoloji, Devlet Demokrasi ve Kürt Sorunu**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990, s.56.

²⁷⁶ Kaynak ve diğerleri, **a.g.e.**, s.60-69.

²⁷⁷ M.Hüseyin Buzoğlu, **Körfez Savaşı ve PKK**, Ankara, Strateji Yayınları, t.y., s.131.

²⁷⁸ McDowal, **a.g.e.**, s.482-483.

²⁷⁹ Bölükbaşı, **a.g.e.**, s.82-84.

PKK'yı Türkiye'ye karşı kullanma isteğinden ziyade Bağdat yönetiminin diğer Kürt gruplar KYB ve KDP'yi zayıflatma amacı yatmaktadır.²⁸⁰

4-4 Dönemin Genel Değerlendirmesi

1980'li yıllarda Ortadoğu'da damgasını vuran en önemli olay İran-İrak saavaşıdır. Savaş esnasında Irak'ın askeri birliklerinin büyük bir bölümünü güney cephesine yönlendirmesi nedeniyle Kuzey Irak'ta otorite boşluğu oluşmuş ve bu boşluktan yararlanan Kürt gruplar daha geniş bir faaliyet alanı bulmuşlardır. Diğer yandan da İran, Irak'ı daha da zayıf düşürebilmek için Iraklı Kürt gruplarla özellikle KDP ile işbirliği yoluna gitmiştir.

Türkiye açısından bu dönemde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de PKK örgütünün KDP ile anlaşarak Kuzey Irak'a yerleşme çabasıdır. PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesi karşısında Türkiye'nin tepkisi ise 26 Mayıs 1983 tarihinde Irak'ın da bilgisi dahilinde sınır ötesi bir hareket düzenlemesidir.

PKK'nın 15 Ağustos 1984 tarihinde Eruh ve Şemdinli baskınlarını düzenlemesinin ardından ekim ayı içerisinde Türkiye ile Irak arasında güvenlik protokolü imzalanmıştır. Protokol, iki tarafa da karşı taraftan izin almadan sınırdan diğer ülke topraklarının 5 kilometrelik bölümüne, girme imkanı tanımıştır. Irak yönetiminin Türkiye ile böyle bir protokol imzalamasının temel nedeni ise, İran Savaşı nedeniyle Kuzey Irak'ta Bağdat yönetiminin etkin olamamasıdır. Türkiye ise 1984 Protokolü'ne dayanarak 1986 ve 1987 yıllarında PKK'ye yönelik sınırı ötesi hareketler düzenlemiştir. Türkiye'nin hareketleri Irak tarafından kerhen

---

²⁸⁰ Ersever, **a.g.e.**, s.62-63

desteklenirken, İnan yönetimi ve Kürt gruplar ise Türkiye'yi protesto etmiştir. 1988 yılında mülteci krizinin patlak vermesi ve Türkiye'nin Irak'ın sıcak takib talebini reddetmesi ve ardından Saddam Hüseyin-PKK yakınlaşması ilişkilerin bozulmasına neden olmuş ve bunun sonucu olarak Irak yönetimi 1984 Protokol'n iptal etmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1926-1990 yılları arası Türkiye Irak ilişkileri ve Kürt sorunu incelenmiş, bu doğrultuda da, “Kürt sorununun Türkiye-Irak ilişkilerine etkisi ne olmuştur?”, “Türkiye ve Irak’ın iç politikasında Kürt sorunu bağlamında yaşanan gelişmelerin iki ülke ilişkilerine etkisi nedir?” sorularına yanıt aranmıştır. Çalışma somumda bu bağlamda şu genel değerlendirmeler yapılabilir:

Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma süreci, bazı milliyetçi akımları da beraberinde getirmiştir. Kürt milliyetçiliği de sınırlı da olsa bu ortamda kendini ifade etme imkanı bulmuştur. Diğer yandan Savaş sonrası Ortadoğu’da siyasi haritaların yeniden çizildiği ve Osmanlı bakiyesi toprakların yeniden paylaşıldığı koşullarda Kürt sorunu da önemli bir dinamik olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Mezopotamya topraklarını işgal eden Britanya, Mütareke sonrasında da özellikle Musul bölgesini ele geçirmesi ile birlikte, yerel Kürt liderlerin talepleriyle de karşı karşıya kalmıştır. Önceleri Britanya, Kürt politikası çerçevesinde otonomiden bağımsızlığa farklı seçenekleri masada bulundurmuş, bunun ötesinde Britanya’nın yeni Irak politikasında karar vericilerin ortak bir görüşü olmamıştır. Fakat Britanya’nın çıkarları, o dönemde dünyadaki politik dengeler ve Kürtlerin yaşadığı bölgenin petrol kaynakları bakımından zengin olması, bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını önlemiş ve güney Kürtleri, Milletler Cemiyeti Misakı’na dayanılarak Britanya mandası altında kurulan Irak devletinin egemenliği içersine alınmıştır. Aynı tarihlerde de Anadolu’da Milli Mücadele sürecine liderlik eden Kemalist hareket ise Kürt bağımsızlığına karşı tutum almıştır. Kemalist hareket tarafından bu süreçte Milli Mücadele’de Kürtlerin de desteğinin alınabilmesi için “Türk ve Kürtlerin ortaklığı”

ve İslam unsuru gibi söylemler öne çıkarılırken, Britanya'nın bir Ermenistan devleti kuracağı, hilafet ve saltanatın kurtarılması gibi temaları da sıkça siyasi argümanlar olarak kullanılmıştır. Bütün bunların yanı sıra, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sevres Antlaşması'nın 62, 63 ve 64.maddeleri Anadolu'daki Kürtlere yönelik teritoryal özerklik ve uzun vade de bağımsızlık yolu açmakla birlikte, Antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. Kemalist hareketin temel hedefi ise Sevres Antlaşması'nı boşa çıkarmak olmuştur. Diğer yandan ilerleyen süreçte Lozan Konferansı sırasında Musul meselesi nedeniyle Türkiye-Irak sınırı belirlenememiş, konu taraflar arasındaki müzakerelere bırakılmıştır. Bilhassa 1922 ile 1926 yılları arasında Türkiye ile Britanya arasındaki temel rekabet ve çatışma alanı Musul meselesi olmuştur. Bu arada Türkiye'nin iç politikasında ulus devlet inşa süreci ve bu bağlamda Türk kavramının ortak bir kimlik olarak ifade edilmesi ve Türk-Kürt unsurlar arasında ortak bir bağ sağlayan "hilafet" makamının da kaldırılması, Kürt aşiretlerin ve politikacılarının Ankara ile bağlarının kopmasına neden olmuş, bu çerçevede Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Gerek Şeyh Sait İsyanı, gerekse Britanya'nın Miletler Cemiyeti'ndeki ağırlığı gibi nedenler Musul sorununun 1926 Ankara Antlaşması ile birlikte Britanya lehine çözüme kavuşmuştur. Böylece 1921 Ankara İtilafnamesi, 1923 Lozan Antlaşması ve 1926 Ankara Antlaşması ile Kürt halkının yaşadığı coğrafya 4 ayrı devletin egemenlik alanına girmiştir. Bu durum, Kürt sorununu tek bir devletin sorunu olmaktan çıkartmış ve meselenin bölgesel hatta zaman zaman uluslararası bir sorun haline gelmesine neden olmuştur. Bu nedenle 1926 Ankara Antlaşması'nın önemli bir bölümü sınır güvenliğini ilgilendiren maddelere ayrılmıştır. Bunun yanı sıra bu Antlaşmanın bir diğer önemi ise, Türkiye-Irak arasında daha sonraki yıllarda

imzalanan bu kapsamdaki antlaşma ve protokollere genel bir referans çerçeve oluşturmasıdır.

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye-İrak ilişkileri genel anlamda olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. 1930 yılında Irak ile Britanya arasında imzalanan İttifak Antlaşması ile birlikte Irak'ın bağımsızlığının yolunun açılması, birebir Türkiye-İrak ilişkilerinin de gelişmesinin önünü açmıştır. Irak, Arap dünyasının liderliğini üstlenmeye çalışan ve müttefiki olan Britanya'nın çıkarları ile kendi politik hedefleri arasında denge kurma arayışına dayanan politikaları nedeniyle, Türkiye gibi komşu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu dönemde Türkiye-İrak ilişkilerinin bir diğer önemli boyutu da Kürt sorunu ve sınır güvenliği olmuştur. Çünkü her iki ülkede de 1920'li ve 30'lu yıllarda Kürt ayaklanmaları patlak vermiş, sınır boylarında aşiretlerin faaliyetleri ve kaçakçılık olgusu önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmüştür. 1937 yılında ise Türkiye-İrak-İran ve Afganistan'ın katılımıyla Sadabad Paktı imzalanmıştır. Pakt'ın 7.maddesi ile, Türkiye İran-İrak gibi ülkelerde görülen Kürt ayrılıkçı hareketlerine karşı ortak tedbir alınması da öngörülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte ise yeniden şekillenen dünya düzeninde ve iki kutuplu uluslar arası sistemde Sovyetler Birliği'nden tehdit algılayan Türkiye, Batı yanlısı bir dış politika benimsemiştir. Aynı dönemde İsrail devletinin kurulması ve Ortadoğu'da pek çok ülkenin Fransa ve Britanya gibi büyük Batılı devletlerden bağımsızlıklarını kazanmaları nedeniyle genel anlamda bölgede Batı karşıtı bir hava oluşmuştur. Bu dönemde Batı yanlısı dış politika izleyen istisna Arap ülkelerinden biri de Irak'tır. Bu nedenle soğuk savaşın ilk on yılında Türkiye-İrak arasındaki ilişkiler olumlu bir seyir izlemiştir. İlişkilerin gelişmesinde bir diğer önemli boyut

ise önceki dönemde olduğu gibi Kürt meselesi olmuştur. Irak'ta 1943-45 arası Mustafa Barzani liderliğinde bir Kürt ayaklanması patlak vermiş ve bu ayaklanma Britanya'nın yardımıyla güçlükle bastırılabilmiştir. Irak'a göre ayaklanmanın arkasında Sovyetler Birliği yer almıştır. Türkiye ise aynı dönemde, 1930'ların sonunda kırılabilen Kürt direnişlerinin tekrar canlanmasından endişe etmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin İran'daki faaliyetleri(Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin kurulması.) bir diğer tedirginlik konusu olmuştur. 1946 yılında imzalanan Türkiye-İrak Dostluk Antlaşması'nda güvenlik boyutunun öne çıkması Kürt sorunu başta olmak üzere, Türkiye ve Irak'ın pek çok konuda ortak düşündüğünü göstergesi olmuştur.

İki ülke bu dönemde Batı merkezli ittifaklar içerisinde de yer almaya özen göstermişlerdir. 1953 yılında ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in "Kuzey Kuşağı" önerisi kapsamında 1955'te oluşturulan Bağdat Paktı, Türkiye-İrak ve İran gibi ülkeleri bir araya getirmiştir. Pakt, her ne kadar, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da yayılmasını engellemeyi amaçlamış olsa da, aynı zamanda Türkiye-İran ve Irak arasında Kürt ayrılıkçılığına karşı ortak mücadele imkanı da sunmuştur.

1958 yılında Irak'ta yaşanan darbe ile birlikte Türkiye-İrak arasında ilişkilerde de kısa süre gerginlik yaşanmıştır. Türkiye açısından 1958 darbesinden kaynaklanan gelişmeler iki açıdan tedirginlik yaratmıştır. Birincisi Irak 1959 yılında Pakt'tan ayrılmış, böylece Bağdat Paktı'nda önemli bir gedik açılmıştır. Yeni Irak yönetiminin zamanla SSCB ile de yakın ilişkiler kurması Türkiye'de güneydoğudan da "komünizm tehlikesi" ile kuşatılmışlık hissi yaratmıştır. Diğer yandan Irak yönetimi ile Kürt siyasetçiler arasında sıcak ilişkilerin başlaması Türkiye'yi tedirgin eden bir başka nokta olmuştur. Nitekim, Barzani sürgünde bulunduğu SSCB'den

geri dönmüş ve diğer ülkelerdeki Kürtlerin hakların tanınması çağrısında da bulunmuş, Irak'taki yeni Anayasa, Kürtlerin de ülkenin önemli bir unsuru olduğuna vurgu yapmıştır. Bu nedenle, 1958 darbesi sonrası Türkiye-Irak ilişkilerinde bir süre soğuk bir hava oluşacaktır. Bunun yanı sıra Türkiye kendi iç politikasında da Irak Kürt hareketinin kendi ülkesindeki Kürtleri etkilemesini önleyebilmek için bir dizi tedbir de almıştır.

1960'lı ve 70'li yıllar her iki ülkede Kürt milliyetçiliğinin canlandığı bir dönem olmuştur. Irak'ta Barzani'nin Kasım yönetimi ile anlaşmazlığa düşmesi ile birlikte 1961 yılında yeni bir Kürt ayaklanması başlamış ve bu uzun soluklu mücadele çeşitli fasılalarla 1975 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde Irak'taki Kürt sorununa bölge ve bölge dışı güçler de dahil olmuştur. 1960'larda Irak Kürtlerine önceleri Sovyetler Birliği destek olurken, Irak yönetimi ve Kürtler arasında 11 Mart 1970'te özerklik antlaşmasının imzalanması ve Sovyetler Birliği ile Irak arasında 1972 yılında anlaşmaya varılması Sovyetler Birliği tarafından Kürt hareketine olan desteğin kesilmesine neden olmuştur. Buna karşın 1970'lerin hemen başında İran'la Irak arasında Şat-ül Arap meselesinin yeniden gündeme gelmesi, Kürt hareketine İran, İsrail ve ABD'nin destek olmasını sağlamıştır. Ancak 1975 yılında İran ile Irak arasında Cezayir Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte İran'ın Irak Kürtlerine olan desteği kesilmiş ve Irak ordusunun ayrılıkçı Kürtleri yenmesi de kolaylaşmıştır.

Türkiye'de ise aynı dönemde Kürt hareketi önceleri sol radikalizm içerisinde kendini ifade etmeye başlamıştır. Konu başlangıçta daha ziyade bölgeler arası geri kalmışlık sorunu olarak değerlendirilirken, zamanla kültürel ve politik bir milliyetçiliğe dönüşmüş ve zamanla Kürt siyasetçiler de Türkiye solundan ayrı bir

örgütlenmeye gitmişlerdir. Dönemin radikal siyasetinin yaygın olarak kullandığı silahlı mücadele yöntemini benimseyen PKK'nın da içinde olduğu bazı politik hareketler de bu konjonktürün etkisi ile 1970'lerin sonunda şekillenmeye başlamıştır.

Aynı dönemde Türkiye ve Irak'ın Kürt sorunu konusunda benzer kaygılara sahip olması, sorun karşısında iki ülkenin ortak hareket etmesini sağlamıştır. Ancak, Kasım yönetimi döneminde ilişkilerde kısa süreli gerginlikler de yaşanmıştır. 1961 yılında Irak'ta patlak veren Kürt isyanı sırasında Irak ordusunun ayaklanmayı bastırmak için yürüttüğü operasyonlar esnasında zaman zaman yaşanan sınır ihlalleri ve Irak uçaklarının sınırda yaptığı bombardımanlar bazı krizlere neden olsa da 1963'ten sonra Irak'ta Baas ağırlıklı bir yönetimin işbaşına gelmesi ve yeni yönetimin komünistleri tasfiye etmesi ilişkileri yeniden düzelmesini sağlamıştır. Kimi kaynaklara göre yeni yönetimle Türkiye ve İran arasında, Kürt ayaklanmasının bastırılabilmesi için ortak bir operasyon da planlanmış, ancak Sovyetler Birliği'nin duruma müdahale etmesi ile böyle bir operasyon önlenmiştir.

1975 yılında Irak Kürt hareketinin yenilgiye uğraması ile birlikte Türkiye'ye mülteci akını yaşanmıştır. Bu gelişme karşısında Türkiye, Irak'la işbirliği çerçevesinde mültecilerin kendi topraklarına girmesine izin vermemiş ve ülkeye girenleri de geri iade etmiştir. Aynı dönemde iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin de gelişmesi Türkiye-Irak arasında Kürt sorunu konusunda yakınlaşmayı beraberinde getirmiş ve 1979 yılında ayrılıkçı hareketlere karşı ortak mücadele etme konusunda mutabakata varılmıştır.

1980'li yıllarda ise Ortadoğu'da Kürt sorununu etkileyen faktörler, İran-Irak Savaşı'nın yarattığı boşluk nedeniyle Kuzey Irak'ta Kürt grupların daha rahat hareket edebilmesi ve Irak yönetimine karşı İran'la işbirliği yapmaları, PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşerek bu bölgeden Türkiye'ye saldırılarda bulunması ve 1988 yılında Irak'ın düzenlediği Enfal Operasyonları sonucu Türkiye sınırlarında ikinci bir mülteci krizinin yaşanması gibi gelişmeler olmuştur. Türkiye özellikle PKK'nın Kuzey Irak'a yerleşmesi üzerine Irak'la 1983 Güvenlik Antlaşması ve 1984 Protokol'ünü imzalamıştır. Türkiye 80'li yıllarda bu metinlere dayanarak 1983, 1986 ve 1987 yıllarında 3 sınır ötesi operasyon düzenlemiştir. 1988 yılında yaşanan mülteci krizinde Türkiye, Irak'la ilişkilerinin bozulmaması için mültecileri ülkeye kabul etmek istememiştir. Ancak, bir süre sonra sığınmacılar ülkeye kabul edilmiş fakat mülteci statüsü tanınmamıştır. Aynı tarihlerde, Irak yönetimi ise Irak'taki Kürt grupları etkisiz kılabilmek için PKK'yla yakınlaşmış ve Türkiye'yle imzalanmış olan 1984 protokolünü de tek taraflı olarak iptal etmiştir.

Genel anlamda 1926 Ankara Antlaşması'nın imzalanmasından 1990'lı yılların başına kadar geçen süre içerisinde Türkiye-Irak ilişkilerinin en önemli boyutlarından biri de Kürt sorunu olmuştur. Her iki ülkede de bu sorunun var olması ve sorunun sınır aşan nitelik taşıması Türkiye- Irak arasında bu konuda işbirliğini beraberinde getirmiş ve iki ülke arasında kısa süreli krizler ve zaman zaman karşılıklı yaşanan kimi güvensiz durumlar dışında Kürt meselesi noktasında genel eğilim, iki ülkenin sorun karşısında müşterek hareket etmesi yönünde olmuştur. Her iki ülke de bu nedenle birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duymuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Cumhuriyet Arşivi.

ROHAN, Buttler, BURY J.P.T,LAMBER,M.E, (Edit.), **Documents on British Foreign Policy (1919-1939) First Series, Vol:9**, London, Her Majesty's Stationery Office , 1963.

Records of Iraq 1914-1966, Vol:5-6, A. De L. Rush, J.Priestland(Ad, Ed.),Cambridge, Archive Aditions, 2001.

KİTAPLAR

ABRAHAM, Ervand , **Modern İran Tarihi**, Çev. Dilek Şendil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

AKŞİN, Sina, , **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt:1 , Mutlakiyete Dmnüş(1918-1919)**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

AL LZZİ, Kahid , **The Shatt Al Arap Dispute, A legal Study**, London, Third World Center, 1981.

ALAKOM ,Rohat , **Şerif Paşa, Bir Kürt Diplomatin Fırtınalı Yılları**, İstanbul, Avesta , 1998.

ALAM, Mahboob , **Foreign Policy of Iraq Since Revolution**, New Delhi, Mittal Publication, 1994.

AREN, Sadun , **TİP Olayı (1961-71)** ,İ stanbul, Cem Yayınevi, 1993.

ARI, Tayyar, **Basra Körfezinde Güç Dengesi (1979-1991)**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, 1992.

_____, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, Bursa, MKM, 2008.

ASLAN, Mehmet Ali , **Kürt Mülteciler**, Ankara, Demokrasi Yayınları, 1988.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi: (1914-1980)**,Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.

Atatürk'ün Bütün Esreleri, Cilt:3, İstanbul , Kaynak Yayınları, 1999.

ATATÜRK, Kemal , **Nutuk**, Cilt: 3 Vesikalar,Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1969.

AYDIN, Mesut, **Türkiye ve Irak Hududu Mes'alesi**, Ankara, ASAM, 2001.

AYGÜN, Hüseyin , **Dersim 1938 ve Zorunlu İskan**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009.

BAĞCI, Hüseyin, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2007.

BALCIOĞLU, Mustafa , **İki İsyân Koçgiri, Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa**, İstanbul, Babil Yayınları, 2003.

BALLI, Rafet, **Kürt Dosyası**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993.

BARZANİ, Mesut , **Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi**, Çev: Vahdettin İnce, Cilt:2, İstanbul, Doz Yayınları, 2005.

BAŞKAYA, Fikret , **Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi**, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı, 2005.

BAYRAK , Mehmet , **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üzerine**, İstanbul, Öz-Ge Yayınları, 1993.

BEŞİKÇİ, İsmail, **Bilim Yöntem, Türkiye’de Uygulama: Türk Tarih Tezi ve Kürt Sorun**, Ankara, Komal Yayınları, 1977.

_____, **Devletlerarası Sömürge Kürdistan**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990.

_____, **Doğu Mitinglerinin Analizi**, Ankara, Yurt Yayınları, 1992

BİLGİN, Sıraç, **Barzani**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1992.

_____, **Barzani’nin Son Yılları ve Kürdistan’da Çok Partili Sistem 1975-1979**, İstanbul, Berfin Yayınları, 1993.

BİRAND, Mehmet, Rıdvan Akar, Hikmet Bila, **12 Eylül: Türkiye’nin Miladı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2006.

_____, **Apo ve PKK**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992.

BORAN, Behice, **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları**, İstanbul, Gün Yayınları, 1968.

BOZBEYLİ, Ferruh, **Parti Programları Birinci Kitap, Birinci Cilt**, İstanbul, Ak yayınları, 1970.

BÖLÜKBAŞI, Süha , **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Ankara, Dış Politika Enstitüsü ,1992.

- BRUÏNESSEN, Martin, Van,**Ağa, Şeyh, Devlet**, Çev:Banu Yalkut, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- BULUT, Faik, **Dersim Raporları**, İstanbul, Evrensel Basın Yayın, 2005.
- _____, **Kürt Dilinin Tarihçesi**, İstanbul, Berfin Yayınları, 2006.
- BURKAY, Kemal , **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, İstanbul, Özgürlük Yolu Yayınları, 1979.
- BUZOĞLU, M.Hüseyin, **Körfez Savaşı ve PKK**, Ankara, Strateji Yayınları, t.y.
- CABBAR, Faleh. A., **Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş**,Çev.Hikmet Halis, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004.
- CANATAN,Yaşar , **Türk-Irak Münasebetleri (1932-1959)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- CELİL, Celile ve diğeri, **Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi**, Çev: M.Aras, Peri Yayınları, 1998.
- CHAZAN, Naomi(Ed.), **İrredentism and İnternational Politics**, Boulder-Colorado, Lynne, Rinner Publishers, 1991.
- CİN, Barış, **Türkiye-İran Siyasi İlişkileri(1923-1928)**,İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007.
- DAĞLI, Faysal, **Kürtlerin İç Savaşı Birakuji**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- DERSİMİ, Nuri , **Kürdistan Tarihinde Dersim**, İstanbul, Doz Yayınları, 1997.
- DIKERDEM, Mahmut, **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, İstanbul, 1977.

DÜNDAR, Fuat , **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar**, İstanbul, Çivi Yazıları / Mjora , 2000.

ECEVİT, Bülent, **Bu düzen Değişmelidir**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1968.

EDMUNDS, C.J., **Kurds, Turks and Arabs**, London, Oxford Universty Press, 1957.

EKİNCİ, Tarık, Ziya , **Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu**, İstanbul, Küyerel Yayınları, 1997.

ERSANLI, Büşra, **İktidar ve Tarih, Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin oluşumu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

ERSEVER, A.Cem, **Üçgendeki Tezgah**, Ankara, Kiyap Yayınları, 1993.

FACWETT, Louise, L’strange, **İran and The Cold War, The Azerbaijan Crisis of 1946**, Cambridge, Cambridge Universty Press, 1992.

FIRAT, H, **Ulusal Sorun ve Devrim**, İstanbul, Eksen Yayıncılık, 1999.

FROMKİN, David, **Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı**, Çev: Mehmet Harmancı, İstanbul, Epsilon, 2004.

Genocide in Iraq The Anfal Campaign Against The Kurds, A Middle East Watch Report, New York, Washington, Los Angeles, London, Human Rights Watch, 1991.

GERGER, Haluk, **ABD, Ortadoğu, Türkiye**, İstanbul, Ceylan Yayınları, 2006.

GOLOĞLU, Mahmut , **Milli Mücadele Tarihi-1 Erzurum Kongresi,İstanbul,**
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

GÖKTAŞ Hıdır, **Kürtler 1 İsyân ve Tenkil,** İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991.

GÖKTAŞ Hıdır, **Kürtler 2, Mehabad'dan 12 Eylül'e,** İstanbul, Alan, 1991.

GÖLDAŞ, İsmail , **Lozan, Biz Türkler ve Kürtler,** İstanbul Avesta, 2009.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem , **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1971,**
Ankara, Sevinç Matbaası, 1974.

GÖZTOKLUSU, Murat, **Musul Özdemir Harekatı,** İstanbul, Pozitif Yayıncılık
2008.

GÜLDEMİR, Ufuk, **Çevik Kuvvet Gölgesinde Türkiye 1980-1984,** İstanbul,
Tekin Yayınevi, 1986.

HACI, Şariş, **Kerkük'ün Araplaştırılması,** İstanbul, Doz Yayınları, 2006.

HEPER, Metin, **The State and The Kurds The Question of Asimilation,** Palgrave
Macmillan, New York, 2007.

Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas Irkçılığı, İstanbul, Komal Yayınları, 1975.

Irak'taki Türkmen Varlığı, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000.

İBA, Şaban, **Sevr'den Lozan'a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket,** Ankara Özgür
Üniversite Kitaplığı, 2008.

JAWAD, Sa'ad , **Iraq and The Kurdish Question 1958-1970,** London İthaca,
1981.

JWAİDEH, Wadie , **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, Çev.

İ.Çekem, A.Duman, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

JR EAGLETON, William , **The Kurdish Republic of 1846**, London, New York,

Toronto, Oxford Universty Press, 1963.

KAHRAMAN, Ahmet , **Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil**, İstanbul, Evrensel

Basın Yayın, 2004.

KAHYA, Mustafa , **Ulusal Sorun, Sömürgecilik ve Kürt Sorunu**, Ankara,

Erginbay Yayıncılık, 2008.

KALMAN,M, **Ağrı Direnişleri (1926-1930) Belge, Tanık ve Yaşayanlarıyla**,

İstanbul, Peri Yayınları, 1997.

KARACA, Emin , **Ağrı Eteklerinde Ateş**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991.

KARACA Oğuz , **Lozan'dan Bugüne Musul-Kerkük ve Kuzey Irak**, İstanbul,

Resital Yayınları, 2007.

KARPAT, Kemal , **Turkey's Foreign Policy in Transition**, Leiden,: E.J.

Brill, 1975.

KAYMAZ, İhsan, Şeref, **Musul Sorunu(Petrol ve Kürt Sorunlarıyla Bağlantılı**

Tarihsel, Siyasal Bir İnceleme, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2003.

KAYNAK, Muhteşem, ve.diğerleri, **Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)**,

Ankara, Tanmak Yayınları, 1992.

KERR, Malcolm, **The Arap Cold war (1958-1964)**, Oxford, Oxford University

Press, 1965.

KHADURİ, Majid (ed.), **Major Middle Eastern Problems İn International Law**,
Washington, American Enterprise İnstitute for Public Policy Research, 1972.

KIZILTOPRAK, Z.Abidin, **Türki Korkunun Anatomisi: Irak Kürdistan'ı ve Etkileri**, İstanbul, Doz Yayınları, 2005.

KİRİŞÇİ, Kemal, **The Kurdish Question and Turkey, An Example of Trans State Conflict**, London ; Portland, Or. : Frank Cass , 1997.

KOÇAK, Cemil, **Umumi Müfettişlikler 1927-1952**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

KUNIHOLM, Bruce, **The Origins of the cold war in the Near East ; great power conflict and diplomacy in Iran, Turkey and Greece**, Princeton, Princeton Univesrty Press, 1980.

KURUBAŞ, Erol , **Başlangıcından 1960'a Değın Kürt Sorunun Uluslar arası Boyutu**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1997.

_____, **1960'lardan 2000'lere Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu ve Türkiye**, Ankara, Nobel Yayım Dağıtım, 2004.

KUTLAY, Naci , **21.Yüzyıla Girerken Kürtler**, İstanbul, Peri Yayınları, 2002.

_____, **49'lar Dosyası**, İstanbul, Fırat Yayınları, 1994.

_____, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara, Beybün Yayınları, 1992.

KUZU, Burhan, **Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi**, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları, 1993.

KÜÇÜK, Yalçın, **Sırlar**, İstanbul, İthaki Yayınevi,2004.

_____, **Kürtler Üzerine Tezler**, İstanbul, Dönem Yayınevi, 1990.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer , **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketleri**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1982.

_____ **Türk-İngiliz İlişkileri(1918-1926)**, Ankara, AÜSBF Yayınları,1978.

_____ , **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası** 1945-1970,Ankara, A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972..

LAZAREV, M,S, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**,Çev:Mehmet Demir
Ankara, Öz-Ge Yayınları, 2000.

LUNDGREN, Asa , **İstenmeyen Komşu: Türkiye'nin Kürt Politikası**, Çev.
Necla Ülkü Kuglin, İstanbul, Kitapyayınevi, 2008.

LAQUBUR, Walter , **The Soviet and The Middle East**, New York,
Frederick.A.Preager Publisher, 1959.

MANAFY, A, **The Kurdish Political Struggles in Iran, Iraq, and Turkey, A
Crtical Analysis**, Lanham, Universty Press of America, 2005.

MARCUS, Aliza , **Kan ve İnanç PKK ve Kürt Hareketi**, İstanbul, İletişim
Yayınları, 2009.

MCDOWALL, David, **Modern Kürt Tarihi**, Çev.Neşenur Domaniç, İstanbul,
Dpruk Yayıncılık , 2004.

MERAY, Seha,L; OLCAY, Osman, **Osmanlı'nın Çöküş Belgeleri-Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1977.

_____ **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım:1. Cilt:1, Kitap:1**, Ankara, AÜSBFY, 1969.

MUFTİ, Malik , **Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq, Sovereign Creations**, New-York-London, Cornell Universty Press, 1996.

MUMCU, Uğur , **Kürt İslam Ayaklanması**,Ankara Um-Ag Yayınları, 1997.

_____, **Kürt Dosyası**, İstanbul, Tekin Yayınları, 1993.

MÜTERCİMLKER ,Erol, ÖKE Mim Kemal , **Düşler ve Entrikalar Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, İstanbul, Alfa, 2004.

O'Ballance ,Edgar , **The Kurdish Revolt 1961-1970**, London, Fabe and Faber ltd, 1973.

OLSON, Robert.W, **The Kurdish Question And Turkish-İranian Relations**, Costa Mesa, Calif. : Mazda Publishers, 1998.

_____, **The Emergency Of Kurdish Nationalism and The Sheik Said Rebellion 1880-1925**, Austin, Universty of Texas Press, 1991.

_____,**Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004**, Çev:Kezban Acar, Ankara, Babil, 2004.

ORAN, Baskın(Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler Yorumlar**,Cilt:1 İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

_____, **Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1990.

ÖKE, Mim, Kemal, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.C.Noel'in Faaliyetleri**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988

_____, **Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926**, İstanbul Bilge Karımca Yayınları, 2002.

ÖZCAN, Nihat, Ali, **PKK(Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi** Ankara, ASAM Yayınları, 1999.

ÖZDAĞ, Nihat, Ali, **Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları : 1984'den Bugüne**, İstanbul, Pegasus , 2008.

ÖZNUR, Hakkı, **Çahşların Savaşı: Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul Kerkük Meselesi**, Ankara, Altıncüce Yayınları, 2003.

ÖZOĞLU, Hakan, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.

PERİNÇEK, Doğu, **Kurtuluş Savaşı'nın Kürt Politikası**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

POLK, William.R, **Irak'ı Anlamak**, Çev:Nurettin Elhüseyn, İstanbul, NTV Yayınları, 2007.

QASİMİO, Abdurrahman , **İran Kürdistan'ı**, İstanbul, Belge Yayınları, 1991.

SALLUCİ, İlarıo, **Irak'ta Solun Tarihi, Komünist Partisi, İşçi Hareketleri ve Sol**, Çev:Osman Akınbay, İstanbul, Agora Kitaplığı 2005.

SELEK, Sabahattin, **Milli Mücadele: Ulusal Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Kitaplığı,
(t.y.).

Settlement Of Kurdihs Problem in Iraq, Bağdat, Ath-Thawra Publications, 1976.

SEVER, Ayşegül, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu**,
İstanbul, Boyut Yayınları, 1997.

SHEMES, Haim, **Soviet-Iraqi Relations 1968-1988: In The Shadow of The Iran-
Iraq Conflict**, Boulder, CO, 1992.

SHKARA, Ahmad Abdul Razzaq , **Iraqi Politics, 1921-1941 The İnteraction
Between Domestic Policy and Foreign Policy**, London, Laam l.t.d, 1987.

ŞİMŞİR, Bilal, **Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler**, Ankara, Bilgi Yayınevi,
2004.

_____ , **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları Cilt:2**, Ankara TTK Yayınları,
2001.

ŞİRVAN(Dr.), **Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali**, Stocholm,
APEC Yayınları, 1997.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt:7i İstanbul İletişim
Yayınları, 1988.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Cilt:1**, Ankara, TTK
Yayınları, 2000.

_____ **Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye, Olaylar Kronolojisi(1945-1975)**,
İstanbul, 1997.

_____ **Türkiye'nin Uluslar arası Siyasal Bağlıları Cilt:2 (1945-1990)**,
TTK Basımevi, 2000.

SÖNMEZOĞLU, Faruk(Der.), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der
Yayınları, 2000 .

TAN, Altan , **Kürt Sorunu, Ya Tam kardeşlik, Yada Hep Birlikte Kölelik**,
İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.

TRİPP, Charles , **A History Of Iraq**, Cambridge, Cambridge Universty Press, 2007.

TUNAYA, Tarık, Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1-2** İstanbul, İletişim
Yayınları, 2003.

TURGUT, Hulusi, **Barzani Olayı**, İstanbul, Doğan Kitap, 2008.

USLU, Nasuh, **The Turkish American Relationship Between 1947 and 2003**,
The History of a Distintive Alliance,, New York, Nova Science Publishres,
2003.

ÜSKÜL, Zafer, **Olağanüstü Hal Üzerine Yazılar**, İstanbul, İlknokta, 2003.

XIDOYE, Mihoyan, Şakirê, **İki Savaş Arasında Irak'ta Kürt Sorunu**, Çev..
J.Silov, Uppsala, Jina Nü Yayınevi, 1990.

YAVUZ, Turan, **ABD'nin Kürt Kartı**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1993.

YAZICI, Nevin , **Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu 1926-1955**, İstanbul, Ötüken
Neşriyat, 2010.

YEĞEN, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul, İletişim Yayınları,
2009.

YILDIZ, Ahmet, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

MAKALELER

AKGÜL, Suat, “Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 13, (Mart 1992). s.15-32

ALTUĞ, Seda, “Misak-ı Milli: Sınırları Zorlayan Tartışmalar.” **Toplumsal Tarih**, Cilt:19, Sayı: 118, (Ekim 2004), s.50-54.

BEŞİKÇİ, İsmail, “Hapisteki DDKO Devrimci Doğu Kültür Ocakları”, Kovara **Legerin Ü Lekoline Dergisi**, Bejmar-Sayı:5, (2006), s.1-13 .

BELGE, Murat, “Kart-Kurt teorisinin tarihçesi”, Taraf, 13 Eylül 2009.

BİLGİN, Mustafa Sıtkı , “Yakın Dönem Türk-İrak İlişkilerinde Güvenlik Faktörünün Etkisi (1926-2002) **21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği** içinde Ümit ÖZDAĞ(Haz.) , Cilt:2 , Ankara:, ASAM, 2003, s.191.

BİSKER, Michael., B. , “Turkey and The Middle Eastern Neighbours” , **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol: 15, No:5, (Spring 1992),s54-57.

BÖLÜLBAŞI, Süha, “Turkey Copes With Revolutionary İran”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, vol:13, no:1-2,(1989), s.94-95.

ÇETİNSAYA, Gökhan, “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri (1926-1938)”, **Avrasya Dosyası(İran Özel Sayısı**, Cilt:3, Sayı:5, (1999), s.148-160.

DUMAN, Sabit, "Irak: Bir Ulus Yaratma abaları.", **Irak Dosyası-2** İçinde, Ali Ahmetbeyoğlu(Yayına Haz.), TATAV Yayınları, 2003, s.46.

EROĞUL, Cem, "ok Partili Dönemin Kuruluşu 1945-71", **Geçiş Sürecinde Türkiye** İçinde E.Ahmet Tonak(Der.), İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s.115.

ESKANDER, Saad, "Britain's Policy in Southern Kurdistan: The Formation and the Termination of the First Kurdish Government, 1918-1919", **British Journal of Middle Eastern Studies**, Vol: 27 No:2, (2000) s.139-163.

GÖNLÜBOL, Mehmet, "USA, NATO and Turkey", **Turkey's Foreign Policy in Transition** içinde, s.13-25.

GUNTER, Michael.M., "Transnational Sources of Support for the Kurdish Insurgency in Turkey", **Conflict Quarterly**, (Spring 1991), s.10-17.

GÜRKAN, İhsan, "Turkish-Iraq Relations The Cold War and its aftermath", **Turkish-Review of Middle East Studies**, sayı:9, (1996) , s.43.

İBA, Şaban, "Kemalizm ve Türk-İslam Sentezi", **Özgür Üniversite Forumu**, Sayı:30, (Nisan-Haziran 2005), s.109-115.

KENNETH, Love , "Pact for The Northern Tire", **The Middle East In The Cold War** içinde, MCCLELLAN, Grant, S(Ed.), New York, H, W, Wilson, 1956,s45-68.

KURUBAŞ, Erol. "Irak Kürtlerinin Dış Destek Açmazı: Büyük Umutlar ve Hayal Kırıklıkları", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 1, S. 3 (Mart 2009),s.42-49.

_____, “Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri” ,**Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Cilt:8, Sayı: 1 (2009),s.40-42.

_____,“Irak Kürt Hareketi İç Çekişme, Dış Destek-Ayaklanma”, **Irak Krizi 2002-2003** içinde, Ümit Özdağ ve diğerleri(Der.), ASAM Yayınları 2003, s.25-27.

KÜÇER, Mehmet, “Ağrı İsyan(1926-1930)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:14, Sayı: 2,2004, s.378-388.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer , “Türk-Irak İlişkilerinde Son Gelişmeler”, **AÜSBF Dergisi**, Cilt:27, Sayı:4, (1972), s.247-248.

LAURENS, Henry , “Yakındoğu Nasıl Paylaşıldı?”, Çev: Tülay Claude Güvenç, **Le Monde Diplomatique Türkiye**, Sayı:3, (15 Nisan- 15 Mayıs 2003), s.11-17.

LLASE ,Richard, “The Baghdat Pact: Cold War or Colonialism”, **Middle Eastern Studies**, Vol: 27, No:1, (January 1991), s.140-155.

MANGO, Andrew, “Ataturk and Kurds”, **Middle Eastern Studies**, Vol.35, No.4, (1999), s.2.

ORAN, Baskın, “Lozan’ın Azınlıkların Korunması Bölümünü Yeniden Okurken.” , **AÜSBFD**, Cilt:49, No:3-4, 1994), s.285-289.

_____, “Dersim İsyan Etmedi”,Radikal 2, 29.11.2009

_____, “Kürt Milliyetçiliğinin Diyalektiği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:4, **Milliyetçilik** içinde, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.876.

PARASILİTİ, Andrew T., “Iraq Military Containment of İran”, **Journal of South Asian and Middle Eastern Studies**, Vol:13, No:1-2, (1989), s.s.128-145

REÇBER, Kamuran , “Türkiye’nin Irak’ın Kuzeyinde Sınır Ötesi Operasyon ve Sıcak Takip Hakkı”, **Uluslar arası Hukuk ve Politika**, Cilt:3, No:9, (2007), s.21.

RUBİN,Avshalom H. “Abd al-Karim Qasim and the kurds of Iraq: Centralization, resistance and revolt, 1958-63”, **Middle Eastern Studies**, Vol:43, No:3,(May 2007) , s.355 – 359.

SALİH, Halid, “Bir Azınlığın Şeytanlaştırılması Irak Kürtleri Örneği”, **Ortadoğu’da Azınlıklar İçinde**, Kirsten, E.Sohulze vd(Ed.), İstanbul, Totem Yayınları, 2006, s.122.

SOYSAL,İsmail, “1955 Bağdat Paktı”, **Bellekten**, Cilt:15, Sayı:212, (Nisan 1991), s.181-184.

TANÖR, Bülent, “sıkıyönetim”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde Cilt:4 İstanbul, İletişim Yayınları 1984 s.953.

YEĞEN,Mesut, “Türkiye Solu ve Kürt Sorunu”, **Müstakbel Türk’ten Sözde Vatandaşa içinde**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s.160-161.

GAZETE VE DERGİLER

Aktüel

Aydın Tarihi

Hürriyet

Milliyet

Nokta

Radikal 2

Taraf

Toplumsal Tarih

TEZLER

KUBAL, Ayfer Yazgan , Britanya İmparatorluğu'nun Irak Dış Politikası 1914- 1932,

Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008(Yayımlanmamış
yüksek lisans tezi).

USHEWOOD, Robin, Michelle, World War-1 and Principles of Self Determination

A Closer Look At Kurdistan, Georgia State Universty, 2005(Yayımlanmamış
yüksek lisans tezi.).

EK-1: 1926 Ankara Antlaşması Tam Metni

TÜRKİYE İLE İNGİLTERE VE İRAK ARASINDA TÜRK - İRAK SINIRI VE İYİ KOMŞULUK İLİŞKİLERİ ANDLAŞMASI

(Traité entre la Turquie, le Royaume Uni et l'Irak, relatif à
l'établissement de la Frontière entre la Turquie et l'Irak)

Ankara, 5 Haziran 1926

(Metin)

Bir yandan,

Türkiye Sayın Cumhurbaşkanı,

Ve öte yandan,

Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, Denizaşırı Britanya Ülkeleri Yüce Kralı ve Hindistan İmparatoru ile Yüce Irak Kralı;

Lozan'da imza edilen 24 Temmuz 1923 günlü Andlaşmanın Türkiye ile Irak arasındaki sınırın belirlenmesine ilişkin hükümlerini göz-önünde tutarak, Irak'ı bağımsız bir Devlet ve onunla İngiltere arasında yapılmış 10 Ekim 1922 ve 13 Ocak 1926 günlü Andlaşmalara dayanan özel ilişkileri tanıyarak, sınır bölgesinde aralarındaki uyum ve anlayışı bozabilecek her türlü olayı önlemek isteğiyle;

Bu konuda bir Andlaşma yapmağa karar vermişler ve aşağıda yazılı yetkili Temsilcilerini atamışlardır.

Türkiye Cumhuriyetinin Sayın Başkanı :

İzmir Milletvekili ve Türkiye Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanı,
Sayın Dr. Tefik Rüştü;

Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı, Denizaşırı Britanya Ülkeleri Yüce Kralı ve Hindistan İmparatoru :

Yüce Britanya Kralının Türkiye Cumhuriyetindeki Büyükelçisi ve olağanüstü Temsilcisi Sayın Sir Ronald Charles Lindzey, K.C.M.G., C.B.C.V.D.;

Irak'ın Yüce Kralı :

Irak Ulusal Savunma Bakan Vekili Albay Sayın Nuri Said.,
S.M.J.D.S.O.

Adıgeçenler, geçerli ve yöntemine uygun yetki belgelerini veriştikten sonra, aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır.

BİRİNCİ KESİM

Türkiye ile Irak arasındaki Sınır

Madde 1. Türkiye ile Irak arasında sınır, Milletler Cemiyetinin 29 Ekim 1924 günlü oturumunda kararlaştırılmış çizgiye uygun olarak, aşağıdaki biçimde kesinlikle belirtilmiştir.

(Brüksel Sınır Çizgisinin Tanımı)

- Eklidir -

Bununla birlikte, sözkonusu bu sınır Aşuta ve Alamun güneyinde, bu iki yeri birbirine bağlayan yolun Irak topraklarından geçen kesimini Türk toprakları içinde bırakmak üzere, değiştirilmiştir.

Madde 2. Son Fıkrası saklı kalmak üzere, 1. Madde ile belirlenen sınır çizgisi işbu Andlaşmaya bağlı 1/250.000 ölçeğindeki harita üzerinde gösterilmiştir.

Metin ile harita arasında aykırılık görülürse metin geçerli olacaktır.

Madde 3. Birinci Maddede tanımlanan sınır çizgisini toprak üzerinde işaretlemek üzere bir Sınır Komisyonu kurulacaktır. Bu komisyon Türkiye Hükümetince atanacak iki ve Britanya ve Irak Hükümetlerince ortaklaşa atanacak iki yetkili temsilci ile, kendisi kabul ederse, İsviçre Cumhurbaşkanınca İsviçre uyruklu bir başkandan oluşacaktır. Komisyon en kısa sürede ve en geç bu Andlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak 6 ay içinde toplanacaktır. Komisyonun kararları çoğunlukla alınacak ve buna tüm Bağlı Yüksek Tarafların uyması gerekecektir.

Sınır Çizimi Komisyonu, her durumda, işbu Andlaşmadaki tanımları en yakın biçimde izlemeğe çalışacaktır. Komisyonun giderleri Türkiye ve Irak arasında eşit olarak bölüşülecektir. İlgili Devletler, Komisyonun görevini yapabilmesi için, gerekli yerleşme, işçi, gereçler (kayıklar, işaret taşları) ile ilgili tüm konularda, gerek doğrudan doğruya, gerek yerel makamlar eliyle, ona yardım etmeği yükümlenirler.

Sözkonusu Devletler, bundan başka, Komisyonca konulacak ni-rengi noktalarına, sınır işaretlerine, kazık ve öbür işaretlere uymayı yükümlenirler.

Sınır işaretleri birinden öteki görünebilecek biçimde konulacak ve üzerlerine sayısı yazılacaktır. Bunların yerleri ile sayıları bir harita üzerinde gösterilecektir.

Sınırın belirlendiğini gösteren kesin tutanak ve ona ekli haritalar ve belgeler üçer örnek olarak düzenlenecek ve bunlardan ikisi sınırdaş devletlerin hükümetlerine, üçüncüsü ise, aslına uygunluğu onaylanmış örnekleri Lozan Andlaşmasını imzaeden Devletlere sunulmak üzere, Fransız Cumhuriyeti Hükümetine verilecektir.

Madde 4. Birinci Madde uyarınca Irak'a bırakılan topraklardaki halkın uyrukluğu sorunu Lozan Andlaşmasınının 30-36. Maddelerine göre çözüme kavuşturulacaktır.

Bağıtlı Yüksek Taraflar Lozan Andlaşmasınının 31., 32. ve 34. Maddelerinde öngörülen seçme hakkının bugünkü Andlaşmanın yürürlüğe konulduğu günden başlayarak iki ay süre için geçerli olabileceğini kararlaştırmışlardır.

Bununla birlikte, Türkiye sözkonusu halktan seçme haklarını Türkiye uyrukluğu için kullananların işbu haklarını tanıma konusunda serbestliğini saklı tutar.

Madde 5. Bağıtlı Taraflardan her biri 1. Maddede belirlenen sınır çizgisinin kesinliğini ve bozulmazlığını kabul ederek, bunu değiştirmeği amaçlayan her hangi bir girişime geçmekten sakınmayı yükümlenir.

İKİNCİ KESİM

İyi Komşuluk İlişkileri

Madde 6. Bağıtlı Yüksek Taraflar, bir ya da bir kaç silâhlı kişinin sınır bölgelerde yağmacılık ya da eşkıyalık yapmak amacıyla girişecekleri hazırlıklara ellerindeki tüm olanaklarla karşı koymağı ve bunların sınırdan geçmelerini önlemeği karşılıklı olarak, yükümlenirler.

Madde 7. 11. Maddede yazılı yetkili memurlar sınır bölgesinde yağmacılık ya da eşkıyalık yapmak üzere bir ya da bir kaç silâhlı kişinin hazırlıklarda bulunduğunu öğrendiklerinde, bunu karşılıklı olarak ve ivedilikle birbirlerine bildireceklerdir.

Madde 8. 11. Maddede yazılı yetkili memurlar, buldukları yerlerde yapılmış olabilecek tüm yağmacılık ve eşkıyalık eylemlerinden, karşılıklı olarak, birbirlerine haber vereceklerdir.

Haber verilecek Taraf memurları, ellerindeki tüm olanakları ile bunları yapanların, sınırdan geçmelerini önlemeğe çalışacaktır.

Madde 9. Silâhlı bir ya da bir kaç kişi sınır bölgesinde bir ağır ya da hafif suç işledikten sonra öteki sınır bölgesine sığınmağı başarırca oranın makamları bu kişileri silâhlarıyla ve yağma ettikleri eşya ile birlikte, uyruğu bulunduğu Tarafın makamlarına teslim etmek üzere, yasa uyarınca tutuklamak zorundadır.

Madde 10. Andlaşmanın işbu Kesiminin uygulandığı sınır bölgesi Türkiye'yi Irak'tan ayıran tüm sınır ile bu sınırın iki yanında 75 Km. derinliğindeki topraklardır.

Madde 11. Andlaşmanın işbu kesimini uygulamakla görevli, yetkili memurlar şunlardır :

Genel işbirliğini düzenlemek ve alınacak önlemlerin sorumluluğunu üstlenmek üzere;

Türkiye tarafından : Sınır Askersel Komutanı.

Irak tarafından : Musul ve Erbil Mutasarrıfları.

Yerel bilgilerin ve ivedi bildirimlerin verişimi için;

Türkiye tarafından : Valilerin onamı ile atanacak memurlar.

Irak tarafından : Zako, Amadiye, Tibar, Rovandoz Kaymakamları.

Türkiye ve Irak hükümetleri gerek 13. Maddede sözü edilen Sürekli Sınır Komisyonu aracılığı ile, gerek diplomasi kanalından birbirine haber vererek, yönetsel nedenlerle, yetkili memurların çizelgesini değiştirebilirler.

Madde 12. Türkiye ile Irak memurları, öteki Taraf uyruğundan olup kendi toprakları üzerinde bulunan aşiret beyleri, şeyh ya da öteki üyeleri ile resmi ya da siyasal niteliğe sahip her türlü iletişimden kaçmacaklardır. Bağlı Taraflar, sınır bölgesinde öteki Devlete karşı yöneltilmiş hiç bir propaganda örgütüne ve kuruluşuna izin vermeyeceklerdir.

Madde 13. Andlaşmanın işbu Kesiminin hükümlerinin uygulanmasını kolaylaştırmak ve genellikle sınır üzerinde iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmek üzere, zaman zaman Türkiye ve Irak Hükümetlerince karşılıklı olarak atanacak eşit sayıda memurlardan oluşan bir Sınır Komisyonu kurulacaktır.

Bu Komisyon en az 6 ayda bir kez ve, durum gerektirirse, daha çok toplanır.

Sıra ile Türkiye ve Irak'ta toplanacak olan bu Komisyon, Andlaşmanın bu Kesiminin hükümlerinin yerine getirilmesine ilişkin işleri ve

İlgili sınır bölgeleri memurlarınca üzerinde anlaşma sağlanamayan öbür her türlü sınır sorunlarını dostça çözmekle görevli olacaktır. Komisyon işbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği günden sonra iki ay içinde ilk kez Zako'da toplanacaktır.

ÜÇÜNCÜ KESİM

Genel Hükümler

Madde 14. Her iki ülke arasında ortak çıkarlar alanını genişletmek amacıyla, Irak Hükümeti işbu Andlaşmanın yürürlüğe konulması gününden başlayarak 25 yıl süre ile, aşağıda gösterilen gelirlerin % 10 unu Türkiye Hükümetine ödeyecektir.

a) 14 Mart 1925 günlü ayrıcalık Sözleşmesinin 10. Maddesi uyarınca "Turkish Petroleum" Kumpanyasından,

b) Yukarıda anılan Ayrıcalık Sözleşmesinin 6. Maddesi uyarınca petrol ihraç edebilecek olan Ortaklıklardan ya da kişilerden,

c) Söz konusu Ayrıcalık Sözleşmesinin 33. Maddesi uyarınca kurulabilecek yan Ortaklıklardan.

Madde 15. Türkiye ile Irak, Dost Devletler arasında yerleşmiş yöntem uyarınca, bir suçluların geri verilmesi Andlaşması yapmak üzere ivedilikle görüşmelere girişmeği kararlaştırmışlardır.

Madde 16. Irak Hükümeti kendi ülkesinde oturan kimi kişileri, işbu Andlaşmanın imzasına dek, Türkiye lehindeki düşünce ve siyasal eylemleri nedeniyle, tedirgin etmemeği ve onlara en geniş anlamında bir genel af tanımağı yükümlenir.

Bu konuda verilmiş mahkeme kararlarının hepsi geçersiz kılınacak ve sürdürülmekte olan tüm kovuşturmalar durdurulacaktır.

Madde 17. İşbu Andlaşma, onay belgelerinin verişimiyle yürürlüğe girecektir.

İşbu Andlaşmanın İkinci Kesimi, Andlaşmanın yürürlüğe girdiği günden başlayarak 10 yıl süre ile yürürlükte kalacaktır.

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe girdiği günden başlayarak, 2 yılın sonunda Bağıt'lı Taraflardan her biri sözkonusu Kesimi kendisi açısından ortadan kaldırmak hakkına sahip bulunacaktır.

Ortadan kaldırma, onun bildirildiği günden başlayarak bir yıl sonra geçerli olacaktır.

Madde 18. İşbu Andlaşma Bağlı Yüksek Taraflarca onaylanacak ve onay belgeleri ivedilikle Ankara'da verilecektir. Andlaşmanın aslına uygun örnekleri Lozan Andlaşmasını imza eden Devletlere sunulacaktır.

Bu hükümlere olan inançla, yukarıda adları yazılı yetkili Temsilciler işbu Andlaşmayı imza etmişler ve onu mühürlemişlerdir.

Ankara'da, 5 Haziran 1926 günü, üç örnek olarak, düzenlenmiştir.

Dr. TEVFIK RÜŞTÜ R. C. LINDZEY

* * *

EK

Türkiye ile Irak arasındaki sınır,

Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisi, Milletler Cemiyetinin 29 Ekim 1924 günkü oturumunda kararlaştırılmış çizgiye uygun olarak, aşağıdaki biçimde kesinlikle belirlenmiştir.

Dicle Irmağı ile Habur çayının birleşme noktasından başlayıp Habur çayının orta çizgisi ya da talveğini izleyerek, bu çayın Hazil çayı ile birleştiği yere dek;

Siyomez'den geçen çay kavşağının kaynağına doğru 3 km. uzaklıktaki bir noktasına dek Hazil çayının orta çizgisi ya da talveği;

Bu noktadan başlayarak Siyomez'den geçen çay kolu havzasının kuzeyindeki tepeye dek doğuya doğru giden bir düz çizgi;

Bu havzanın kuzeyindeki tepeden Bilakiş dağına dek;

Bu noktadan başlayarak Bayco çayının Robozak'daki kolunun kaynağına dek;

Bu çay ile Robozak'ın doğu-güneydoğusundaki 6834 yüksekliğinden inen çayın Rodozak'ın güneyindeki kavşak yerine dek;

6834 yüksekliğindeki tepeden, onun kuzey - kuzeydoğusundaki boğaza dek bir düz çizgi;

Doğu doğrultusunu izleyerek bu boğazdan inen küçük çay talveğinin Habor çayı ile birleşme noktasına dek;

Habor çayı ağzına doğru yaklaşık 1,5 km. boyunca bu çayın Aroş ve Ceramos bölgesinden inen bir çay ile birleşmesine dek;

Bu çayı izleyerek, Kâşure'den gelen çayın kuzeyde bırakarak birincisi Ceramos'tan ve ikincisi Aroş'tan inen iki önemli kolun birleşme noktasına dek;

Bu birleşme noktasından yukarıda anılan iki kolun arasındaki suların bölündüğü çizgi üzerinde 6571 yüksekliğine doğruya doğru varan bir vâdi talveği;

Yukarıda anılan yüksekliğin doğusundaki 9063 yüksekliğine dek suların bölündüğü çizgi ve sonra Lizen çayı havzasının güney tepesi ile Ceramus'tan gelen kol havzası ve doruğunun birleşme noktasına dek;

Oradan inen Zap çayı kolu havzasının kuzey tepeleri boyunca, bu doruk çizgisi;

Özkaya'nın yaklaşık 2 km. batı-kuzeybatısındaki doruğuna dek;

Özkaya'nın yanında ve kuzey doğusunda bulunan bu doruğun Zap kolunun kaynağına dek bir düz çizgi;

Zap çayına dek bu kolun yatağı;

Zap çayı ağızına doğru Bayçoka'nın 1 km. güneyindeki bir noktaya dek;

Bebahi'nin güneyinden ve Çal'ın kuzeyinden geçen çay havzasının doruğuna dek doğru doğrultusunda;

Berican'dan geçen Zap kolunun güney doruk çizgisi boyunca uzanan ve Şilok'un batı-güneybatısında Avmarek'in kaynağına yakın bulunan noktaya dek bir düz çizgi;

Anılan kaynağa dek bir düz çizgi;

Bu kaynaktan Avmarek'in batı kolu, Kesrik ve Nervek arasındaki boğaza inen küçük çayın kavşağına dek;

Bu küçük çay, kendi kaynağına dek;

Kavşağı Nervek kuzeyindeki Avmarek'in doğu kolundan ayrılan suya dek en kısa uzaklık;

Bu su kendi ağızına dek;

Anılan kavşaktan Avmarek ile Rudbarşin sularının ayrıldığı doruk çizgisine olan en kısa uzaklık;

Bu doruk çizgisi, Şeyh Muammer yanında ve kuzeyinde bu çaya akan Rutbarşin kolunun kaynağına en yakın olan noktaya dek;

Bu kaynağa dek bir düz çizgi;

Yukarıda anılan Rutbarşin kolunun Deh'in biraz güneyinden geçerek aktığı yere dek yatağı(*)

Bu çay kendi kaynağına dek;

Bu kaynaktan Rutbarşin ve Herki'nin doğu yanındaki Şemsidinan kolu sularını ayıran doruk çizgisine dek en kısa uzaklık;

Bu noktadan işbu kolu besleyen en yakın çaya en kısa uzaklık;

Bu çay ve anılan kol, Şemsidinan suyuna dek;

Bu kavşaktan Şemsidinan suyu havzasının güney tepesine en yakın uzaklık;

Bu tepe (Boyah)'ın doğu ve kurbundan geçen Hacıbey çayı ve kolunun arasındaki doruk çizgisiyle birleşme noktasına dek;

En kısa bir düz çizgi olmak üzere Hacıbey çayına dek uzanan bu doruk çizgisi;

Hacıbey çayı kaynağına doğru İran sınırına dek;

* * *

İNGİLTERE BÜYÜKELÇİSİ SIR RONALD CHARLES
LINDZEY VE İRAK YETKİLİ TEMSİLCİSİ
NURİ SAİD PAŞA'NIN TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DIŞİŞLERİ BAKANİ Dr. TEVFİK RÜŞTÜ'YE
MEKTUP - NOTASI

Sayın Dışişleri Bakanı,

Ankara, 5 Haziran 1926

Bugün aramızda imza edilen Andlaşmanın 14. Maddesine değinerek şunu açıklarız ki, bu Andlaşmanın yürürlüğe konulmasını izleyen 12 ay içinde Türkiye Hükümeti o Maddede sözkonusu olan yıllık paylarını sermayeye çevirmek isterse, Irak Hükümetine bunu bildirecek ve Irak Hükümeti bu bildirim üzerine, 30 gün içinde, o Madde hükmünün bütünüyle yerine getirilmesi için Türkiye Hükümetine 500 bin İngiliz Lirası ödeyecektir.

Öte yandan şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türkiye Hükümeti sözkonusu yıllık payının, bir üçüncü Tarafın ödemeye hazır olabileceği

değerden daha yüksek olmamak üzere, tercihan Irak Hükümetine satınalma olanakını vermeden, elinden çıkarmamağı yükümlenir.

Verişilen işbu Notaların bugün imza olunan Andlaşmanın bütünlüleyici bir parçasını oluşturması kararlaştırılmıştır.

Bu vesiyle ile, en derin saygılarımızı yeniden sunarız.

LINDZEY

NURİ SAİD

Türkiye Dışişleri Bakanının Sir Charles Lindzey ve
Nuri Said Paşa'ya yanıtları
(Yukardaki Mektubun özdeşi)

* * *

EK-2:Telgraflar, Yazışmalar ve Diğer Belgeler

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

I. ncı Daire Umum Müdürlüğü
II. ncı Şube

U. No 86505

H. No 222

Lef

Ankara 8-5-1930

Hulâsa Cafer Paşanın Ankarayı ziyareti intibaatı hakkında

Yüksek Başvekâlete

Bağdat Elçiliğimizden alınan 16 nisan 1930 tarihli tahrirat sureti aynen aşağıya nakledilmiştir:

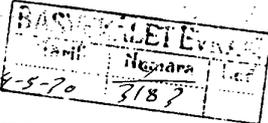
"İrak Harbiye Veziri Cafer Paşanın Ankarayı ziyaretinde ,
"orada gördüğü asarı umran ve terakki pek ziyade hayret ve
" takdirini mucip olmuştur. Bahusus Gazi Hazretleri tara-
" findan mazharı iltifat ve Irak mukadderatına dair ibraz
" buyurulan pek teveccühkârane mütalecât, Cafer Paşa'ya pek
" derin minnettarlıklar tevliit etmiştir.

"Ankarada Cafer Paşaya bütün ricali Hükümetimizin ve bahu-
" sus zâtı devletlerinin ibraz buyurdıkları iltifatlar bura
" mahafili Hükümetinde pek derin hüsnü tesirler hasil eyle-
" miştir .

"Reisülvüzera Muri Sait Paşa ile bu son günlerde vaki olan
" her mülâkatında mumaileyhin bu bapta minnettarlığını
" ve alehusus Gazi Hazretlerinin Cafer Paşaya söyledikleri
" o büyük sözlerin kendi üzerlerindeki hüsnü tesirleri izhar
" ve tekrar eylemekte olduğu marısdur."

Malûmat olmak üzere arz olunur efendim .

Hariciye Vekili

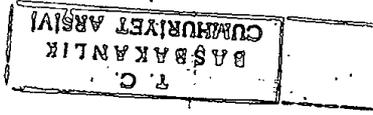
030 10 258 739 1

Cevabı muharreratı hanki daire ve şube ifadesile yazıldığından ve umumî ve hususî nüsnelerinin devri marısdur

M.M

Irak Savunma Bakanı Cafer Paşa'nın Ankara gezisindeki izlenimleri. 08.05.1930

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI

Ankara
II 2 93I
16

Sayı

31246

Ş. III 117 Ks. I
Cevap

Baş Vekâleti Celileye :

- 1930

№..... I - Şeyh Mahmut ile Irak Hükûmeti arasındaki
Gerginliğin müsademeye müncer olarak iki Irak zabıtı ile
bir kaç kürt neferinin maktul düştüğü ve şeyh Mahmut üze-
rine sevk edilen tayyarelerin hali arâziye bomba atıkları
Hakâri vilâyetinin 8/2/93I tarih ve 82 numaralı şifresile
bildirilmektedir arz eylerim efendim .

2- Baş Vekâleti celileye, Hariciye Vekâletine ve
B . E . Rs . liğine arzedilmiştir .

C.
94,

Dahiliye vekili

Hefuz

24-2-1931

S. W. W.

- 1 -

030	10			258	740	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

I. nci Daire Umum Müdürlüğü

II. nci Şube

leffi: 1 suret.

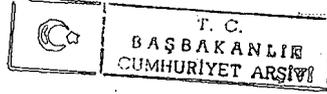
436

84

Ankara

15.2.1932

Hulâsa: Irak ile aktedilen mukavele-
ler hakkında.

Yüksek Başvekâlete

Bağdat Elçiliğimizden alınan bir tahriratta, Türkiye ile Irak arasında ahiren aktolunan mukavelenamelerin Irak muhitinde meserretle telâkki edildiği bildirilmektedir. Hükümet fırkasının naşiri efkârı olan "Sadel Aht" gazetesinde bu hususta intişar eden başmakalenin bir sureti mütercemesi malûmat olmak üzere Yüksek makamlarına arz ve takdim kılınmıştır Efendim.

MPC

Hariciye V. Vekili a

Takdim

16.2.1932

Muhammed

Hafiz

Hafiz

25-4-1932

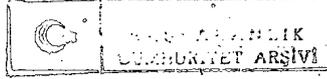
030 10 259 741 2

Cevabi muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığıнын ve umumi ve hususi numaralarının dereci mercudur.

-1-
M.N.

Türkiye ile Irak arasında 1932 yılında imzalanan antlaşmalara dair, Irak'ta yayımlanmakta olan Sadel

Aht gazetesinde çıkan bir yorumun tercümesi. 28.04.1932

Sedel-Aht Gazetesinin 13/1/1932 tarihli nüshasinden

Türkiye-İrak arasında dostluk rabitaları

Ticaret ve eyyi komşuluk muahedesinin

imzalenmesi

Eyyük ve olu reisin en son yaptığı yuce iş, Türkiye hükümetile eyyi komşuluk ve ticaret muahedelerini akt ve imza eylesidir. Bu muahedelerin dahilinde mücriminin iadesi ve her iki tarafın menafiine tealluk eyleyan diğer bazı mesail de bulunmaktadır.

" Seidiye" kabinesinin Türkiye hükümetile akdine muvaffak olduğu bu muahede, devletler arasında pek ziyade tekerrur etmekte bulunan adi ve besit muahedelerden deyildir. Elki her iki memleketi birbirine bağlayan menafi'a hümanı tesir yapan ve güzel neticelerâ sebep olan azim bir muahededir.

Hepimiz bilirizki Irak'ın şimal mitikası geçen zamanlarda Türkiye şark mintikasının deposi idi ve Irak'ın bu mitikası Türkiye şark mintikasına erzak ve sair mevadi iase ve diğer maddeler yetiştirirdi. Lusul, Erbil, Aerkük ve Suleymaniye'deki zenginlik hep Türkiye'nin menatiki şarkiyesinden gelmiştir dersek mübaleğe etmemiş oluruz.

Irak veya ecnebi mamulâtinden mühtelif kumaşlar, hububatin envai, mevaşi sair mevad ve atlar üzerine hep mezkur iki mintikada ticaret edilirdi. Fakat Türk'in yerli mamulâtini himaye için Türkiye hükümetinin vaz eylediği gümrük tarifalari ve mamulâti ecnebiye üzerine vez ettiği ağır gümrükler rusumu mevzybahs olan Irak ticaretine sekte verdi ve zenginliğin menbaini kurutti.

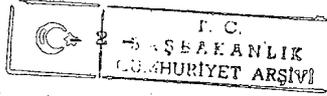
Türkiye hükümetinin Irak ithalatine karşı koyduğu mevani kaldırmağa muvaffak olmakle Nuri Paşa memleketine en büyük hizmeti ifa etmiş oluyor ve böylece Irak ticaretini uyandırarak hayir ve bereket getirran kapulari açtırmağa sebep oluyor.

Bunden sonra Irak'liler, hurmalarini, inek ve mandalarını ve güzel atlarını ve mevaşilerini Türkiyeye sevk edebilecekler ve Ankara' hükümetinin teşekkulunden beri hiç bir devlete göstermediği kolaylıklari görebilecekler.

İşte Nuri Paşa ipzal ettiği mehudati azimesile elde ettiği müade mezkur güzel faidelerden başka, dostluğuna pek arzukeş bulduğumuz ve eyyi alakalarimizin mühafazasına çalıştığımız Türkiye ile Türk milleti necibesile münasebetimizde tekviyeye hizmet etmiştir. Bu Türk millîetiki, şark milletlerinin baişi iftiharidir. Ve terakki istiyan milletlere ve medeniyet ve azmette

Mil eder.

2

534
84

Bizler Ankara hükümetile vareddiğimiz netayıcı iktisadiyeden dolayı nasıl iftihar edersek iki memleket arasındaki münasebati dostaneyi tekviye ile şark milletlerinin dünya alemine karşı böyle mukarenet temin eylemeleri sayesinde emde edilmiş olan bu güzel netivelerden dolayı dahi iftihar eyleriz.

Ankara ve Bağdat hükümetlerinin bu bapta ipzal ettikleri mesai sayesinde pek yakın bir zamanda Mesibin demir yolunun Musul'a isali mümkün olacak ve bu suretle iki tarafın manfaatlari ve münasebetleri deha sabit ve daha metin esaslara rapt edilmiş bulunacaktır.

1030 | 10 | | | 25974 | 2

3

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

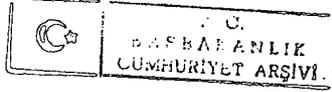
Daire Umum Müdürlüğü

I Şube

7241

277

14.1

636

Ankara 9. 10. 1932

86

Hulâsa Türkiye-İrak Muahedelerinin
Tasdikine dair:

Yüksek Başvekâlete

Memleketimiz ile Irak arasında Ankarada münakit Ticaret İkamet ve İadei Mücrimin Muahedelerinin Irak Mebusan Meclisinde tasdikleri esnasında Reisülvüzerası Sait Nuri Paşa tarafından Mecliste irat olunan nutukta Başvekil Paşa Hazretlerinin Irak işleri hakkında ibsal buyurduğu müsaadat ve Irak halkı için perverde ettiği yüksek teveccühü ve Türkiye Hükümetinin gösterdiği teshilâttan minnet ve şükran lisanile bahseylediği Bağdat Elçiliğinden alınan bir tahriratta bildirilmektedir.

Irak Reisülvüzerası tarafından irat olunan nutkun Başvekil Paşa Hazretlerine ait kısımları. leffen takdim kılınmıştır efendim.

Hariciye Vekili u

K

Takdim

10.4.1932

Hifz

25.4.1932

-3-

030	10			259	741	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

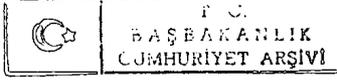
Cevabi muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının derci mereudur. - (-

Türkiye-İrak arasında imzalanan antlaşmalara ilişkiine Irak Başbakanı Nuri Said Paşa'nın Irak Parlamentosu'nda yaptığı konuşmanın tercümesi. 15.04.1932

436

86

Reisülvüzerâ Nuri Paşanın meclisi
mebusanda beyanatı ve Gazi Hazretleriyle
İsmet Paşa Hazretlerine ve Türkiye
Hükûmetine karşı minnet ve şükranları.

Efendiler,

Türkiyeye vukubulan seyyahatim hakkında ve İrak namına icraya başladığım işler hakkında, bu işlerin bir Konsolos tarafında n da ifa edilebileceği yolunda bir çok müddeiyat ve tenkitler oldu. Bunlara cevap vermek arzusundayım. Ben böyle ticaret, ikamet ve iadeyi mücrimin muahedeleri gibi muahedelerin konsoloslar tarafından akt edildiklerine dair dünya ve alem tarihinde bir vakaye tesadüf etmedim.

Elçiler ve mümessiller bu işi yapabilişler fakat konsolosların böyle mukaveleleri akt eylediklerini işitmedim. Bundan başka Ankaraya gittiğim zaman Türkiyede elçimiz yok idiki bu zat Türkiye Hükûmetile müzakerelere girişebilsin.

Efendiler,

Maksat yalnız bu üç muahede değildi. Türkiyeye azimetimde başka hedefler var idi. Onlardan birincisi Türkiye-İrak ticaret yolunun küşadı, ikincisi Türkiye pazarlarında İrak hurmalarına bir mahreç temini, üçüncüsü şimal hudutlarımız emniyetine müteallik bazı hususat idi. İşte bunlar için ciddi tedabirin ittihazına müteallik hususlarda ittifak ettik Çetelerin önüne geçmek için ittihazına ittifak eylediğimiz tedabirin icrasına bu sene başlanacaktır. İşte bu mühim üç nokta benim Ankaraya seyahatimi icap ettirdi ve bu mesail her iki tarafı memnun edecek bir surette halli iktiza eden mesaildendir.

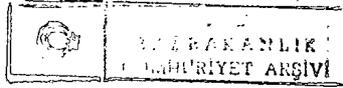
Zikir ettiğim meselelere zan ederimki ne İrak'ta nede hariçta ehemmiyet vermeyecek ve reisülvüzeranın seyahatini tenkit eyleyecek hiç bir kimse yoktur.

Bu münasebetle şarkın Reculi muazzamı olan Türkiye Cumhuriyeti

030	10			259	741	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

./.

-2-

436

86a

Reisi Hazretlerinden bizzat gördüğüm kıymetli yardımdan ve İrak halkı hakkında izhar buyurdıkları muhabbet ve teveccühten ve İrak'ın terekkiyeti ve mileli müterakkiye sırasında girmesi için vaki olan temenniyatı mahsusadan dolayı İrak milletinin minnet ve şükranını burada beyan ve takdirde yüksek meclisinizin müsaadesini talep ederim.(Alkışlar)

Türkiyenin pek büyük siması olan İsmet Paşa hazretlerinin başında bulunduğu Türkiye hükümetinden ve bu zati muhteremden her müsaadeyi gördüm ve İrak'ın menafine müteallik ve anın ilerisine dair her ne mümkün ise buldum.Bu münasebetle hissiyatımın meclisi Âlinizde tescil olunmasını arzu ederim.

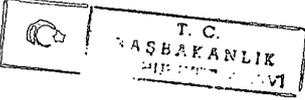
030	10			259	741	4
-----	----	--	--	-----	-----	---

-3-

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Daire Umum Müdürlüğü

II Şube

13502
639

Yüksek Başvekâlete

Ankara : 3 1932

Hulâsa : .....

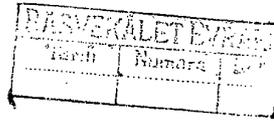
436
96

Barzan isyanının kat'i surette basdırılmasını
intaç eden Şeyh Ahmet ile etbainın tarafımızdan derdest edilmiş
olması vesilesile Irak Hariciye Veziri tarafından Hükümetinin
teşekküratına dair Bağdat Elçimize tevdi olunan tahririn müter-
cem sureti mezkûr Elçilikten gönderilmiş olmakla yüksek makamlarına
leffen takdim kılınmıştır Efendim Hazretleri.

Hariciye Vekili n.

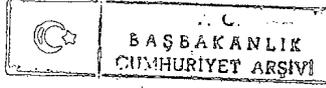
Şakir
4-8-1932

030 10 259 74 14

-2- Cevabî muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığı ve umumî ve hususî numaralarının derci mercudur. -1-

Barzanlı Şeyh Ahmet ve adamlarının yakalanması üzerine Irak Hariciye Vekili'nin teşekkür ettiği
dair belge. 03.08.1932

İrak Hariciye Veziri Cafer Paşa tarafından varit olan
25/6/332 tarihli ve 4241 numarolu tahrir tercümesidir.
26

Seyyidulvezir

Etbaindan bir hisim eskiye ile beraber kısa olmayan bir müddettenberi
usyana kıyam eden Harzan'li şeyh Ahmed'in işbu usyanını söndürmek hususunda
Muhterem Türkiye hükümeti Cumhuriyesinin kıymetli yardımlar ve azim himmetleri
ipzali ile Irak hükümetine vaki olan müzaheretinden dolayı Irak hükümetinin
şükranini takdim zimmında bana vekâlet buyur aklığınızı reca cylemekle şeref
yap oluyurum.

Türkiye Hükümeti Cumhuriyesinin cesur askerleriyle asi şeyhin yüzüne kor-
gi hududi kapamak ve bunların hududun arkasına firarları sırasında kendisini
ve etbaini derdest cylemek hususunda ittihaz cylediği tedabiri hakınane emniyet
et ve asayişten hayli zemandan beri mahrum bir mintikada mezkur emniyet ve
inzibatin iadesine ve devamına bais olacak esbap cumlesinden olmasına mebnî
bu hareket her türlü takdir ve sitayişe sezadır.

Pek faik olan takdirat ve memnuniyetimin kabul buyurulmasını reca ederim.
Efendim.

030	10			259	741	14
-----	----	--	--	-----	-----	----

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

I. Daire Umum Müdürlüğü

II. Şube

14395

578

Ankara 18 VII 1932

Hulâsa

430
93

Yüksek Başvekalet'e

Irak Sefareti Başkâtibi 27 haziran 1932 tarihinde Vekâletimize gelerek İstanbulda bulunan Sefirinden aldığı talimata tevfikân, Barzan Şeyhine karşı Irak Hükümeti tarafından yapılan harekâte teshilen tarafımızdan ittihaz olunan tedabirden ve şeyhin hükümetimize dehaletini müteakip hudut mıntikasından uzaklaştırılmış olmasından dolayı Hükümeti Cumhuriyeye Irak hükümetinin teşekküratını iblağa memur olduğunu beyan etmiş olmakla keyfiyeti yüksek makamlarına arzeylerim efendim Hazretleri

HC
MA

Hariciye Vekili

Takdim
18-7-932

H. F. J.
8-8-932

030 10 259 741 11

Cevabî muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının derci mercedür.

Irak Hükümeti'nin Barzan Şeyhi'ne karşı giriştiği Harekata katkılarından dolayı Türkiye'ye teşekkür ettiğine dair belge. 18.07.1932

Ankara'da
Ankara'9 ikinci kanun 932 de Irak hükümetile akit ve imza edilen İadei mücrimin muahedenamesi tasdiknamelerinin teatisi için Bağdat x Orta Elçimiz Tahir Lütfü Beyfendiye selâhiyet verilmesi , Hariciye Vekilliginin 18/4/933 tarih ve 32667/403 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 19/4/933 toplanışında kabul olunmuştur .

19/4/933

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bğ. V.

[Signature]

Ad. V.

[Signature]

M. M. V.

[Signature]

Da. V.

[Signature]

Ha. V.

[Signature]

Ma. V.

[Signature]

Mf. V.

[Signature]

Na. V.

[Signature]

İk. V.

[Signature]

S. İ. M. V.

[Signature]

G. İ. V.

[Signature]

Zr. V.

[Signature]

080 18 01 02 35 27 12

Irak Hükümeti ile imzalanan İadei Mücrimin Anlaşması'nın tasdiknamelerinin teatisi için Bağdat Orta

Elçisi Tahir Lütfü'ye yetki verilmesi. 19.04.1933

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAHCELAT MCDCLCGO
Şube : .....
Sayı : .....

436 5/743
12/13

Dosya işaretleri
H

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Evrakın Numarası	40468 842
Tarihi	26/7/933
Yazan memur	<i>[Signature]</i>
Yazı tarihi	29/7/933
Muavin	<i>[Signature]</i>
Beyaz eden	<i>[Signature]</i>
Beyaz tarihi	29-7-
Karşılaştıranlar	
Sadra No.	2222
Merbutatı	
Sevk tarihi	30-7-933
Kaydeden	<i>[Signature]</i>

Düşünceler

Hariciye Vekilliğinden maada
Bütün Vekilliklere , Müstakil
ve mülhak makamlara

Hükümetinizle Irak Hükümeti arasında
akit ve inza edilip 2003 ve 2039 sayılı kanunlar-
la kabul ve tasdik edilmiş olan ikamet mukavelesi
ile İadei Mücrimin Muahedenamesinin 6/7/933
tarihinde mer'iyete girmiştir efendim .

yazık

Başvekil namına

Müsteşar

Hariciye Vekilliğine C

Hükümetimizle Irak hükümeti arasında
akit ve inza edilip 2003 ve 2009 sayılı kanun-
larla kabul ve tasdik edilmiş olan ikamet
mukavelesinin ile İadei Mücrimin muahedesinin
6/7/933 tarihinde mer'iyete girdiği ~~makam~~
~~makam~~ Vekilliklerle, müstakil ve mülhak
makamlara bildirilmiştir efendim .

Başvekil namına

Müsteşar

[Signature] yazık

Başvekil Müdevvenat Matbaası

030 10 259 741 42

Irakla -Türkiye arasında ikamet ve suçluların iadesi anlaşmalarının yürürlüğe girdiğine dair tamim.

30.07.1933

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti

Ankara 26 - 7 1933

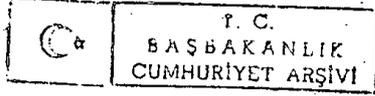
I. nci Daire Umum Müdürlüğü

Hulâsa

II. nci Şube

400/129

400/129

Yüksek Başvekâlete

Cumhuriyet Hükümetile Irak Hükümeti arasında
akit ve imza edilip 2003 ve 2039 sayılı kanunlar
ile kabul ve tasdik edilmiş olan İkamet mukavelesi
ile iadei mücrimin muahedenamesi, 6/7/1933 tarihinde
meriyet kespemiş olmakla keyfiyetten alâkadar Vekâ-
letlerin haberdar edilmesine yüksek müsaadelerini dilg
rim Efendim Hazretleri .

E. u.

Hariciye Vekili

Tamim

Muhammed

~~sgm~~

Kararlar M.

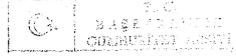
27.7.1933

030 10 259 741 42

27.7.1933 4595

-2-

6064

18

Birimi	
Gittiği Birim	
Tarih	28/6/1947 Sayı: 3/6064 Y.

ÖZET Türkiye ile Irak arasında 29/3/1966 tarihinde imzalanmış Antlaşma, ekleri, protokoller ve sözleşmelerin onayı M.E.B. D.
(Doküman yerine bonustur)

Paraf :

KONU BAŞLIĞI	
İZLEME VE FİŞ SAYISI	
1	
2	
3	
4	
5	
6	
Konu Başlıklarını Tesbit Eden	

Fişi Hazırlayan

Kontrol edilmiştir
Çöğaltılmış

030 18 01 114 45 4

1946 Antlaşması'na ilişkin bir belge. 28.06 1047

" Kürt ve Hürriyet " , " Yüksek Serdar Barzani ve Kürdistan Hürriyet " adlı Kürtçe beyannamelerin , yurda sokulmalarının yasak edilmesi ve elde edilenlerin toplattırılması; İçişleri Bakanlığının 27/9/1948 tarihli ve 57376 sayılı yazısı üzerine 1881 sayılı kanunun 2657 sayılı kanunla değiştirilen 51 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 18/11/1948 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>İsmet İnönü</i>	Devlet Bakanı Baş. Yardımcısı <i>Barış</i>	Devlet Bakanı <i>Barış</i>	Adalet Bakanı <i>Barış</i>	Milli Savunma Bakanı <i>Barış</i>
İçişleri Bakanı <i>Barış</i>	Dışişleri Bakanı V. <i>Barış</i>	Maliye Bakanı <i>Barış</i>	Milli Eğitim Bakanı <i>Barış</i>	
Bayındırlık Bakanı <i>Barış</i>	Ekonomi Bakanı <i>Barış</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>Barış</i>	Gümrük ve Tekel Bakanı <i>Barış</i>	
Tarım Bakanı <i>Barış</i>	Ulaştırma Bakanı <i>Barış</i>	Ticaret Bakanı <i>Barış</i>	Çalışma Bakanı <i>Barış</i>	

680 18 01 2 117 45 16

Kürt ve Hürriyet, Yüksek Serdar Barzani ve Kürdistan Hürriyet adlı Kürtçe beyannamelerin yurda sokulmasının yasak edilmesi ve elde edilenlerin toplattırılması kararı. 18.11.1948

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3

KARAR

12857

1950 yılında Irak'ta yayınlanan " Elmürşit " adlı Kürtçe lügatin Türkiye'ye sokulmasının ve dağıtılmasının menedilmesi; İçiş- leri Bakanlığının 5/4/1951 tarihli ve 91177-14/19816 sayılı yazısı üzere, 5680 sayılı kanunun 31 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulun- ca // 4 /1951 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

C. Bayar

030' 28 01 02 45 55 8

Başbakan <i>U. Memduroğlu</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı <i>S. D. İsmailoğlu</i>	Devlet Bakanı	Adalet Bakanı <i>B. M. M. M. M.</i>
Millî Savunma Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	İçişleri Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	Dışişleri Bakanı <i>F. Köprülü</i>	Medenî Hukuk Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	Bayındırlık Bakanı <i>R. K. K. K. K.</i>	Eko. ve Ticaret Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	Sa. ve So. Y. Bakanı <i>D. K. K. K. K.</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	Tarım Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	Ulaştırma Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>	Çalışma Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>
			İşletmeler Bakanı <i>M. H. H. H. H.</i>

Irak'ta yayınlanan Elmürşit adlı Kürtçe lügatin Türkiyeye sokulmasının yasaklanması 11.04.1951

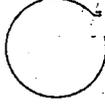
PTT

DEVLET

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yol : 50 45

Servis İşareti :

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mesuliyet kabul etmez.

SAYIN İSRET İNÖNÜ BASVEKİL ANKARA

Ziraat Bankasındaki hesabınız
İstikbalinizin sigorta policesi
Canınızın ve malınızın teminatıdır.

T. C. ZİRAAT BANKASI

Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği	Resmi	Orta Merkez	Alındığı	İmza
				Tarih	Saat		Tarih	Saat
				ANKARA BAKANLIKLAR	3079 88	16/8 18/30		

1- TÜRK DEVLETİNİN UÇAKLARI DEFAATLE HUDUT KARAKOL VE KÖYLERİMİZİ
KASITLI OLARAK BOMBALAMASI TÜRK DEVLETİ VE HUKUMETİNE VE TÜRK VATANINA
MADDİ VE BİLHASSA MANEVİ OLARAK TEGAVUZ NABİYESİNİ İZİNİYORADIR.
TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN SEREF VE HAYİYESİ İÇERİMLİ BİR DÜŞÜNCE VE
MUCADELEDEN VARESTEDİR. ALINMIS VE ALINACAK OLAN TEDBİRİN HUKUMETİNDE

PTT

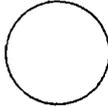
DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

TELGRAF

Yol :

Servis İşareti :

Adres :

Devlet telgraf muhaberatından
dolayı mesuliyet kabul etmez.Ziraat Bankasındaki hesabınız
İstikbalinizin sigorta policesi
Canınızın ve malınızın teminatıdır.

T. C. ZİRAAT BANKASI

Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği	Resmi	Orta Merkez	Alındığı	İmza
----------	------------	--------	--------	-----------	-------	-------------	----------	------

UZERİNDE OLAN İ.S.M.M. VASİTASIYLA İTTİHAZINI VE İLK B.M.M. İCİTİMİNDE
HUKUMET OLARAK ALINMIS TEDBİRLERİN KESİN VE KATI OLARAK MECLİSE
İZAHINI BU TURLU TEGAVUZLARA SON VERİLMEK ÜZERE GEREKLİ TESEBÜSLERİN
YAPILMASINI RICA EDERİM. KAYSERİ MİLLET VEKİLİ HUSAMETTİN GUMUSPALA +++

Muzo lunda 17-8-962

030 01

50 304 9

Stok No. 3001 - 3210 (198 X 140) 10.000.000 ad. 1962

Türk Tarih Kurumu Basımını - Ankara

2

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mesuliyet kabul etmez.		D/3		TELGRAF		Ziraat Bankasındaki tasarruflarınız istikbalinizi sağlayacak size huzur verecektir.				
Yol		Servis İşareti		Adres		ANKARA				
SAYIN		ISMET INONU		BASVEKİL		ANKARA				
Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği		Resmî	Orta Merkez	Alındığı		İmza
				Tarih	Saat	Husulî		Tarih	Saat	
BAKANLIKLAR	ANKARA	1105	107	15.8	19/00			15.8	20/20	K.C.
<p>IRAK UÇAKLARININ GÜNEY BÖLGEMİZDEKİ KÖYLERİMİZLE YANDARMA BİRLİKLERİMİZİ BOMBALAMAKTA OLDUKLARINI BU ANDA BÜYÜK TEŞSÜRLE HABER ALDIM. DÜNE KADAR BİR VİLAYETİMİZ OLAN İRAK'IN BUGÜN ORTADOĞU'NUN EN KUDRETLİ DEVLETİ OLAN TÜRK TOPRAKLARINA YERİNE YERİNE EDİLECEK CÜR'ETİ KENDİSİNDE BULMASTI, SON SUZ NEFRET VE TEŞSÜRLE KARŞILANMIŞTIR. DİŞ TEHLİKE KARŞISINDA, TÜRK MİLLETİ HER ZAMAN OLDUĞU GİBİ BUGÜN DE YEKVUCUT OLARAK HÜKÜMETİ ETRAFINDA TOPLANMASINI BİLMİŞTİR. VE BİLECEKTİR.</p> <p>SU ANA KADAR KABİNENİN TOPLANMAMIS OLMASINDAN, ÜZÜNTÜ DUYMAKTAYIM. TÜRK MİLLETİNİN MİLLÎ BİRLİK HALİNDE MÜTECAVÜZLERE KARŞI BİRLEŞMİŞ OLDUĞUNUN DİŞ DÜŞMANLARA DUYURULMASINI VE BU HUSUSTA GEREKLİ KARAR VE TED-</p>										
030 01				50		304 3		Türk Tarih Kurumu Basımeri - Ankara		

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mesuliyet kabul etmez.		TELGRAF		Ziraat Bankasındaki tasarruflarınız istikbalinizi sağlayacak size huzur verecektir.						
Yol		Servis İşareti		Adres						
Sıra No.	İlk Merkez	Numara	Kelime	Verildiği		Resmî	Orta Merkez	Alındığı		İmza
				Tarih	Saat	Husulî		Tarih	Saat	
<p>BİRLERİ ALMAK ÜZERE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİNİN DERHAL DERHAL TOPLAN-TIYA ÇAĞRILMASINI SAYGILARIMLAARZ VE İSTİRAHAM EDERİM</p> <p>AYDIN MİLLETVEKİLİ RESAT ÖZARDA</p> <p>46.8.1962</p>										
030 01				50		304 3		Türk Tarih Kurumu Basımeri - Ankara		

Irak Devletinin sınır karakol ve köylerine yaptığı bombalamalar hakkında bir şeyler yapılması hususunda çekilen telgraflar. 1962

EK-3: 1930 Britanya-Irak İttifak Antlaşması Orijinal Metni

Treaty Series No. 15 (1931)

TREATY OF ALLIANCE

Between His Majesty in respect of the United
Kingdom and His Majesty the King of 'Iraq,
with an Exchange of Notes
Baghdad, 30th June, 1930

together with

Notes Exchanged embodying a separate
Financial Agreement
London, 19th August, 1930

[Ratifications exchanged at Baghdad, 26th January 1931]

Presented by the Secretary of State for Foreign Affairs
to Parliament by Command of His Majesty

LONDON:
PRINTED AND PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE.
To be purchased directly from H.M. STATIONERY OFFICE at the following addresses:
Astrakhan House, Kingsway, London, W.C.2; 120, George Street, Edinburgh;
York Street, Manchester; 1, St. Andrew's Crescent, Cardiff;
15, Donegall Square West, Belfast;
or through any Bookseller.

1931

Price 3d. Net.

Cmd. 2707

TREATY OF ALLIANCE

BETWEEN THE

UNITED KINGDOM AND 'IRAQ.

His Majesty the King of Great Britain, Ireland and the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India,

And His Majesty the King of 'Iraq,

Whereas they desire to consolidate the friendship and to maintain and perpetuate the relations of good understanding between their respective countries; and

Whereas His Britannic Majesty undertook in the Treaty of Alliance signed at Baghdad on the thirteenth day of January, One thousand nine hundred and twenty-six of the Christian Era, corresponding to the twenty-eighth day of Jamadi-al-Ukhra, One thousand three hundred and forty-four, Hijrah, that he would take into active consideration at successive intervals of four years the question whether it was possible for him to press for the admission of 'Iraq into the League of Nations; and

Whereas His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland informed the 'Iraq Government without qualification or proviso on the fourteenth day of September, One thousand nine hundred and twenty-nine that they were prepared to support the candidature of 'Iraq for admission to the League of Nations in the year One thousand nine hundred and thirty-two and announced to the Council of the League on the fourth day of ~~December~~, One thousand nine hundred and twenty-nine, that this was their intention; and

Whereas the mandatory responsibilities accepted by His Britannic Majesty in respect of 'Iraq will automatically terminate upon the admission of 'Iraq to the League of Nations; and

Whereas His Britannic Majesty and His Majesty the King of 'Iraq consider that the relations which will subsist between them as independent sovereigns should be defined by the conclusion of a Treaty of Alliance and Amity;

Have agreed to conclude a new Treaty for this purpose on terms of complete freedom, equality and independence which will become operative upon the entry of 'Iraq into the League of Nations, and have appointed as their Plenipotentiaries:

His Majesty the King of Great Britain, Ireland and the British Dominions beyond the Seas, Emperor of India,

NOVEMBER

For Great Britain and Northern Ireland :

Lieutenant-Colonel Sir Francis Henry Humphrys,
Knight Grand Cross of the Royal Victorian Order, Knight
Commander of the Most Distinguished Order of Saint
Michael and Saint George, Knight Commander of the Most
Excellent Order of the British Empire, Companion of
the Most Eminent Order of the Indian Empire, High
Commissioner of His Britannic Majesty in 'Iraq; and

His Majesty the King of 'Iraq :

General Nuri Pasha al Sa'id, Order of the Nadha,
Second Class, Order of the Istiqlal, Second Class, Com-
panion of the Most Distinguished Order of Saint Michael
and Saint George, Companion of the Distinguished Service
Order, Prime Minister of the 'Iraq Government and
Minister for Foreign Affairs ;

who having communicated their full powers, found in due form,
have agreed as follows :—

Article 1.

There shall be perpetual peace and friendship between His Brit-
annic Majesty and His Majesty the King of 'Iraq.

There shall be established between the High Contracting Parties
a close alliance in consecration of their friendship, their cordial
understanding and their good relations, and there shall be full and
frank consultation between them in all matters of foreign policy
which may affect their common interests.

Each of the High Contracting Parties undertakes not to adopt
in foreign countries an attitude which is inconsistent with the alli-
ance or might create difficulties for the other party thereto.

Article 2.

Each High Contracting Party will be represented at the Court
of the other High Contracting Party by a diplomatic representative
duly accredited.

Article 3.

Should any dispute between 'Iraq and a third State produce a
situation which involves the risk of a rupture with that State, the
High Contracting Parties will concert together with a view to the
settlement of the said dispute by peaceful means in accordance with
the provisions of the Covenant of the League of Nations and of
any other international obligations which may be applicable to the
case.

Article 4.

Should, notwithstanding the provisions of Article 3 above, either
of the High Contracting Parties become engaged in war, the

other High Contracting Party will, subject always to the provisions of Article 9 below, immediately come to his aid in the capacity of an ally. In the event of an imminent menace of war the High Contracting Parties will immediately concert together the necessary measures of defence. The aid of His Majesty the King of 'Iraq in the event of war or the imminent menace of war will consist in furnishing to His Britannic Majesty on 'Iraq territory all facilities and assistance in his power including the use of railways, rivers, ports, aerodromes and means of communication.

Article 5.

It is understood between the High Contracting Parties that responsibility for the maintenance of internal order in 'Iraq and, subject to the provisions of Article 4 above, for the defence of 'Iraq from external aggression rests with His Majesty the King of 'Iraq. Nevertheless His Majesty the King of 'Iraq recognises that the permanent maintenance and protection in all circumstances of the essential communications of His Britannic Majesty is in the common interest of the High Contracting Parties. For this purpose and in order to facilitate the discharge of the obligations of His Britannic Majesty under Article 4 above His Majesty the King of 'Iraq undertakes to grant to His Britannic Majesty for the duration of the Alliance sites for air bases to be selected by His Britannic Majesty at or in the vicinity of Basra and for an air base to be selected by His Britannic Majesty to the west of the Euphrates. His Majesty the King of 'Iraq further authorises His Britannic Majesty to maintain forces upon 'Iraq territory at the above localities in accordance with the provisions of the Annexure of this Treaty on the understanding that the presence of those forces shall not constitute in any manner an occupation and will in no way prejudice the sovereign rights of 'Iraq.

Article 6.

The Annexure hereto shall be regarded as an integral part of the present Treaty.

Article 7.

This Treaty shall replace the Treaties of Alliance signed at Baghdad on the tenth day of October, One thousand nine hundred and twenty-two of the Christian Era, corresponding to the nineteenth day of Safar, One thousand three hundred and forty-one, Hijrah, and on the thirteenth day of January, One thousand nine hundred and twenty-six, of the Christian Era, corresponding to the twenty-eighth day of Jamadi-al-Ukhra, One thousand three hundred and forty-four, Hijrah, and the subsidiary agreements thereto, which shall cease to have effect upon the entry into force of this Treaty. It shall be executed in duplicate, in the English

and Arabic languages, of which the former shall be regarded as the authoritative version.

Article 8.

The High Contracting Parties recognise that, upon the entry into force of this Treaty, all responsibilities devolving under the Treaties and Agreements referred to in Article 7 hereof upon His Britannic Majesty in respect of Iraq will, in so far as His Britannic Majesty is concerned, then automatically and completely come to an end, and that such responsibilities, in so far as they continue at all, will devolve upon His Majesty the King of Iraq alone.

It is also recognised that all responsibilities devolving upon His Britannic Majesty in respect of Iraq under any other international instrument, in so far as they continue at all, should similarly devolve upon His Majesty the King of Iraq alone, and the High Contracting Parties shall immediately take such steps as may be necessary to secure the transference to His Majesty the King of Iraq of these responsibilities.

Article 9.

Nothing in the present Treaty is intended to or shall in any way prejudice the rights and obligations which devolve, or may devolve, upon either of the High Contracting Parties under the Covenant of the League of Nations or the Treaty for the Renunciation of War signed at Paris on the twenty-seventh day of August, One thousand nine hundred and twenty-eight.

Article 10.

Should any difference arise relative to the application or the interpretation of this Treaty and should the High Contracting Parties fail to settle such difference by direct negotiation, then it shall be dealt with in accordance with the provisions of the Covenant of the League of Nations.

Article 11.

This Treaty shall be ratified and ratifications shall be exchanged as soon as possible. Thereafter it shall come into force as soon as Iraq has been admitted to membership of the League of Nations.

The present Treaty shall remain in force for a period of twenty-five years from the date of its coming into force. At any time after twenty years from the date of the coming into force of this Treaty, the High Contracting Parties will, at the request of either of them, conclude a new Treaty which shall provide for the continued maintenance and protection in all circumstances of the essential communications of His Britannic Majesty. In case of disagreement

in this matter the difference will be submitted to the Council of the League of Nations.

In faith whereof the respective Plenipotentiaries have signed the present Treaty and have affixed thereto their seals.

Done at Baghdad in duplicate this thirtieth day of June, One thousand nine hundred and thirty, of the Christian Era, corresponding to the fourth day of Safar, One thousand three hundred and forty-nine, Hijrah.

(L.S.)

F. H. HUMPHRYS.

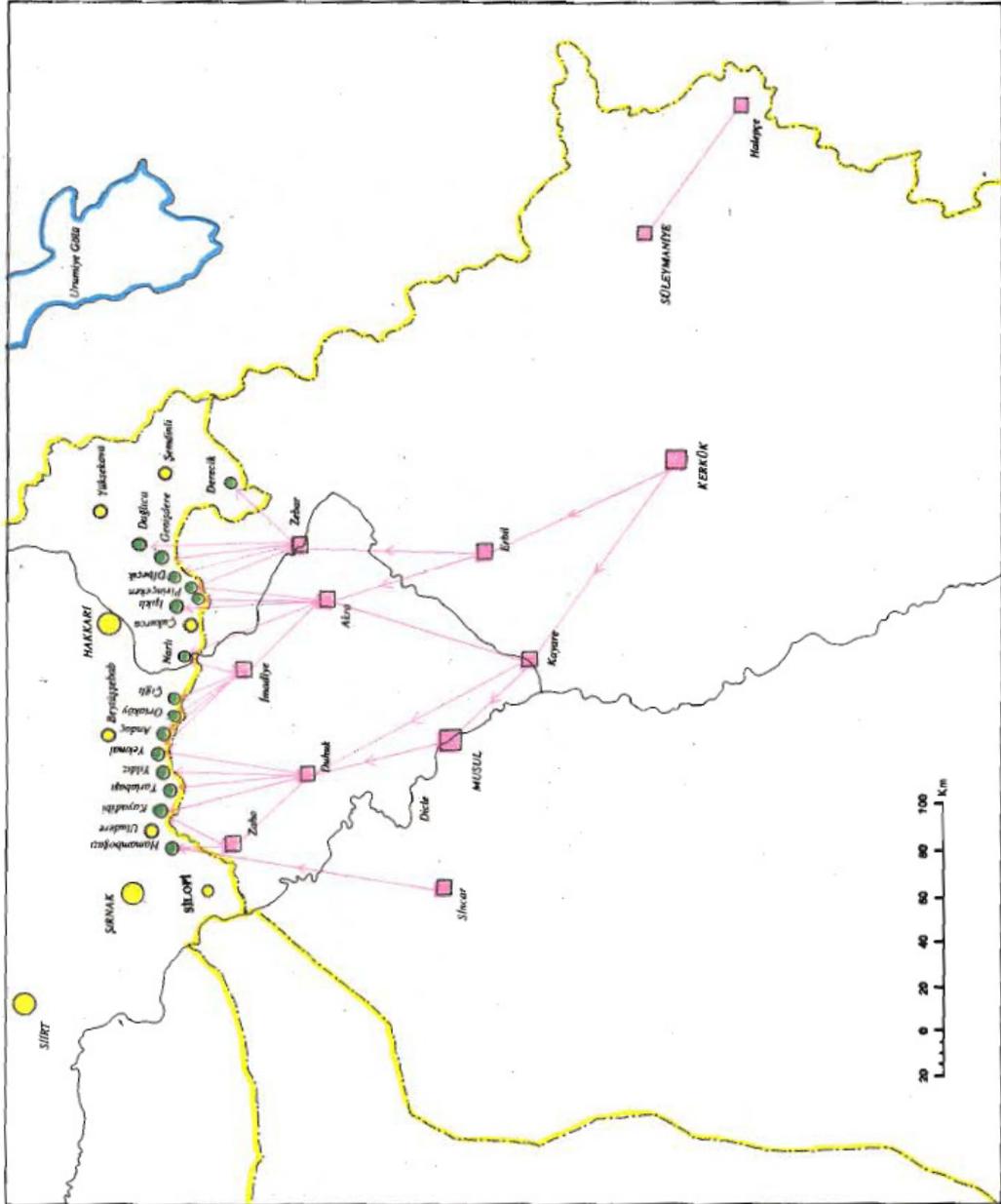
(L.S.)

NOURY SAID.

EK-4: Haritalar

Harita 1- 1988 Yılında Iraklı Sığınmacıların Türkiye'ye Giriş Yaptığı Noktalar.

Harita 2- Irak Haritası

EK-5: Türk Basınından Haber Örnekleri

30 EKİM 1962

TEKİRİK ÜNİVERSİTE
Üçüncü İhtisaslar Sınıfına Kuruldu
Eylül devresi 31 Ağustosla başlıyor
Kırtlar Devri Aşılıyor
GÜVEN DERŞANESİ
Burdur, Ağaçlı Sokak no. 11 Telefon: 41 42 31
İLANCILIK 300 - 301

CUMA
17
AĞUSTOS
1962

BU GÜN
8
SAYFA
25
KURUŞ

Milliyet
Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALİ HACİ KARBACAN

TEL: 12
BAYR
506

BU GÜNÜN BAŞLIĞI AĞAÇLA YAZILAN
VEDATLI SAĞAMETİ KURULUŞU.

**Bir karakolumuzla bir köyümüzü bombalayan
Irak uçakları dün de sınırı aştılar**

**JETLERİMİZ BİR IRAK UÇAĞINI
DÜŞÜRDÜ**

**Üçüncü Hava Üssümüz
alarm durumuna geçirildi**

BÜTÜN AVRUPA TELEVİZYON EKRANLARINDA SEYREDİLEN ÜÇ GÖRÜNTÜ

Nikolayev kabbinde...
...Popoviy fezi'de...
...Ye Kazmonoflerin yörüngesi!

Nikolayev'in Kruşçev'e cevabı:
"SİZDEN DAHA AZ
HEYECANLANDIK"

Amerikalılar fezâ yarışında
Ruslar, geçerek aya dâba

İnönü, gerekli teşebbüslere
girisildiğini söyledi

MELMİ ÖNÜR
HANKÂRI'DEN
BİLOİRİYOR

T ÜRK - Irak savaşı dün
sabah 7 de devam. Bu
yapan Mig üçü iki Irak
uçakından birini, kendisi, İnanç

AKIN ÇELİK, M. AKIN
M. AKIN, M. AKIN
M. AKIN, M. AKIN
M. AKIN, M. AKIN

BUGÜN
8
SAYFA
25
KURUS

Milliyet

Halk Gazetesi
KURUCUSU: ALI NACI KARAÇAN

TASMA HAZIR ELBİSE
TUCCARLARINA

FALİY, Fındık, Tiryak, deri elbiseler, Mantar
ve çok çeşitli emiş ve süslü giyimden oluşan
Kahramanlar için. Süzmece için çok çeşitli
kemane ve aksesuarlar.

RU-BO KONFEKSİYON

Mahmutpaşa cad. M. İsmail
RAYCILAR 301 - 302

PAZARTESİ

20
AGUSTOS

1962

Sınır üzerinde Mengüle dağındaki
âsileri bombardıman eden
iki Irak uçağının yeni taarruzu
üzerine Hakkâri'ye bağlı 7 köy tahliye edildi

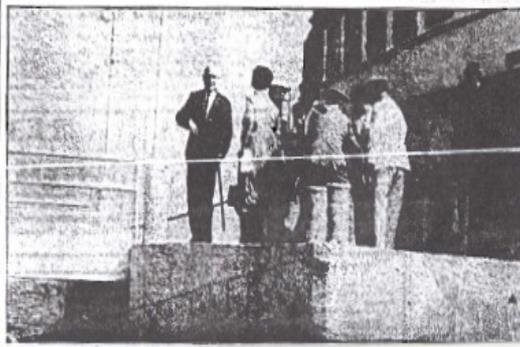
IRAK UÇAKLARI YİNE BOMBA ATTI ile Irak'ın iddiası reddolundu

Cevabî bir nota ile Irak'ın iddiası reddolundu

Askerî Sûrâ bugün Toplanıyor

30 Ağustos'ta 21 Abayın Generaliğe yâ-
salcılığı anlaşıyor

ANKARA, 20. - Bu yıl 20 Ağustos'ta 21 Generalin bir defa devreye geçtiği anlaşıyor. 21 Abayın ve Generalin bir defa devreye geçtiği anlaşıyor. 21 Abayın ve Generalin bir defa devreye geçtiği anlaşıyor. 21 Abayın ve Generalin bir defa devreye geçtiği anlaşıyor.

NECİM ÖNER IRAK RİDDUDUNDAN KULDIYOR

BİR yarı Irak, bir yarı Türk uçaklarında bo-
mardıran emgüle dağı-
nın iki Irak uçağı tarafından
bombalandı.
Uçaklar önce Mengüle dağına
bombardıman yaptı. Sonra
Hakkâri'ye bağlı 7 köyü tahliye
etti. Irak uçakları, Hakkâri
sınırında bombardıman yaptı.
Irak uçakları, Hakkâri sınırında
bombardıman yaptı. Irak uçakları,
Hakkâri sınırında bombardıman
yaptı. Irak uçakları, Hakkâri
sınırında bombardıman yaptı.

Bagdat Radyosunun aleyhimizdeki yayını üzerine Dışişleri bugün açıklama yapacak

ANKARA, 20. ALI NACI KARAÇAN bildiriyor
BAK'ın yayınladığı notanın içeriği aşağıdaki gibidir.
Irak hükümetinin dışişleri bakanlığı tarafından
bagdat radyosundan yapılan yayınlar, Irak'ın
dışişleri bakanlığı tarafından yapılan yayınlar
ile aynı şekilde yapılmıştır. Irak'ın dışişleri
bakanlığı tarafından yapılan yayınlar, Irak'ın
dışişleri bakanlığı tarafından yapılan yayınlar
ile aynı şekilde yapılmıştır. Irak'ın dışişleri
bakanlığı tarafından yapılan yayınlar, Irak'ın
dışişleri bakanlığı tarafından yapılan yayınlar
ile aynı şekilde yapılmıştır.

Arabula'nun alt yapı eksiklikleri giderildikçe gelişmenin her alanda hız kazanacağını belirtti.

Çarpışan Kürt aşiretlerinden biri
mevzileri terketti

Çarpışmada

ates

kesildi

Amerika ve İran
desteğindeki Barzani
kuwetleri hâlâ cephede.

Talabani'ler savaş
alanından çekildi...

Hürriyet, 21 Haziran 1978

öleceği bildirilen bir şahsı taraftan kaçırılmak istendi. Feribot, silâhlı şahsın tehdidi üzerine, Bandırma'ya giderken Karadeniz'e doğru yöneldi. Akıl hastası şahsın yakalanması üzerine feribot Karaköy rıhtımına yanaştı ve daha sonra Bandırma seferine çıktı. (Foto: Hürriyet)

Marmara ya açılan 550 yolculuğu Tekirdağ termotunun esaretiyle bir şekilde Karadeniz'e doğru yönelmesi ve telsiz bağlantısının kesilmesi (Devamı Sa. 13. Sü. 4'de)

Emine'nin vakti dayanmaz gemi kaptanı Naci Köymen rotayı değiştirdi...

Irak'lı grupların Türk sınırları içindeki çarpışmalarında 12 kişi öldü

Özaydınlı çarpışmayı

anlattı

Bir yıldı tam üçüz bin lise mezunu öğrencinin üniversite kapılarında beklediği dönemde, okuma şansı elde edenler, acımasızca bir girişimde Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi Matematik Bölümü'nü "Bırzden sonrası tufan" diyerek yakıldılar. Meçhul kişiler, bütan gaz tüplerinin önündeki tahta paravanayı ateşe verecek kaçırdılar ve tüplerin birbiri ardına patlamasına yol açtılar.

Olaylarda bazı Türk erleri de yaralandı. Kürt gruplarının çatışması artık havadan helikopterlerle izlenecek

ANKARA, (Hürriyet) - İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı, "Aralarında görüş ayrılıkları olan Iraklı bükümet aleyhtarı gruplar arasında Türkiye sınırları içinde çıkan silâhlı çatışmada, 12 kişinin öldüğünün saptandığını, bu arada yaralı 3 kişinin de Türk güvenlik kuvvetlerince yakalanarak haklarında yasal işlem yapıldığını" açıkladı.

İçişleri Bakanı dün, CHP ortak grubunda gündem dışı bir konuşma yaparak, doğu illerimizden Hakkari yöresinde meydana gelen Kürt grupları çatışması hakkında bilgi verdi. Özaydınlı, "Hiçbir öl-

(Devamı Sa. 13. Sü. 1'de)

Demirel daha fazla açıklama yapılmasını istedi

ANKARA, (ANKA)- AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'nın, Hakkari olayları konusundaki açıklama-

Hürriyet, 28 Haziran 1978

13 İLDE SIKIYÖNETİM İLAN EDİLDİ

- Bakanlar Kurulu'nun 2 ay süre ile aldığı sıkıyönetim kararı bu sabah saat 07.00'den itibaren başladı.
- Sıkıyönetim ilan edilen iller: Adana, Ankara, İstanbul, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Elazığ, Kahramanmaraş, Malatya, Sivas, Kars, Bingöl, Urfa

ANKARA, (Hürriyet) - Kahramanmaraş'ta meydana gelen olaylar üzerine önce CHP grubunda benimsenen sıkıyönetim uygulaması, Bakanlar Kurulu'nun dün gece geç saatlere kadar süren toplantısında karara bağlandı ve bu sabah saat 07.00'den geçerli olmak üzere 2 ay süre ile 13 ilde sıkıyönetim uygulanması kararlaştırıldı.

Başbakan Bülent Ecevit'in gece saat 03.30'da yaptığı açıklamaya göre Adana, Ankara, İstanbul, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Elazığ, Kahramanmaraş, Malatya, Sivas, Kars, Bingöl ve Urfa'da 2 ay süre ile sıkıyönetim ilan edildi. Ecevit kararın Anayasa'nın 124. Maddesi'ne dayanılarak temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracak

kesin belirlenimle saptanması nedeniyle alındığını belirtti. Kahramanmaraş olayları ve sıkıyönetim konusu dün hem Bakanlar Kurulu'nda hem de CHP grubunda görüşüldü. Ayrıca, Cumburbazkanı da Başbakan Ecevit ve ana muhalefet Lideri Demirel'i arıyordu kabul etti.

Sıkıyönetimin hangi ilde ilan edileceği konusu tartışmalara solacı. Hem Bakanlar Kurulu, hem CHP grubunda bu konuda görüşler belirdi.

CHP grubunda beliren sıkıyönetimin sadece Kahramanmaraş'ta ilanı görüşüldü. Bununla birlikte hükümet içinde yönetimin 11 ilde mi, 13 ilde mi ilan edilmesi gerektiği tartışıldı.

(Devamı Sa. 13. S.)

Demirel: "Artık yet demenin zamanı geldi"

Her iki kız için "öldü" demiseler. Her ikisi de ölümlerini birini gülyor, birini çıkarıyor. Her ikisi de bakıp gülyor. Sözüün kısacası 4 yasa dışı. (Foto: İlyas NAMOĞLU)

ni oynarken yakıt
in
"Daha ne
VAR

İçişleri Bakanı Özalp'ın "Sınırlarımız içindeki çarpışmalara artık müsaade edilmeyecek" dedi

Org. Evren: Doğudaki bölücülük önlenemez

Jandarma Genel Komutanı Korgeneral Şahap Yardımoğlu, etrafını saran çocuklarla bir süre sohbet etti. Yardımoğlu çocukların "Biletleri de askere alın" demeleri üzerine gözyaşlarını tutamadı, daha sonra çocuklarla birlikte hatıra fotoğrafı çekildi.

Genelkurmay Başkanı "Bütün subay, astsubay ve erlerimiz görevlerini yerine getiriyor" dedi.

ANKARA. (Hürriyet)- Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, "Bölücülük hareketlerinin en kısa zamanda mutlaka önleneyeceği" söyledi. Orgeneral Kenan Evren Doğu Anadolu bölgesinde yaptığı denetimleri tamamlayarak dün sabah Ankara'ya döndü. Beraberinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersoy olduğu halde, denetimlerde bulunan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren, gazetecilerin sorusu üzerine, "Denetimler sırasında bütün astsubay ve erlerin görevlerini canda başla yerine getirdiklerini görmekten memnunkük duyduğum" söyledi.

İran Muhalefet Lideri "Şah uçurumun kenarında" diyor

BEYRUT - İran'daki dinsel muhalefetin başı olarak kabul edilen Ayetullah Humeyni, İran Şahına karşı yakında silahlı mücadeleyi başlatacağını ve bu mücadelenin şahın devrilmesine kadar sürdüğünü söyledi. "Ez Sefir" gazetesi aracılığıyla İran halkına yaptığı çağrıda da, Şah'a karşı mücadelesini

di. Orgeneral Evren, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı kasabalarında meydana gelen bölücü hareketler en kısa zamanda, mutlaka önleneyecektir" dedi.

TEDBİRLER
Öte yandan Silahlı Kuvvetlerimizin Doğu ve Güneydoğu bölgesinde tedbirlerini yoğunlaştırdıkları, sınırımız için sızma isteyecek gruplara karşı gerekli önlemleri aldıklarını öğrendi.

Barzani ve Talabani kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmaya bizzat çatışmaların yeniden meydana

(Devam Sa. 13. Sü. 2'de)

Ecevit

Başbakan Bülent Ecevit gezisi sırasında yitire halkın "Der adlandırıldığı kaynakları duyursaydı mı içti. Kıyım güneye alınması sıcak yüzünden buram buram terleyen Ecevit kayalar gibi çağlayan suyu görünce durakladı. Kulaklarda yankılan

Şimdi gözleri Moskova'da

Rusya ge

Size bu kez 2 kitap birden

BBC

30 KUPON 2 KİTAP BİRDEN

SONRA, DÜNYAYA İNGİLİZCE ÖĞRETEN KURUM BBC'NİN ÖZEL METODUYLA İNGİLİZCEYİ KONUŞACAKSINIZ.

İLK KUPON PAZARTESİYE MİLLİYET

TÜRKİYE

İRAN

İRAK

SURİYE

Kayıp vermedik

Diyarbakır ve Malatya'dan kalkan 30 savaş uçağı yarım saat süren hava harekâtı sırasında önceden belirlenen Irak topraklarındaki PKK kamplarını ve üslerini yerle bir edip kayıp vermeden üstlerine geri döndü.

Milliyet
Halk Gazetesi

16 SAYI

Irak topraklarında PKK'ya ders: 100 terörist ölümlü, 30 jet bomba yağdı

● Talabani'den acele açıklama:
Mühendis misafirimiz
Kürdistan yurtseverler Birliği'ne bağlı korsan radyo, Türk Mühendis Atilla Çelikel, Irak'ta, Revanduz ilçesi, Soran bölgesinde Peşmergelerin misafiri dedi. Hükümet Sözcüsü Güzel ise, Kürdistan mühendis için şunu söyledi: "Bu bir hava harekâtı. Onun kurtarılması için de bütün çalışmalar yapılıyor"
● HABERİ 8. SAYFADA

● Operasyonu fırsat bildiler
Kuzey Irak'a İran saldırısı
● HABERİ 8. SAYFADA

● Günlerdir hazırlıkları süren, birkaç kez ertelenen "sınır ötesi PKK operasyonu", Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemil Çuha'nın yönetiminde dün sabah yapıldı. PKK'nın Irak'taki kampları bombalandı

● Askeri kaynaklar Malatya ve Diyarbakır askeri havaalanlarından 2 kalkış yapan 30 savaş uçağımızın önceden belirlenen 9 hedefe 240 bomba attığını belirttiler. Operasyon sırasında sınıra vurucu timler de indirildi

● Bombardıman sonunda çekilen fotoğraflar üzerinde yapılan incelemelere göre 100 PKK militanının öldüğü sanılıyor. Ancak bu konuda kesin bir açıklama henüz yapılmadı

HABERİ 8. SAYFADA

Operasyon Meclis'te

● Milli Savunma Bakanı, savaş uçaklarının 9 hedefi tahrip ettiğini söyledi. SHP lideri İnanç, "Türk vatanı bölünmez bir bütündür" dedi. Tahran radyosu ise Türkiye'yi Irak'ın toprak bütünlüğüne saldırmakla suçladı

HABERİ 8. SAYFADA

Bakanlar Kurulu'nun misafiri oldu
Özal, operasyonu izliyor

Yurt içinde de operasyon izliyor

Milliyet, 5 Mart 1987

...hain tepesinde

...ettikleri cesayı vermek üzere başlatılan harekâta katılan ve özel yetiştirilmiş komandalardan oluşan birliklerimiz 3 koldan eşkıya avını sürdürüyor. Mehmetçik, dağ taş demeden adım adım ilerliyor.

Hainlerimiz, hainlerin ine bindi... Dokuz yok edildi...

Yardıman, yarım saat sürdü... Yüz kadar bölücü eşkıya öldürüldü...

HAIN KAMPLAR, YERLE BİR

Operasyon ve sorular

• Operasyon kararını kim aldı? Uygulama neden geciktirildi? Nüfus verileri, operasyon için "Yalnızca hain hareketleri deniyordu. Bu soruların ardından ilgili cevaplar vardı.

• 15. sayfada

Nihayet açıkladılar "Irak'tan onay alındı"

• 15. sayfada

30 jetimiz dün sabah, Irak topraklarındaki eşkıya inlerini bombaladı. Belirlenen 9 ana hedefte, taş üstünde taş kalmadı. En az 100 "hain" in öldüğü bildirilirken, bir o kadarının da yaralandığı öğrenildi.

• Her şey, yarım saat içinde olup bitti. Bölgeden gelen, fakat Ankara'dan teyit edilmeyen haberlere göre, bombardımandan sonra birliklerimiz, Irak topraklarında beş koldan ilerledi.

• Savaş uçaklarımız, "4-3-3" düzeninde ve peş peşe üç dalga halinde, eşkıyanın üzerine ölüm bulutları gibi çöktü... • 15. sayfada

HHA EKİBİ SINIRDAYDI Batman, Diyarbakır ve Malatya'daki üslerden havalandırılan uçaklarımızın bombardımanı sırasında, arkadaşlarımız Talat Polat (sağda) ve Ramazan Pamuk, Türk-Irak sınırında Yekmal mevkinde bulunuyordu.

5 Mart 1987 Perşembe

Hürriyet

YIL: 39 SAYI: 13972

TEL: (06) 312 00 00 (16 Hattı)
Nispetiye: 320 40 04-025 40 05

GÜNLÜK MUSTAKİL SİYASİ GAZETE

Kurucusu: SEDAT SIMAVİ (1896 - 1953)

FIYATI: 100 LİRA (KDV DAHİLDİR)

Marmara ve Trakya'da

Hürriyet, 5 Mart 1987

ÖZET

Bu çalışmanın konusu: 1926-1990 yılları arası Türkiye-İrak ilişkileri ve Kürt sorunudur.

Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler, özellikle 1926 Ankara Antlaşması ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Her iki ülkede de Kürt sorununun olması, ilişkilerde güvenlik boyutunun öne çıkmasına neden olmuştur. Hem Irak'ta hem de Türkiye'de 1920'lerde ve 30'larda Kürt ayaklanmalarının patlak vermesi, iki ülke ilişkilerinin 1930'larda işbirliği düzeyinde sürmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu durum 1937 Sadabad Paktı ile birlikte bölgesel İşbirliğine dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Soğuk Savaş süreciyle birlikte iki ülke ilişkilerindeki yakınlaşma daha da hızlanmıştır. Bu yakınlaşmanın temelinde her iki ülkenin de Batı yanlısı bir dış politika izlemesi ve Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak algılamasının yanı sıra iki ülkede de yine Kürt sorununun varlığı da belirleyici olmuştur. 1958 darbesinden bir süre sonra Irak'ın dış politikasında yaşanan yön değişimi ve yeni yönetimin Irak'lı Kürt siyasetçilerle geçici olarak ittifak kurması, ilişkilerde kısa süreli gerginlik yaşanmasına neden olsa da, özellikle 1963 yılından sonra ilişkiler Kürt meselesi karşısında işbirliği çerçevesinde 1980'lerin sonuna kadar sürmüştür. Türkiye'nin bu dönemdeki temel politikası, Irak'ta meydana gelen Kürt hareketinin kendi ülke güvenliğini, toprak bütünlüğünü tehdit etmesini ve Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusunu etkilemesini önlemek amacına dayanmıştır. 1980'lere ise bizzat kendisini hedef alan PKK örgütünün Kuzey Irak'ta yerleşmesinin önüne geçmek de bir diğer temel hedef olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Irak İlişkileri, Kürt Sorunu, Türk Dış Politikası,
Kürt Milliyetçiliği, Irak

ABSTRACT

The subject of this study is Turkey-Iraq relations and Kurdish question between 1926 and 1990.

The relations between Turkey and Iraq started to develop particularly after Ankara Agreement signed in 1926. Existence of Kurdish question in both countries led the security dimension to have a priority in their relations. That there were Kurdish rebellions(riots) in both Iraq and Turkey in the 1920s and 30s made it compulsory for the relations to be sustained in cooperation during the 1930s. This situation turned into a regional cooperation with Sad-Abad Treaty in 1937.

With the Cold War following the World War II the convergence in the relations between the two countries got accelerated. What underlied that convergence was the fact that both countries followed a pro-West foreign policy and perceived the Soviet Union as a threat as well as the prevalence of Kurdish question in both: although the change in the direction of foreign policy of Iraq with the 1958 military coup d'etat and following alliance between Kurdish politicians and new Iraqi government caused a short-term tension in the relations, there was a recovery in the relations in the form of a cooperation regarding the Kurdish question from 1963 up until the end of the 1980s. The basic policy of Turkey in that period was based on the prevention of the Iraqi Kurdish movement from threatening its national security and territorial integrity and affecting the Kurdish population within its borders. During the 1980s, hindering the settlement of PKK, which threatened particularly itself, in northern Iraq became another main objective.

Key Words: Turkey-Iraq Relations, Kurdish Question, Turkish Foreign Policy. Kurdish nationalism, Iraq